

NAGY CIVILIZÁCIÓK

A ZSIDÓSÁG

NAGY CIVILIZÁCIÓK

A kiadás alapja

GRANDES CIVILIZACIONES DE LA HISTORIA

EL PUEBLO HEBREO

Editorial Sol 90, Barcelona

Összeállította Daniel Gimeno

Tervezés Luis Allocati, Mario Sapienza

Illusztráció Dante Ginevra, Trebol Animation, Urbanoica Studio,

IMK 3D, 3DN, Plasma Studio

Fotók Corbis, Science Photo Library

Fordította Koroncz Ágnes

Szaklektor Baló András Márton

Sorozatszerkesztő Hajnal Gabriella, Tóth Emese

Borítóterv Veres Ildikó

Kiadói programvezető Szuba Jolanta

Kiadói programkoordinátor Balázsi Szilvia

ISBN 978-963-09-6098-4

Minden jog fenntartva

© Editorial Sol 90 2008

© Kossuth Kiadó 2010

© Hungarian translation Koroncz Ágnes 2010

Felelős kiadó Kocsis András Sándor

a Kossuth Kiadó zRt. elnök-vezérigazgatója

A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók

és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja

Műszaki vezető Badics Ilona

Nyomdai előkészítés Horváth Zsuzsanna, Veres Ildikó

Korrektor Török Mária

A nyomtatás és a kötés a debreceni nyomdászat több mint négy

évszázados hagyományait őrző Alföldi Nyomda zRt. munkája

Felelős vezető György Géza vezérigazgató

www.kossuth.hu / e-mail: kiado@kossuth.hu

NAGY CIVILIZÁCIÓK

A ZSIDÓSÁG

TARTALOM

6 Az emlékezés parancsa

8 Az ígéret földje

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALMI BERENDEZKEDÉS

12 Ábrahám öröksége

18 Ábrahám

20 Izsák és Jákob

22 Az egyiptomi rabszolgaság

24 Mózes, a szabadító

26 Izrael királyai

28 A második diaszpóra

TÁRSADALOM ÉS MINDENNAPI ÉLET

32 A távoli idők Urban

38 A Tóra

40 A próféták

42 Szezára földjén

44 Az új diaszpóra

46 Az antiszemitizmus

48 A cionizmus

MÍTOSZOK ÉS HIEDELMEK

- 52 Az egyetlen Isten neve
- 58 Jeruzsálem Temploma
- 60 A Herodion
- 62 Az ünnepek
- 64 A zsidó esküvő
- 66 A holt-tengeri tekercsek
- 68 A Szent Sír
- 70 A haszidizmus

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

- 74 Az emlékezet állandósága
- 80 Irodalom
- 82 Zene, festészet és filmművészet
- 84 Tudomány
- 86 Filozófia
- 88 Izrael a múzeumokban
- 90 Kronológia
- 92 Kislexikon

AZ EMLÉKEZÉS PARANCSA

A macesz – a kovásztalan kenyér – az egyiptomi rabszolgalét szenvedéseire emlékeztet, valamint a pészahra, a szabadulás ünnepére

A zsidóság története igen hosszú az emberiség történelmében és annak egészéhez viszonyítva. Ha beleszámítjuk az ókori héberek történetét, akkor a zsidó nép az egyik legrégebb óta folytonos és a mai napig fennmaradt etnovallási csoport. Egyedi népcsoport, közös identitással és saját vallással. A zsidóság mint népcsoport genetikai rokonságot mutat a többi, Levante térségéből származó népesség leszármazottaival. A zsidó vallás az első egyistenhit az emberiség történetében. Hiedelemvilágának és szertartásainak több tétele a kereszténység és az iszlám alapja.

A zsidó hagyomány szerint – amit nagy részben a nyelvészeti kutatások, a régészeti leletek és a genetikai vizsgálatok is alátámasztanak – a zsidóság a Közel-Keletről, pontosabban Levante térségéből származik.

Ebben a térségben laktak az ókori héberek, majd első és később második száműzetésük alatt is folytonos maradt a jelenlétük. Ma Izrael állama is nagyrészt az ókori héberek által lakott területen fekszik. A mai zsidók az ókori héber népességtől származtatják magukat. Ez a hagyomány bizonyította a legújabb kori kutatások eredményeképp. Bár a héber népesség öröksége több téren kulturális folytonosságot mutat az azt megelőző kánaáni kultúrával, szoros rokonság fedezhető fel az ókori mezopotámiai civilizációval is. Ennek nyoma maradt a héber törvénykezésben, ami számos egyezést és párhuzamot mutat a nyugati sémi amurrú törvénykezéssel. A rokonság legalább ilyen egyértelműséggel a héberek első száműzetése, az úgynevezett babiloni fogság időszakának eredménye. A zsidóság történetének ezen, talán legjelentősebb fejezetében alakult ki a területi kötődéstől független, igen életképes diaszpóralét.

Ez alapozta meg a ma ismert zsidóság szerkezeti és ideológiai felépítését.

A Tanakh a zsidóság Kr. e. III. században elfogadott Bibliája. A héber Biblia a zsidó nép eredetét – Ábrahám családjának vándorlásaitól kezdve az egyiptomi fogságon és a kivonuláson keresztül, a nomád vagy félnomád életformán, a letelepült életmódon át, a lényegében törzsi szervezetből a nemzetté válásig – egységes történetként írja le.

A héber Bibliának a zsidó vallás által elfogadott formája a Tanakh. A zsidó vallás bibliai kánonjában a héber Biblia 24 könyvből áll – ugyanennyi betűje van a héber ábécének.

A héber nyelv, melynek klasszikus változata a zsidó liturgia nyelve, és modernizált változata Izrael államának hivatalos nyelve, sémi nyelv; rokonságban áll az arab, arámi és egyéb sémi nyelvekkel. A zsidóság a száműzetései során a hébert a hagyomány átörökítésére és liturgiai célokra használta. Párhuzamosan érdekes új nyelvek alakultak ki a helyi diaszpóra nem zsidó nyelve és a héber/arámi szókészlet és kifejezőmódok keveredéséből.

Tanakh, a héber Biblia

Az ígéret földje

A Közel-Keleten, a Biblia által Kánaánnak, a rómaiak által Palaestinának nevezett térségben virágzott az ókori héber kultúra. A Biblia elmeséli az ígéret földjének mitikus történetét, habár a terület határai nem pontosan megadottak, az Ószövetség különböző szövegei szerint változóak. Egy Mezopotámiából származó nomád nép telepedett itt le, és állattenyésztéssel, mezőgazdasággal, kereskedelemmel foglalkozott. E föld állandó támadások célpontja; kiűzetések és visszatérések drámai színhelye. ♦

A KÖNYVEK KÖNYVE

A Tanakh a héber nép szent könyve. A teremtés leírásával kezdődően számol be a judaizmus kialakulásának történetéről, az Isten és Ábrahám kötött szövetségről, a monoteista hitről és a Kánaán földjével folyamatosan megőrzött kapcsolatáról. A Könyvek könyve történelmi beszámolókat, vallási és erkölcsi parancsokat, énekeket és költeményeket tartalmaz. Számos művészi alkotás és filozófiai tanulmány egyetemes ihlető forrása.

A SZENT SÍR

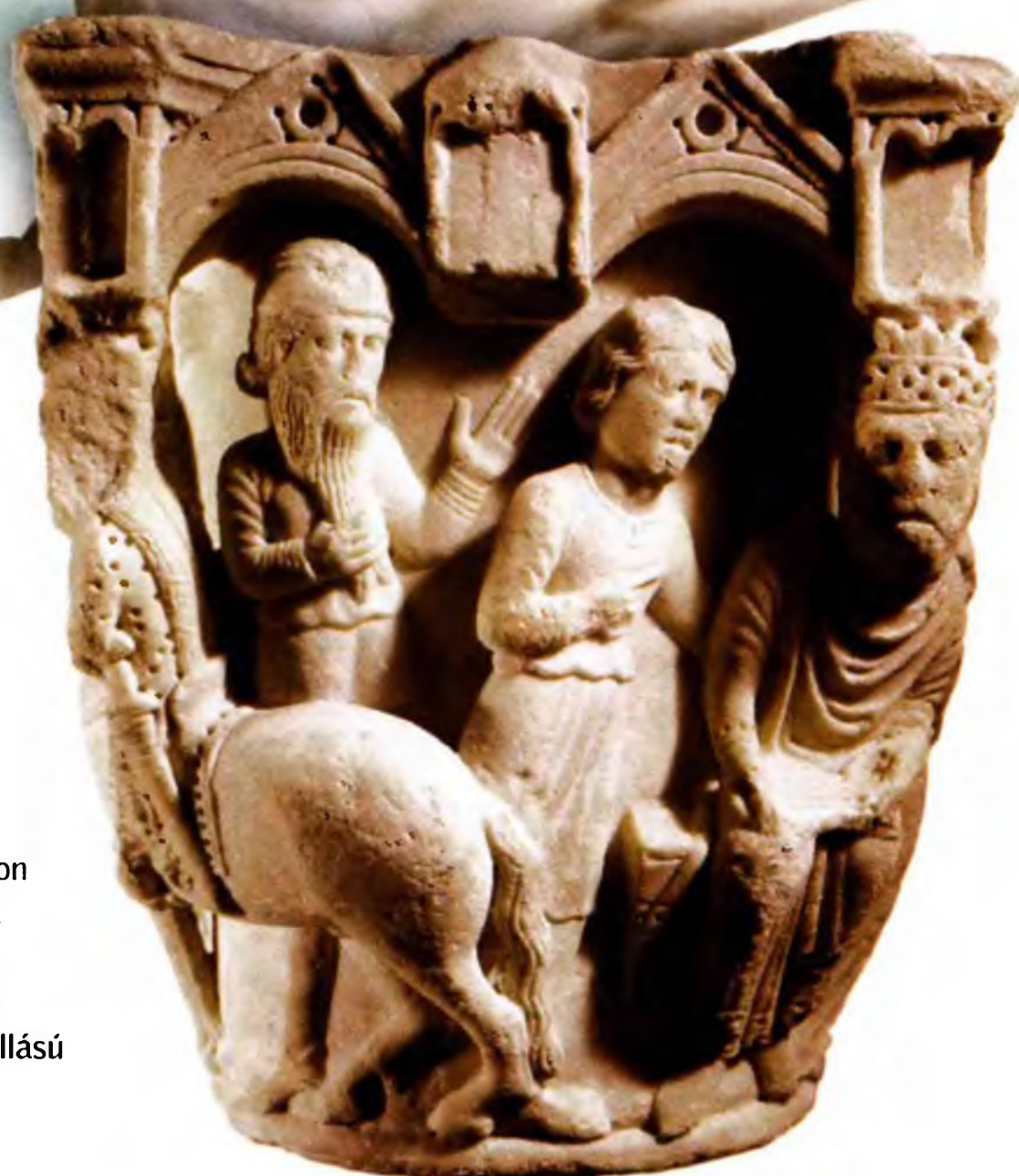
Jeruzsálem városában áll a Szent Sír-bazilika; belsejében található Jézus feltámadásának feltételezett színhelye, a kereszténység egyik leghszentebb öröksége. A pápai állam és Európa keresztény királyságai több ízben indítottak keresztes háborúkat a középkor folyamán a sír muszlim fennhatóság alóli felszabadítására. E hadjáratok rengeteg értelmetlen szenvedést szültek. Jeruzsálem évszázadokévezredek múltán is maradt, ami volt: a keresztények, a muszlimok és a zsidók örök szent városa.

SALAMON TEMPLOMA

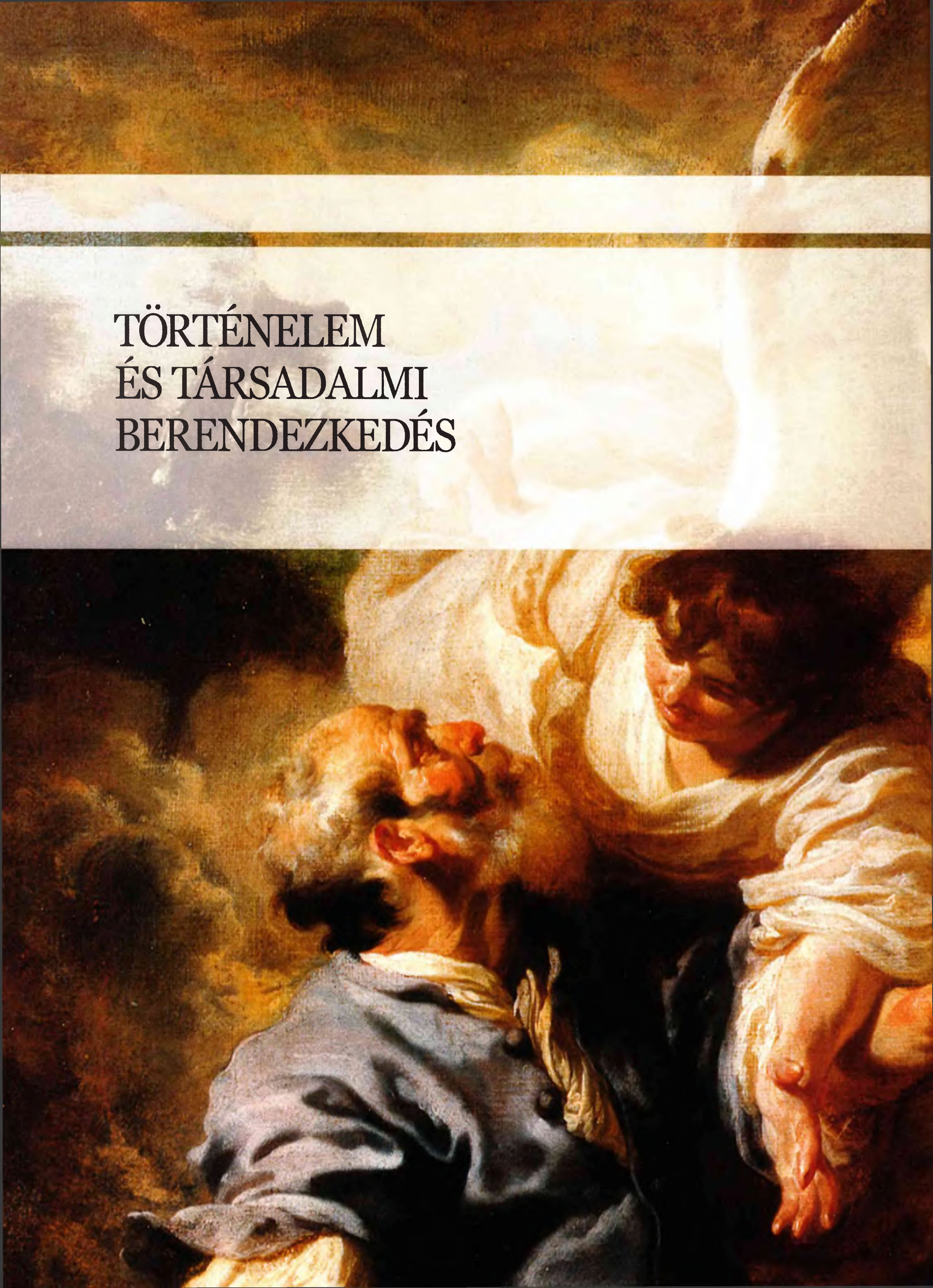
Jeruzsálemben épült fel a zsidó Templom, mely a frigyládát őrizte. A frigylárában az Isten által Mózesnek adott törvénytáblákat helyezték el. A két ízben is lerombolt ősi templomból ma már csak a Siratófalként ismert nyugati fal maradt fenn.

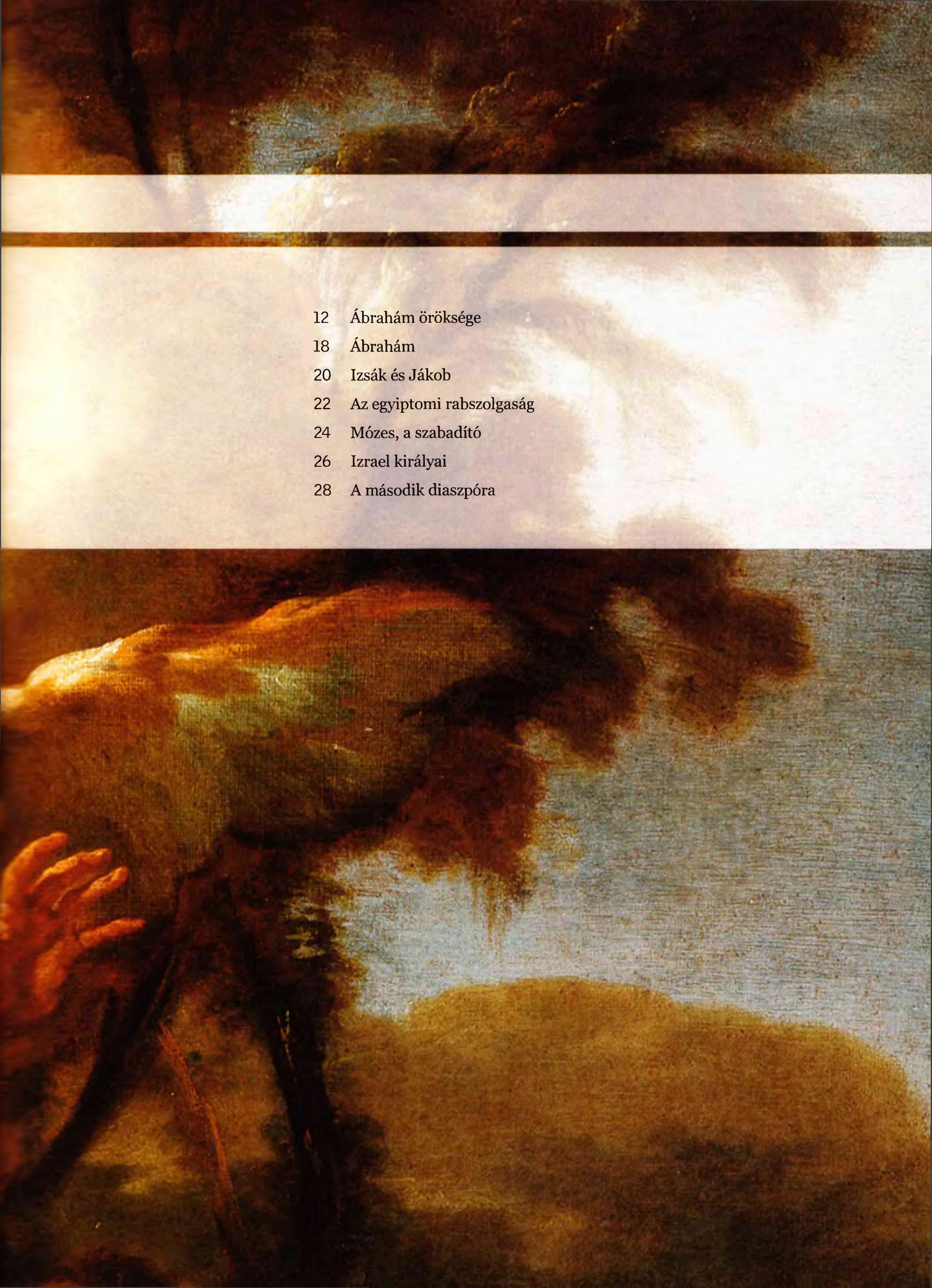

SÁBA KIRÁLYNŐJE

Az Ószövetség szerint a mai Etiópia területén lévő Sába (Sebá) földjének királynője nagy kísérettel érkezett Jeruzsálembe, hogy megcsodálhassa Salamon király bölcsességét (jobbra a királynő egy oszlopfőn). Fűszereket, aranyat és drágaköveket vitt ajándékba. Az elbeszélés szerint a királynőt lenyűgözte Salamon egyistenhite. Napjainkban létezik Etiópiában zsidó vallású népcsoport, mely Sába királynője és Salamon király leszármazottjaként határozza meg önmagát.

TÖRTÉNELEM
ÉS TÁRSADALMI
BERENDEZKEDÉS

12	Ábrahám öröksége
18	Ábrahám
20	Izsák és Jákob
22	Az egyiptomi rabszolgaság
24	Mózes, a szabadító
26	Izrael királyai
28	A második diaszpóra

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALMI
BERENDEZKEDÉSÁBRAHÁM
ÖRÖKSÉGE

Az időszámításunk előtti V. évezred végére Palesztina jelenlegi területe Észak-Szíria civilizációihoz hasonló gazdasági és kulturális fejlődést ért el. Az időszámítás előtti IV. évezredben a kánaáni kultúra városállami rendszerben szerveződött, a letelepedett földművelők és félnomád pásztorok együttélése nyomán.

Az évezred első felében északról érkeztek a fémfeldolgozás technikái és

az elefántcsont megmunkálásának tudománya. Megjelentek a száraz éghajlatú vidékekhez alkalmazkodó műszaki és gazdasági struktúrák is. Kánaánban kis közösségek alakultak, amelyek gabonatermesztésből, szarvasmarha- és juhtenyésztésből tartották fenn magukat.

A IV. évezred második felében a térség egyiptomi befolyás alá került, ami gazdasági és katonai alárendeltséget eredményezett. Egyiptom és a mezopotámiai királyságok versengtek e területért. Az évezred végére megerősödött a földművesek és az állattenyésztők kánaáni civilizációja. A vita tárgyát képező vidék a kereskedelmi utak tranzit helyévé vált. Különösen forgalmas volt a Királyi Út, amely Kánaánt és Mezopotámiát kötötte össze a Nílus országával. Ez az összeköttetés gazdasági jólétet teremtet az egész térségben. Kánaán földjét az áruk, a technológiák, az eszmék gyors cseréje, váltogatása jellemezte.

NYUGODT SZÍNHELY

A héber történelem akkortájt lépett az ősatyák korába, amikor – a bibliai történet szerint – Ábrahám (Ábrám) elhagyta mezopotámiai szülőhelyét, Ur-Kaszdimot, és nomád pásztorokodásba kezdett az észak-szíriai Harránban. Elvetette a városi fejlődés által megalapozott civilizáció előnyeit, hogy elmúlt idők életformájához térjen vissza. A Genézis (Teremtés könyve) ezt azzal magyarázza, hogy vállalta az egyistenhit megvallásának küldetését: egyszer s mindenkorra fogadalmat tett, hogy gyermekei és azok gyermekei is tiszteletben tartják, illetve teljesítik ezt az Istentől kapott feladatot.

Szülőföldjéről való távozásának más okai is lehettek, elsősorban a Mezopotámiába benyomuló nomád törzsek – például a Mezopotámia északi részén, a Khabur folyó völgyében élő közel-keleti nép, a hurrik.

Ábrahám feltehetőleg békésen lépett Kánaán földjére. Családja nem volt népes, így nem volt szüksége kiterjedt legelőkre. Érkezése nem okozhatott riadalmat a térség már ott élő törzsei között. Ábrahám a magas, csaknem sivatagi földeken vándorolt, hogy elkerülje a kereskedelmi utakat vagy a városias területeket, például a Jordán folyó völgyét, ahol nehézségekbe ütközhetett volna. Bételig folytatta útját, majd dél felé fordult, míg el nem érte Hebrón legelőit.

❖ DÁVID KIRÁLY

(JACQUES BERG SZOBRA)
A NAGY KIRÁLY JERUZSÁLEMET TETTE MEG IZRAEL FŐVÁROSÁNAK. A HAGYOMÁNY ŐT TEKINTI A ZSOLTÁROK SZERZŐJÉNEK

✦ **IZSÁK FELÁLDOZÁSA** (JOHANN LISS FESTMÉNYE, XVII. SZÁZAD). A HIT ÉS AZ ENGEDELMESSÉG KEGYETLEN HARCA TEREMT DRÁMAI FESZÜLTSEGET

❖ **DÁVID LEGYŐZI
GÓLIÁTOT**
ANDREA MANTEGNA
ALKOTÁSA

A Pentateuchus

A Pentateuchus – héber nyelven Tóra – Mózes öt könyvének az összefoglaló elnevezése; a legenda az egyiptomi fogságból kiszabadító és törvényalkotó vezetőt tekinti a szerzőnek. Ez már csak azért sem több legendánál, mert hogy a Pentateuchusban szerepel Mózes halálának leírása a Nebó hegy tetején, ahol Isten megmutatja neki az ígért országot a Jordánon túl, melynek földjére soha nem léphet. Ezenkívül a Pentateuchusban egyszer sem találunk utalást arra, hogy Mózes lenne a szerző. Feltételezhető, hogy Mózes öt könyve több író munkájának az összegzése, a különböző korokból származó, különféle leiratok felhasználásával. Ez adhat magyarázatot bizonyos témakörök ismétlődésére, igaz, különböző filológiai és stilisztikai változatokban.

NOMÁDOK ÉS FÉLNOMÁDOK

Palesztina középső része gyéren lakott volt. A későbbi Efrón mezejét, Sikem és Bétel városa között, jórészt erdők

borították. Gibeón és Jeruzsálem számított csupán városias településnek, melyek – az olajfa és a szőlő műveléséhez alkalmazkodóan – lépcsőzetesombokon emelkedtek. Déli és nyugati irányban a terület nyitott volt, és lágyan ereszkedett alá a Sínai-félsziget sivár pusztaságáig. Egy nyájakat terelő vándor csoport számára ezek a földek ideálisak lehettek.

Az ősatya Ábrahám és közvetlen leszármazottai félnomádokként éltek. Ismeretes, hogy Ábrahám sátrai Mamré tölgyerdőiben, Beérsebában álltak, Kánaán délnyugati részén, Bétel közelében. Az ősatya Izsák felváltva tartózkodott Gerárban vagy Beérsebában. A harmadik ősatya, Jákob, Izsák fia, Ábrahám unokája általában Bételben és Hebrónban lakott. Ábrahám és Izsák egyaránt megállapodást kötött Gerár királyával, Abímelekkel, és esetük azt mutatja, hogy a városlakók és a félnomád törzsek megtalálták a módját az együttélésnek. Ennek jegyében, a bizalom és a béke légkörében vásárolhatta meg Ábrahám Makpéla barlangját Hebrónban.

PATRIARCHÁLIS TÁRSADALOM

A patriarcha címet az őszövétségi időkben csakis férfi birtokolhatta; a patriarchátus apajogú társadalmi szerveződést jelent. Az apa a klán, a törzs, a nagycsalád vezetője és legfőbb tekintélye. A törvényes hatóságot is ő képviseli. Mivel az általános, erkölcsi normarendszer a közösség által vallott

Az alexandriai Biblia

Nagy Sándor halála után a felbomló Makedón Birodalom tartományai közül Egyiptom a tábornokának, Ptolemaiosznak jutott. Első lépésként zsidók ezreit költöztette át az ősi Kánaánból, hogy benépesítse a birodalma székhelyének megtett Alexandriát. Ezzel egy időben betiltotta a mózesi vallás gyakorlását.

A zsidók azonban titokban megtartották féltve őrzött hitüket. Felmerült egyúttal a nép aggódó vezetőiben, hogy az új nemzedékek elfelejthetik a Tórát, így ésszerű megoldásként kínálkozott a szent irat görögre való fordítása. A javaslat nem volt mentes az ellentmondásoktól. Számos rabbi még az ötletet is ellenezte mint eretnekséget: úgy vélték, hogy a héber, Isten megszentelt nyelve nem helyettesíthető semmiféle más nyelvvel. A közös tanács azonban a fordítás elkészítéséről határozott.

A III. század közepén elvégezték ezt a munkát.

hiten alapul, vallási kérdésekben is megfellebbezhetetlen a hatalma. A héberek életében a vallási alapot az Isten és Ábrahám között kötött szövetség jelentette.

A patriarchától függött a feleség vagy feleségek, valamint a gyermekek, illetve azok családja, családtagjai. Az apa élet-halál ura volt gyermekei fölött, és a gyermekek engedelmisséggel tartoztak apjuknak. Az öröklés fiágon történt, és az elsőszülött mindig elsőbbséget élvezett. A felnőtt gyerekek és családjuk az atyai házban élt. A patriarcha halálával a legidősebb fiúra szállt e méltóság, kivéve ha a patriarcha a halála előtt egy másik fiát jelölte meg örökösének, ahogyan ez Jákob történetében ismeretes. Néhány nemzedék után a család klánná növekedett e patriarchális szerveződésben.

Az apák választották ki a fiuknak szánt feleséget, és hasonló szempontok alapján döntöttek a lányok házasságáról is. Mindkét esetben a végző döntés a patriarcha kezében volt. A menyasszonyt általában a klánon belül, sőt a családon belül választották. Sára, Ábrahám felesége férje féltestvére; Rebeka, Izsák felesége férje unokatestvérenek a lánya; Jákob az unokatestvéreit, Leát és Ráheldt vette feleségül. Annak ellenére, hogy a párkapcsolatok mereven szabályozottak voltak, a héber kultúrának számos kiemelkedő nőalakja vált híressé, például Debóra és Mirjám. Ebben a kultúrkörben született meg a világiroda-

lom egyik legvarázslatosabb szerelmes költeménye, a Salamon királynak tulajdonított *Énekek éneke*.

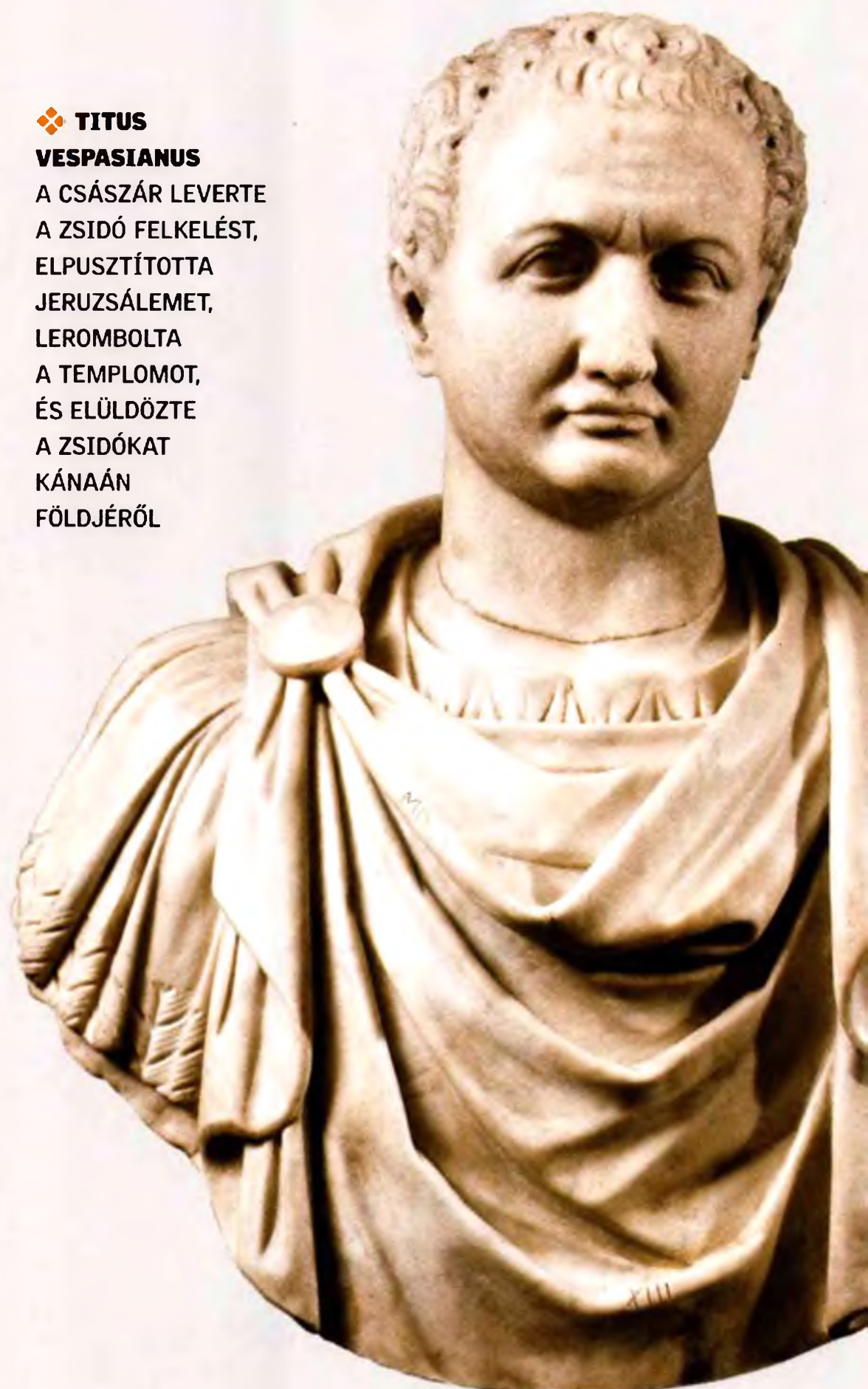
A legelők a népesség gyarapodásával, a családok bővülésével szűkössé váltak: szükségszerűen bekövetkezett hát a népcsoport különválása, a nyájak megosztása. A felnőtt fiútestvérek önállóvá váltak: saját nagycsaládi közösséget hoztak létre, új

törzset teremtve. Ez történt Ábrahám, Izsák és Jákob patriarchák leszármazottai életében is, akiktől Izrael tizenkét törzsét eredeztetik. A törzs tagjai, még ha szétszóródtak is, mindenkor tudatában voltak rokonságuknak, és szükség esetén, a történelem viharaiiban készen álltak a többiekkel való összefogásra.

♦ TITUS

VESPASIANUS

A CSÁSZÁR LEVERTE
A ZSIDÓ FELKELÉST,
ELPUSZTÍTOTTA
JERUZSÁLEMET,
LEROMBOLTA
A TEMPLOMOT,
ÉS ELÜLDÖZTE
A ZSIDÓKAT
KÁNAÁN
FÖLDJÉRŐL

◆ ÁBRAHÁM

UR VÁROSÁBÓL SZÁRMÁZOTT (LENT A NANNA SZÁMÁRA EMELT ZIKKURÁT, AZ ÉTEMENNIGUR AZ ŐSI VÁROSBAN). A BIBLIA SZERINT AZ ŐSATYA INNEN INDULT EL KÁNAÁN FELÉ

A patriarchális szervezetnek az ereje kovácsolta a három ősatya leszármazottainak a jellemét, melynek köszönheti e nép az önazonosságát.

AZ EGYETLEN ISTEN

Ez a fajta szervezettség otthagya a lenyomatát a vallásos világképben is.

Ahogy a társadalmi közegnek szüksége volt a megfelelő működéshez a patriarcha autoritására, úgy a világnak is szüksége volt az egyetlen és mindenható Istenre, aki az emberi életet annak valamennyi területén meghatáro-

za: a világi, hétköznapi teendőktől kezdve a spirituális és transzcendentális kérdésekig mindent áthat a nyilvánvaló jelenléte. Az Ábrahám patriarchától eredeztethető világlátás, teológiai felfogás és vallási gyakorlat így módon a zsidó nép lényegévé vált.

Ez a világnézet, az örök időkre szóló parancsok és a napi szabályok tömkelege kulturális önazonosságot teremtett, amely egyetemes hatású kultúrát alapozott meg: napjainkban zsidó-keresztény vagy nyugati kultúra elnevezéssel illetjük.

Az egyistenhit a természeti vallásokból kinőtt és a többistenhit zavaros nyűgét levető emberiség egységes eszméjét jelentette, valamint a bizonyosságot: a világ nem csak hogy mindenkéé lehet, de annak is kell lennie. A judaizmusnak ez a lényegi alapvetése érvényesnek mutatkozik a két másik nagy monoteista vallásban, a kereszténységben és az iszlámban is. Mindkét hitben jelen vannak a zsidó világkép alapértékei: a teremtés, a ki nyilatkoztatás, a prófécia és a messiási megváltás.

Az ígéret földjének térképei

A nyomtatás feltalálása és különösképpen a Biblia XV. század végi kiadása nyomán megnőtt a kereslet a Könyvek könyvében leírt helyszínek bemutatására földrajz-könyvek és térképek iránt. Az első nyomtatott térkép, mely Lübeckben készült 1475-ben, a Szentföldet ábrázolta. Nagy szenzációt jelentett Bernhard von Breydenbach Palesztina-térképe, melyet az utrechti Erhard Reuwich rajzolt meg. 1483-ban mindketten elzarándokoltak az ősi Kánaánba, majd útikönyvükben bemutatták az 1517-es török uralom előtti Jeruzsálemet.

Gerardus Mercator volt a ma is alkalmazott térképi vetület megalkotója. Nem meglepő, hogy az első vetületi térkép Palesztinát mutatta be 1537-ben. Abraham Ortelius arról vált ismertté, hogy elsőként adott ki atlaszokat nagyobb mennyiségben, ráadásul különböző nyelveken. Első gyűjteménye, a *Theatrum Orbis Terrarum* 53 térképből állt. Két térkép Palesztinát ábrázolta. Az egyiket Tillemann Stella kartográfus készítette, a másik Peter Laicsteen és Christian Sgrooten alkotása, melyet az Ábrahám patriarcha éle-

téről szóló huszonkét, kör alakú illusztráció szalagja szegélyezett. Az első, héber nyelven nyomtatott, Szentföldet ábrázoló térképet két zsidó ember készítette: Ábrahám ben Jakov és Ábrahám Goos. 1621-ben adták ki első ízben, és a Jeruzsálembe zarándokló zsidóknak szánták. Idővel megszokottá vált, hogy bizonyos imakönyveknek vagy magának a Tórának a kiadásait térképekkel látták el. A zsidók ragaszkodása e kiadásokhoz újabb jele volt annak, hogy a zsidó közösségek erősen kötődnek ősi gyökereikhez.

Ábrahám

A bibliai történet szerint Ábrahám, az egyistenhit megalapítója és a zsidó nép atyja, patriarchája Táré fiaként született Ur-Kaszdimban. Ábrámot – a későbbi Ábrahámot – Isten megszólította. Szövetségre lépett Isten és egy ember: Ábrahám sok nép atyjává vált: rengeteg leszármazottja lett. Néppé lett sarjai – a zsidó nép – saját földjükön éltek, Kánaánban, az ígéret földjén. ♦

Ábrahám menetelése (Molnár József)

AZ ÍGÉRET FÖLDJE

Isten parancsát követve Ábrahám útra kel Kánaán, az ígéret földje felé. Családja kíséretében indul el, szolgálai, állatai követik őt. Egy vándorsors veszi kezdetét, mely mítikus valóságot teremt: a héber törzsek pásztornépek voltak, vagyis nem telepedtek le, hanem nomád életet éltek. Magának a *héber* szónak az *ever* vagy *ivri* gyökérhez van köze, amellyel a „másik oldalról” jövőt illették. Martin Buber *Moses* című könyvében ezt a gondolatot fejti ki, és a zsidó kultúra egyetemes elhivatottságával társítja.

Izsák, Ábrahám másodszülött fia. Szülei akkor kapták őt isteni ajándékként, amikor a koruk miatt már nem számíthattak gyermekre. Ábrahám elsőszülöttjét, Izmaelt a felesége szolgálója, Hágár hozta világra. Izmaelt tartják az izmaeliták (nomád beduinok) atyjának. Izsákot Ábrahám felesége, a kilencvenéves, terméketlen Sára szülte.

Izsák feláldozása (Filippo Brunelleschi domborműve)

ISTEN GONDOSKODIK RÓLA

Isten próbára akarta tenni Ábrahám hitét: sokat várt fiának, Izsáknak a feláldozását kérte tőle. Ábrahám engedelmeskedett a parancsnak. Izsák, aki semmiről sem tudott, útban az áldozati hely felé azt kérdezte: „Hol a bárány az égő áldozathoz?” (1Móz 22,7) Ábrahám válaszolt: „Isten majd gondoskodik bárányról az égő áldozathoz, fiam.” (1Móz 22,8) Az áldozat döntő pillanatában azonban Isten angyala arra utasította Ábrahámot, hogy ne bántsa a fiút. Helyette kos jelent meg a bozótban. A próbatétel minden korban nagy vitákat váltott ki. A filozófus Kierkegaard a hit legvégső megvallásának tartotta. Ám akár egy parancs feltétel nélküli elfogadásaként is értelmezhetjük, mely minden fundamentalizmusnak az alapja.

A leszármazottak kérdése Ábrahám bibliai történetében kulcsfontosságú, mert az ősatya élete – az egyéni sorson túlmutatva – tömegek sorsát vetíti előre.

Isten odaigérte Ábrahámnak és utódainak Kánaán földjét. Kivonulása szülőföldjéről egybeesik számos törzsi nép Európa felé való vándorlásával. A régészeti ásatások azt bizonyítják, hogy akkortájt jellemző volt a kétlegelőjű állattenyésztésen alapuló nomád élet – lásd Ábrahám családjának életformáját.

A héber hagyomány Ábrahámot a judaizmus atyjának tekinti, ahogyan a keresztények és a muszlimok az egy igaz Istenben hívők ősatyjának tartják. Ebben az értelemben a belőle áradó hit az emberiség történetének első monoteista vallását alapozta meg. Ugyanakkor fellelhetők a monoteizmus előzményei már a *Gilgames-eposz* több részletében is.

Az első héber törzsek fő tevékenysége a pásztorkodás volt. Ábrahám az Urból Kánaán felé vezető útján birkákat, szamarkat és tevéket visz magával. A zsidók csak a kánaáni letelepedést követően kezdték megművelni a földet.

A SZÜLETÉS HELYE

A Biblia szerint Ábrahám Ur-Kaszdim városában született. Valószínűleg ez a helységnév az Eufrátesz torkolatában fekvő Ur várost jelenti. Egyes kutatások szerint Ábrahám az időszámítás előtti XV. században élhetett. Törökországban úgy vélik, a bibliai Ur a mai Urfa városnak felelhet meg, amely Şanlıurfa török tartomány székhelye, mintegy 80 kilométerre keletre az Eufrátesztől.

Uri zikkurát

Izsák és Jákob

Az Ábrahám utáni izraeli patriarchák: Izsák, Ábrahám fia, és Jákob, Izsák fia. Ők hárman egy új, monoteista teológiai szövetség alapítói. Természetesen az ókorban az egyetlen Istent olyan rituálék dicsőítették, amelyek nemigen különböztek a kor politeista liturgiáitól. Mégis, a teremtés valamiennyi, a legapróbb és legjelentéktelenebb részletében is mindenütt jelen lévő egyetlen Isten képe az emberi lény egyetemes szemléletét is magában foglalta. Az új hit forradalmian új szemléletéből születtek meg az emberiség máig érvényes, legértékesebb eszméi. És mindenekelőtt: a nyugati ember – mint individuum. ♦♦

Jákob élete (Cimabue műve, részlet)

Izsák születése

Izsák Ábrahám és Sára fia volt. Neve – a szó héber gyökere, *cchok*, azaz 'nevetés' – arra utal, hogy Mózes első könyve szerint (1Móz 18,12–15) kilencvenéves anyja elnevette magát, amikor a sátoruknál megjelent Úr azt jövendölte, hogy egy éven belül fiúgyermeknek ad életet. A csodás születést hírül adó angyal motívuma az evangéliumokban is fellelhető az istenanya Mária üdvözlésekor: Jézus fogantatása isteni beavatkozás eredménye, hiszen édesanyja szűz. Izsák a közeli rokonát, Rebekát vette feleségül, és ikerfiak születtek: Ézsau és Jákob. A bibliai történet szerint a ravasz Jákob egy tál lencsért megvásárolta az elsőszülöttség jogát. A bocsapott Izsák áldását adta a másodikulöttre.

JÁKOB ÁLMA

Jákobot a Paddan-Arámban lévő Hárán városába tartó hosszú utazása közben egy mezőn lepte meg az éjszaka. „Eljutott egy helyre, és ott maradt éjszakára, mert a nap már leszállt. Fogott egy követ azon a helyen, feje alá tette támasznak és lefeküdt azon a helyen aludni.” (Teremtés 28,11) „Álma volt: íme, egy létra volt a földre állítva s a hegye az eget érte. S lám, Isten angyalai le- és feljártak rajta.” (Teremtés 28,12) „Íme, az Úr fölötte állt és így szólt: »Az Úr vagyok, atyádnak, Ábrahámnak Istene és Izsák Istene. A földet, amelyen pihensz, neked és utódaidnak adom.«” (Teremtés 28,13)

Jákob latorjája (Drieu Lemarc Jackert)

Izsák megöregedett és megvakult. Elküldte Ézsaut vadászni. Rebeka úgy érzi: eljött Jákob ideje. Két bárány bundáját kedvenc fia nyakára és kezeire terítette, hogy apja azt higgye, a szőrös Ézsau közeledik hozzá. Ily módon járult Jákob az apja elé, áldását kérve és azt állítva, hogy ő Ézsau. Izsákot a hang nem téveszti meg, de az érintés igen. Becsapottan adta visszavonhatatlan áldását.

Jákob és Ézsau. A *Biblia pauperum* metszete

JÁKOB ÉS ÉZSAU

Azon a jelképrendszerten túl, amit a két testvér, Jákob és Ézsau vitája jelent, a bibliai elbeszélés egy másik ellentétre is utal: a vadász népek, valamint a földművelő, pásztorkodó népek közötti súrlódásokra. Ézsau képviselte az előbbieket, Jákob az utóbbiakat. Az állatok megszelídítése, az állattenyésztés kialakulása egy népcsoport letelepedését vetíti előre: ily módon fejlődött ki a mezopotámiai és valamennyi ókori civilizáció. A letelepedés nyitja meg az utat a városok és az államok kialakulása előtt.

Rebeka a kisebbik fia, Jákob felé fordult nagyobb szeretettel. A Biblia szerint Ézsau egy sikertelen vadászat után éhesen tért haza, és elkérte a testvérétől, Jákobtól a lencsét, amit az éppen evett. Anyja, Rebeka tanácsára Jákob azt kérte tőle, hogy cserébe adja át neki az elsőszülöttség jogát. Ézsau úgy gondolta, hogy ha meghal, úgysem tud mit kezdeni ezzel a joggal, elfogadta hát az ajánlatot – a Biblia szavaival élve „lebecsülte elsőszülöttségét”. A patriarchális társadalomban ez bűnnek számított.

Az Ószövetség szerint Isten vette az Izrael névvel Jákobot, az ősi hitét és a parancsolatok szigorú betartását jutalmazandó. Jákohtól kezdve a zsidó nép Izrael népe, vagyis Jákobnak, Isten szolgájának a leszármazottja. Az elnevezés tehát a nép és az egyetlen Isten közötti szövetség ismételt hangsúlyozására szolgált.

KÜZDELEM ISTENNEL

Mózes első könyvének 22. (23) Jákobnak és az Istennek a Jabbók folyó partján lezajló küzdelmét meséli el. Jákob emiatt és harcolt egy egész éjen át. Erősen érzi magát, mintha a csapó-állatnak kifütyült a csapója, ami arra kényszeríti, hogy elismerte tehetetlenségét. A helyzet váratlan fordulatot hoz: Jákob, akinek még soha nem volt szüksége áldásra, áldást kér. Megkapja, s bár szívről szívre láthatta Istent, életben marad.

Az egyiptomi rabszolgaság

Jákob patriarchának tizenkét fia született, tőlük ered Izrael tizenkét törzse, melyek Kánaán földjén telepedtek le. Jákob legkedvesebb fiát, Józsefet eladták féltékeny testvérei egy izmáeli karavánnak, mely Egyiptomba vitte rabszolgának. Egyiptomban kitűnt álmfejtő képességével, majd befolyásra, hatalomra tett szert. A bűnös testvéreket az aszály okozta ínség Kánaánból Egyiptomba űzi, ahol a megbocsátó öcs a segítségükre siet. A fáraó birodalmába majdan betelepülő izraelita törzseket rabszolgasors várja. ♦

Jákob és József találkozása Egyiptomban (Jacopo Pontormo)

JÁKOB ÉS JÓZSEF TALÁLKOZÁSA EGYIPTOMBAN

József a gazdája, Potifár kacér felesége miatt börtönbe került Egyiptomban. Megfejtette a fáraó álmait, ezért kinyitlak előtte a börtön kapui. Idővel felügyelőnek nevezték ki. Jákob lelkét megsebezte szeretett fiának, Józsefnek az eltűnése, akit féltékeny testvérei veszejtettek el. Az aszály és az éhség Egyiptomba űzte Jákob fiait, hogy vetőmagot szerezzenek. Útjuk során találkoztak a már halottnak hitt Józseffel. Jákob patriarcha is Egyiptomba utazott, ahol újra találkozott gyermekével. Ezután már nyugodt szívvel, az élettel betelve térhetett meg Istenéhez. Jákob holttestét bebalzsamozták Egyiptomban, és Kánaán földjére vitték, ahol első felesége, Lea mellé temették el, a makpélai barlangban.

Jákob valószínűleg Lahajróban született, húsz évvel Izsák és Rebeka házasságkötése után. Apja ekkor hatvanéves, Ábrahám százhatvan. Jákob, apjához hasonlóan, *is tám*: héber nyelven egyszerű vagy tiszta ember. A Genézis számtalanszor utal arra is, hogy Jákob szorgalmas volt a mindennapok teendőiben.

A zsidók egyiptomi fogságáról szólva a bibliai történet elmeséli, hogyan nevezi ki Józsefet a fáraó Egyiptom felügyelőjének. Arról is beszél, miként illant el az a röpke dicsőség a történelem folyamán: idővel valamennyi zsidó rabszolgasorba került.

A József és testvérei között zajló dráma, valamint Ézsau elsőszülöttségének eladása teremti meg a patriarchális család megerősödésének alapjait. A zsidó nép történelme család-történetként kezdődik. A fiútestvérek közti rivalizálás és az elsőszülöttségért folyó vita – amelynek az apai örökségért folytatott harc a lényege – a Tóra nagy témáinak egyike.

POTIFÁR

Potifár az egyiptomi udvar tisztviselőjeként vásárolta meg Józsefet a vándor kalmároktól, és látva, hogy jó szolga, megtette háza felügyelőjének. Ezért Isten megáldotta. Potifár felesége azonban csalfa asszony volt. El akarta csábítani Józsefet, aki inkább elmenekült a kísértés elől. A csalódott feleség ezért megvádolta Józsefet, mondván, hogy erőszakoskodni próbált vele. A dühöngő Potifár börtönbe csukatta Józsefet. Isten a segítségére sietett.

Potifár felesége Józsefet csábítja (Giovanni Bilivert)

József és testvérei halála után új király lépett Egyiptom trónjára, aki már semmit sem tudott a zsidók betelepülésének körülményeiről. Látta azonban, hogy a mind népesebb közösség igen megerősödött, így annak ürügyén, hogy háború esetén a támadó fél mellé állhatna, rabszolgaságba kényszerítette Izrael fiait. A bábákat pedig a fiúgyermekek megölésére kötelezte.

A zsidó kultúra jellegzetessége az emlékezés fontos parancsolata. Kötelező emlékezni az Egyiptomból való szabadulásra, és ennek szentelik a pészah, a zsidó húsvét ünnepét. Ezen a napon minden zsidónak úgy kell emlékeznie a rabszolgaságból való szabadulásra, mintha ő maga is rabszolga lett volna Egyiptom földjén.

Az egyiptomi kivonulást tíz csapás előzte meg, amelyet Isten azért szabadított rá Egyiptomra, hogy meglágyítsa a fáraó szívét. A fáraót csak az utolsó csapás törte meg. A bibliai történet szerint „Isten szelleme átvonult Egyiptom földje felett.” Héber nyelven *pasaj* – ’átrepülni’. Innen ered a pészah név.

ÁLOMFEJTÉS

A fáraó hét kövér, majd hét sovány tehénnel álmodott. Írástudói és bölcsei nem tudták megmagyarázni az álom jelentését. Akkor a fáraó magához hívatta Józsefet, aki addigra már álmofejtő hírében állt. József megjövendölte, hogy hét virágzó év vár Egyiptomra, de utána hét szűk esztendő következik. A fáraó elámult a bölcs szavak hallatán.

József a fáraó színe előtt (névtelen művész metszete)

Kom Ombo egyiptomi templom

A HÚSVÉT TÖRTÉNETE

A bibliai történet történelmi pontatlanságain túl a húsvétot ihlető téma a szabadság metaforája. Az ünneplés napja március 22-e és április 25-e között változik, mivel az északi félteke első tavaszi holdtöltéjét követő vasárnapon tartják. Az első keresztények – akik zsidók voltak – húsvétkor Jézust, Isten bárányát ünnepelték, aki elveszi a világ bűneit. A niceai zsinaton hivatalosan is a názáreti Jézus feltámadásának ünnepévé tették meg a húsvétot. A zsidók továbbra is eredeti értelmében ünneplik.

Mózes, a szabadító

Mózes a zsidó nép szellemi atyja, az egyiptomi rabszolgaságból megszabadító vezető. Isten általa adta a kőbe vésett törvénytáblákat, melyek tízparancsolata az emberiség legmeghatározóbb etikai alapvetése. A bibliai történet szerint Mózes vezetésével a zsidó nép felszabadult a rabszolgaság alól, és elindul az ígért földje felé, melyet Isten ígért meg a patriarcha ősöknek. Borzalmas út vezet ehhez a célhoz, így útközben sokan esnek kísértésbe: visszasírják az Egyiptomban elszerívedett rabszolgaságot. Úgy tűnik, nehezebb a szabadságot elviselni, mint a láncokat. Mózes elvezeti ugyan a népét Kánaánig, de ő maga csak messziről láthatja a vágyott földet, meghal, mielőtt elérné. ♦

Mózes (Michelangelo szobra)

MÓZES SZÜLETÉSE

Mózes akkortájt szülehetett, amikor a fáraó – valószínűleg II. Ramszesz – parancsot adott a zsidó rabszolgák valamennyi újszülött fiának megölésére. A rendelkezés nyilván a nép erősödésének megakadályozását célozta. Mózes anyja kosárba tette három hónapos fiát, majd a Nílus partján hagyta, a nád között. A víz véletlenül arra sodorta, ahol a fáraó lánya sétált. Megsajnálta, kimentette a vízből és befogadta. A Mózes nevet adta neki, ami azt jelenti, 'a vízből kihúzott'.

Mózes testvére, Áron a nép pusztai vándorlása során mindvégig Mózes támasza volt: segített a dadogó népvezérnek értelmes szavakkal megnyilvánulni a sokaság előtt. Amikor Mózes felmegy Isten hívására a Sínai-hegyre, a balga nép nyomásának Áron nem tud ellenállni: részt vesz a bálvány aranyborjú felállításában. Mózes éktelen haragra gerjedt testvére és népe iránt.

Mózes összetöri a kőtáblákat (Gustave Doré)

A TÍZPARANC SOLAT

Izrael népe, útban az ígért földje felé, megáll a Sínai-hegynél, amelyre Mózesnek fel kell mennie. Méghozzá mezítláb, mivel a föld, melyre lép, megszentelt. Isten átnyújtja neki a kőtáblákat. Amikor leér, hogy átadja őket népének, észreveszi, hogy távollétében a zsidók bálványt imádtak. A feldühödött Mózes összetöri a táblákat. Csak az isteni megbocsátás állítja helyre a szövetséget a zsidó nép, Mózes és Isten között. A Sínai-hegyen Isten a Tórát is átnyújtja Mózesnek, amely a világi és a vallási életet szabályozza. A Tóra más néven a Pentateuchus, vagyis az Ószövetség első öt könyve.

A SZABADÍTÓ

Mózes kitűnő nevelést kapott a fáraó lánya jóvoltából. A bibliai történet szerint Mózes egy napon elment megnézni, hogyan él a népe. Észrevette, hogy egy egyiptomi őr zsidó rabszolgát ütleget. Mózes rátámadt a bántalmazóra, megölte és a holttestet a homokba rejtette. Az eset azonban napvilágra került, és a gyilkosság miatt menekülnie kellett. Midján földjén keresett menedéket, ahol Isten népe szabadítójává tette.

Mózes megtalálása (Pietro Liberi)

MOZAIKOK, ÉLETTEREK

A tízparancsolat a zsidó etika alapelemeit tartalmazza.

Amellett, hogy azt mondja:

„Ne öl!”; „Ne lopj!”, „Tiszteld atyádat és anyádat!”, azt is hangsúlyozza: „Én vagyok az Ur, aki kivetted Egyiptom orszá- gából, a szolgaság házából.

Ne legyenek neked idegen isténeid énelőttem.”

Mózes rájött, hogy a szolgál- ságból szabadult nép nem képes eljutni Kánaán földjére és egy új életformát vállalni.

Elhatározza hát, hogy addig vándorol a pusztaságban, míg fel nem nő egy új nemzedék. Az úgynevezett pusztai nem- zedék nem ismeri meg az ígért földjét – és persze Mózes sem.

Az addig délre tartó út északra fordul. A nép pusztaságban halad, és zúgolódik Mózes ellen. Szemrehányást tesznek neki: már úgy látják, kíváncsiabb rabságban jönni, mint szabad- ságban éhezni. Akkor az égből aláhull a manna, a csodálatos étel, amelynek a zsidó legenda szerint olyan az íze, amilyet éppen az éhes ember kíván.

Vízfakasztás kőből

A Hóreb szikláján, isteni sugallatra, Mózes a botjával ráüt egy sziklára, hogy vizet fakasszon népe szomjának csillapítására. Mózes, népének unszolására, ismét ráüt a sziklára. Isten szemrehányást tesz neki azért, hogy nem volt elég hite. E türelmetlenség büntetésekként nem jut el az ígért földjére.

Frigyláda

Az újabb vándorlás kezdete előtt Mózes parancsot ad a kőtáblák őrzé- sére szolgáló frigyláda megépítésére. Ezt a szent tárgyat a lévíták, vagyis a Lévi törzs papjai őrzik majd. Az eljövendő jeruzsálemi Templom lesz a végső őrzőhelye a frigyládának.

A Vörös-tenger

Miközben a zsidók menekülnek Egyip- tomból, a fáraó serege üldözőbe veszi őket. Mózes kinyújtott kezére ketté- válik előttük a Vörös-tenger – Sás- tenger –, és a nép átkel a másik part- ra. Amikor a fáraó katonái követni akarják a zsidókat, a szörnyű víztö- meg összezárul körülöttük. A meg- menekült zsidó nép ünnepli a csodát.

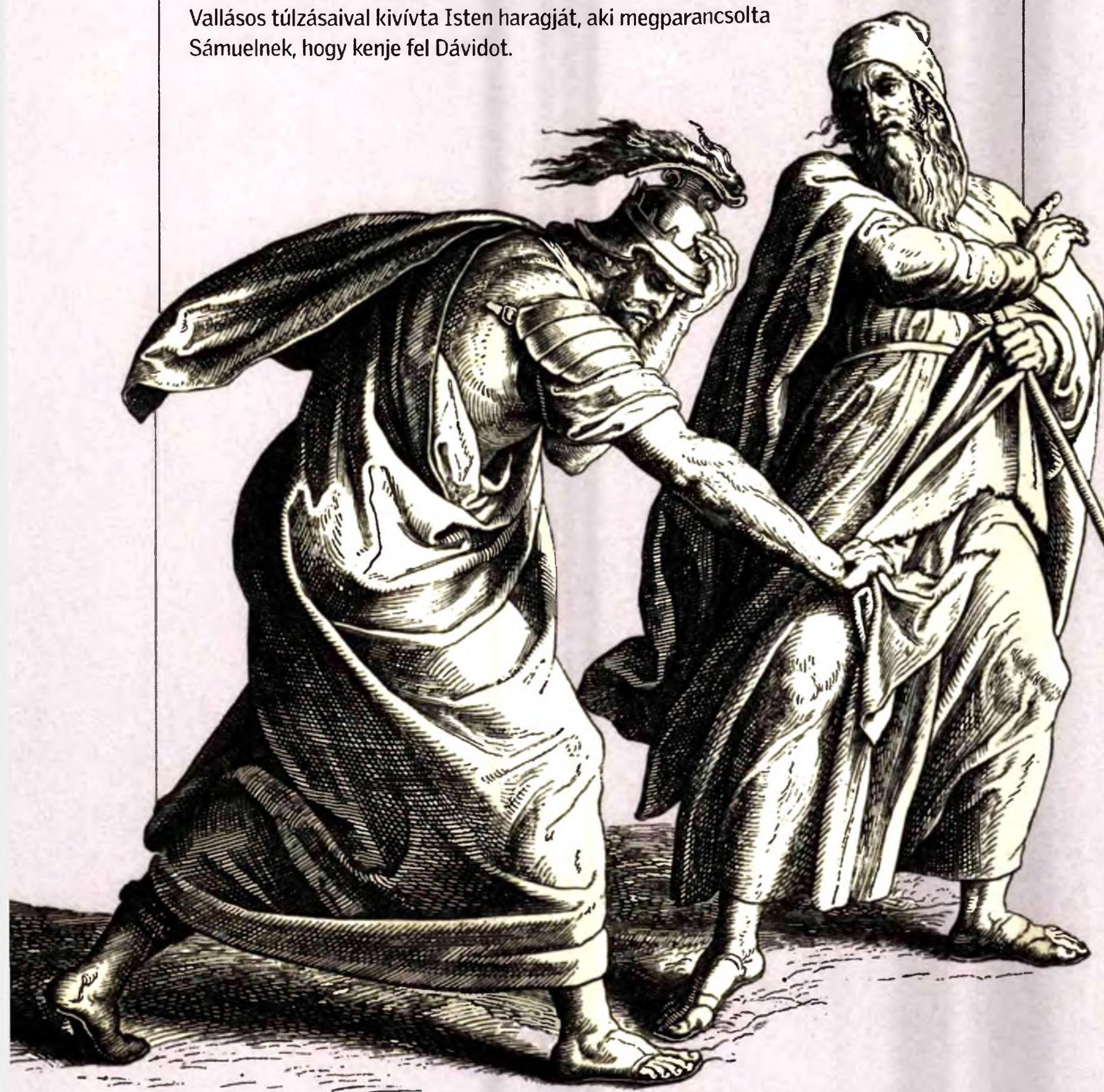
Izrael királyai

Ahhoz, hogy az ígért földjére lépjenek, át kellett kelniük a Jordán folyón. Józsué lépett Mózes örökébe, aki a folyópart túlsó oldalán halt meg. Soha nem tudódott ki, hol temették el, így akarván elkerülni mindenféle „személyi kultuszt”. A bírakra hárult az új nemzet ügyeinek intézése. Sámuel bíró után következett a királyok kora, amikor Izrael már erős hatalmat képviselt. Saul volt az első király. Utána Dávid került a trónra, aki Jeruzsálemet tette meg fővárosává; fia, Salamon a Templom építőjeként szerzett örökkévaló nevet. ♦

Sámuel és Saul (névtelen szerző metszete)

SÁMUEL ÉS SAUL

Saul a Kr. e. XI. században vált Izrael első királyává. A már idős bírát, Sámuel a nép arra kérte, hogy válasszon egy királyt, aki megszabadítja őket a filiszteus betolakodóktól. Sámuel, habár abban hitt, hogy Izrael egyetlen uralkodója csak Isten lehet, tanácsot kért az Úrtól, majd Galilea olívaolajával felkente királlyá a Benjámín törzséből való Sault. A bátor és hatalmas természetű Saul kezdetben erős királynak mutatkozott: leverte az ammonitákat, a moábiakat és a filiszteusokat, s idővel a felszabadított Gibeát, szülővárosát tette meg székhelyévé. Évek múltán azonban meggyengült Saul hatalma, ezért igyekezett magához ragadni a papság funkcióit. Vallásos túlzásaival kivívta Isten haragját, aki megparancsolta Sámuelnek, hogy kenje fel Dávidot.

Dávid király (Michelangelo szobra)

DÁVID, A KÖLTŐ KIRÁLY

Dávid egyszerű pásztorként került Saul király udvarába, és lantművészként telepedett le. Kihívta Góliátot, a filiszteusok katonáját, aki a legyőzhetetlenségéről szóló hírnevével félelemben tartotta a zsidókat. Dávid egyetlen parittyával győzedelmeskedett fölötte. Az ellenséges filiszteusok ezután már nem jelentettek veszélyt Izrael számára, legalábbis egy ideig. A felkent Dávid Jeruzsálemet tette meg a királyság fővárosának, és Izrael egyik legvirágzóbb korszaka fűződik a nevéhez. A hagyomány őt tekinti a zsoltárok szerzőjének; a vallásos költészet talán legszebb gyöngyszemeit a keresztény egyházak is hittel éneklék.

Salamon, Izrael királya (metszet)

SALAMON KIRÁLY

Dávid fiát, Salamont Kr. e. 970-ben kenték fel Izrael királyává. A bölcs király ifjúkorában írta meg az *Énekek énekét* – héber nyelven Sir Hásirim –, amelyet az emberiség egyik legszebb szerelmes költeményeként tartanak számon. A mű bővelkedik érzékiségben, ezért nagy ellenállás kísérte a keresztény Nyugat nemzeti nyelveire való lefordítását. A *prédikátor könyve*, amelyet Salamon idős korában írt, pesszimizmust és lemondást sugall. Mindkét könyv az Ószövetség részét alkotja.

A FRIGYLÁDA

A zsidó nép, Egyiptomból való menekülése után, negyven éven át hordozta a frigyládát, míg végül beléphetett vele az ígért földjére. Jeruzsálemben helyezték el a nép és az Isten között kötött szövetség jelképét. Salamon szentélyt építtetett az elhelyezésére, amely a zsidók legszentebb helyévé vált. A Lévi törzs papi tagjai vállalták őrzését.

Részlet a frigyládából (Lorenzo Ghiberti)

A TÍZ ELVESZETT TÖRZS

Kr. e. 586-ban II. Nabú-kudurri-uszur elfoglalta Jeruzsálemet, és nemcsak a Templomot rombolta le, hanem tömegesen hurcolta a zsidókat Babilonba. A zsidók első szétszóródásként (diaszpóra) tartják számon ezt a tragédiát. A legenda tíz olyan törzsről mesél, melyek soha sem tértek vissza, mert elvesztek a Sabbát folyó egyik partján.

Izrael kivonulása Babilóniából
(kő dombormű)

NABÚ-KUDURRI-USZUR JERUZSÁLEMBEN

Újbabilónia királya, II. Nabú-kudurri-uszur Kr. e. 605-től 562-ig ült a trónon. Miután a karkemisi csatában legyőzte az egyiptomiakat és az assírokat, meghódította Kánaán földjét, elfoglalta és teljesen elpusztította Jeruzsálemet. 586 és 538 között a zsidó nép deportálásának színhelyén, Babilóniában élt. A Bibliában *Dániel* és *Eszter könyve* meséli el ezt az epizódot. Kr. e. 538-ban Nagy Kürosz perzsa király meghódította Babilóniát, majd engedélyezte a zsidóknak a visszatérést Kánaán földjére. Jeruzsálemnek félautonóm státust adományozott, valószínűleg azért, hogy akadályként szolgáló ütköző államot teremtsen Egyiptom növekvő hatalmával szemben. Jeruzsálem Templomát újjáépítették, és a zsidóknak sikerült fenntartaniuk egy félig független államiséget, egészen a Római Birodalom felemelkedéséig.

Nabú-kudurri-uszur ostrom alá veszi Jeruzsálemet
(ismeretlen művész metszete)

A második diaszpóra

Titus Flavius Vespasianus római császár (69–79), a Flaviusok dinasztiájának megalapítója, Róma kilencedik császára uralkodott az I. század hetvenes éveiben. A zsidó lázadás leverésére legidősebb fiát, Titust küldte, aki elfoglalta Jeruzsálemet. Öt hónapos ostrom után lerombolta a Templomot és elpusztította a várost. Ekkor kezdődött a zsidók szét-szóródása Észak-Afrikában, ahonnan Spanyolországba indultak tovább. Ez a második diaszpóra kiterjedt a világ négy égtájára. Még ma is, amikor a hagyományörző zsidók meghallják Titus Vespasianus nevét, hozzáteszik: „Pusztuljon a neve, de még az emléke is!” Ezeket a szavakat használják valamennyi üldözöttjük esetében. ♦

A rómaiak elnyomó intézkedései között szerepelt a szombat ünneptésének betiltása. Ezt a napot, a zsidó vallás szerint, kizárólag pihenésre, imáskodásra és tanulásra szabad használni. Ez a rendelkezés elkeserítette az akkor még Judeában tartózkodó zsidókat.

Titus Vespasianus diadalíve Rómában

A LÉGIÓK ELNYOMÁSA

Cassius Dio történetíró szerint 580 ezer zsidót gyilkoltak meg a rómaiak. Továbbá 50 megerősített várat és 985 települést romboltak le. A rómaiak is nagy veszteségeket szenvedtek. Titus az állandó lázadások okát, a zsidó önazonosság gyökerét akarta elpusztítani. Betiltotta a mózesi törvényt, a zsidó naptárt, és számtalan tanult, tudós embert legyilkoltatott. A szent tekercseket ceremónia keretében elégették el Jupiter szobrai és maga a császár színe előtt. Közigazgatásilag megszüntette Judea római tartományát, és egyesítette Syria Palaestina néven a filiszteusok más birtokaival. Végezetül elrendelte valamennyi zsidó kiűzetését. Titus Rómában emelt diadalívén láthatók a véres győzelem jelenetei.

Részlet Vespasianus diadalívéről

A TEMPLOM KIFOSZTÁSA

A zsidók szentnek tartották Jeruzsálem Templomát. Bizonyos részeibe csak a lévíták léphettek be, akik felügyelték a helyiségeket, és a rituálékat irányították. A légiók kifosztották a Templomot: Titus Vespasianus diadalívén láthatók a rómaiak, amint gyertyatartót és más vallási tárgyakat zsákmányolnak.

Titus Vespasianus győzelme (Giulio Romano)

A BAR KOHBA-LÁZADÁS

A Római Birodalom ellen Bar Kohba vezette lázadás (132–135), a második nagy zsidó felkelés volt az utolsó a római Birodalom háborúinak sorában. Miután a rómaiak megvették Jeruzsálemet, és lerombolták a Templomot, a zsidó nép politikai és vallási vezetése a szanhedrin kezébe került, melynek kezdetben Jamniában volt a székhelye, de biztonsági megfontolásból ez állandóan változott. A lázadásnak több oka volt, de a legnagyobb elkeseredést Hadrianus döntése okozta, aki római erődöt építtetett a Templom helyén. Az Aesculapina erődöt Jupiter kultuszának szánták. A római hódító megtorlása viszályzó erejű volt.

A történészek kiemelkedő történelmi jelentőségű eseménynek tekintik Bar Kohba lázadását. A zsidó népesség többségét legyilkolták, rabszolgáskorba hajtották vagy száműzték, a zsidó vallást betiltották. A lázadás után a vallási élet középpontja Babilóniába került. A IV. században Nagy Konstantin engedélyezte a zsidóknak, hogy évente egyszer, a zsidó naptár szerinti Áv 9-én visszatérjenek Jeruzsálembe, és elsíriák fájdalmukat a Templom egyetlen maradványánál, a nyugati falnál.

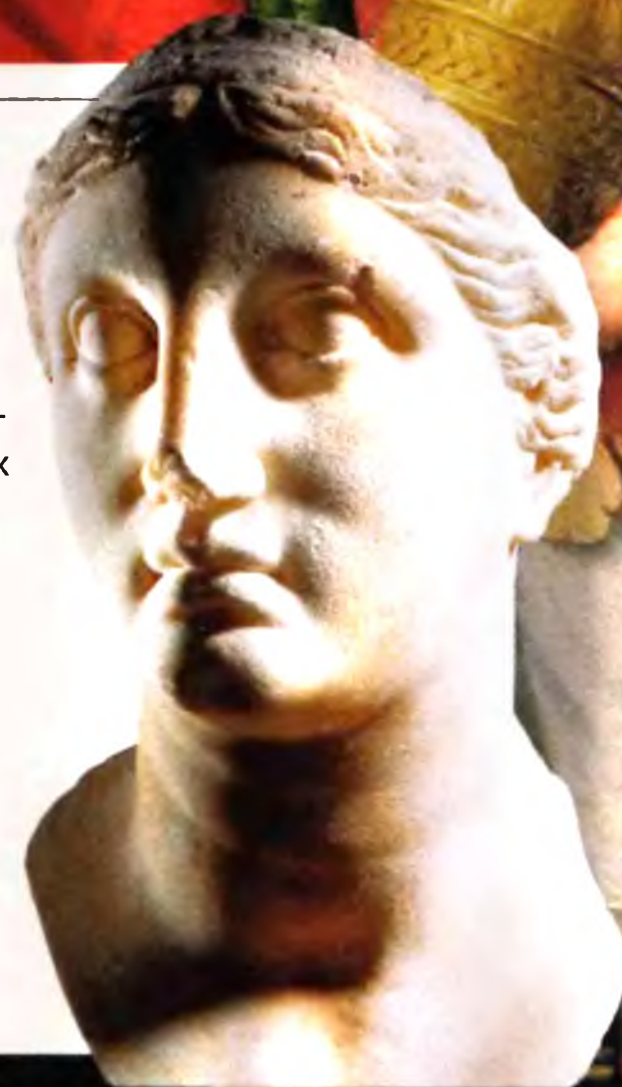
Josephus Flavius arámi és görög nyelven alkotó római zsidó történetíró és teológus volt az I. században. Előkelő zsidó papi nemzetségből származott. Fiatal korában a zsidó írásmagyarázat szadruceus, esszenus és farizeus irányzatait tanulmányozta. Írói munkásságának bevallott célja volt, hogy Róma és a zsidó nép egyetértésén munkálkodjék, s a zsidókkal elfogadtassa a rómaiak legyőzhetetlen voltát.

Júdea volt a Mózes vezetésével Egyiptomból kivonuló legnépesebb izraelita törzs. A törzs Palesztina déli részén telepedett le: földje keleten a Holt-tengerig, nyugaton a kánaániták városaiig, délen pedig a Negev-sivatagig terjedt. E kiterjedt területet Kr. e. 63-ban hódították meg a rómaiak, majd Constantinus egybeegyeztette Szamariával, így jött létre Palestina Prima, Caesaria központtal.

BERENIKÉ

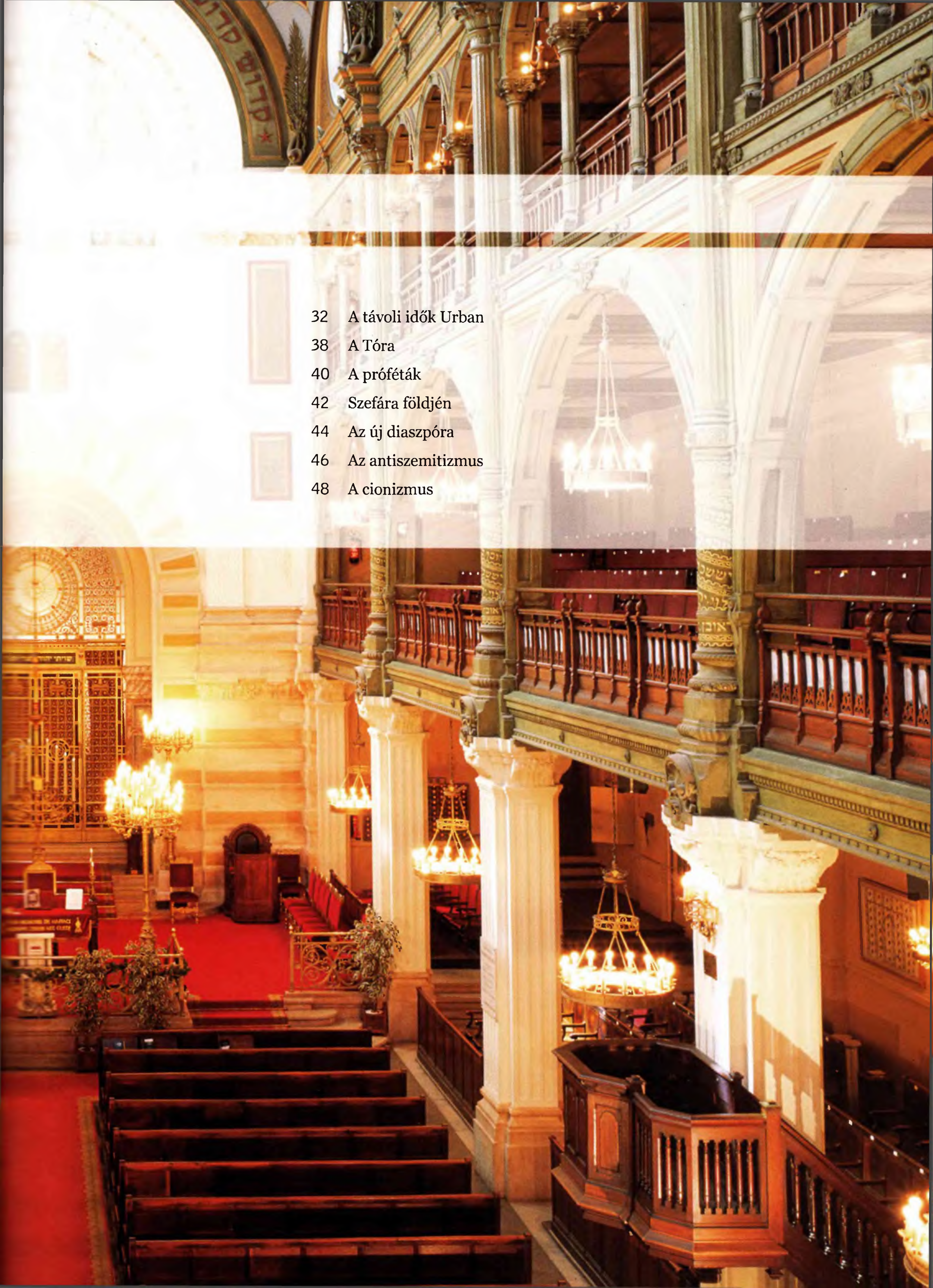
Titus a iudeai hadjárata idején beleszeretett Berenikébe, a rómaiak által kinevezett Heródes Agrippa lányába. Magával vitte Rómába, de a patriciusok ellenezték a házasságot. Két kiemelkedő drámaíró is megörökítette a szerelmi drámát: Pierre Corneille *Titus és Berenice*, Jean Racine *Berenice* című színművében.

Bereniké mellszobra

TÁRSADALOM ÉS MINDENNAPI ÉLET

32 A távoli idők Urban

38 A Tóra

40 A próféták

42 Szezára földjén

44 Az új diaszpóra

46 Az antiszemitizmus

48 A cionizmus

TÁRSADALOM ÉS MINDENNAPI ÉLET

A TÁVOLI IDŐK
URBAN

A Biblia fontos forrása a patriarchák korának. A jelképrendszerekben és metaforákban gazdag Újszövetségtől eltérően az Ószövetségre bizonyos realizmus a jellemző: a közvetlen és konkrét valóságba viszi el az olvasót.

Természetesen az Ószövetség eme realista stílusa a zsidó vallási felfogással függ össze, ami az emberek konkrét problémáinak megoldását minden más megfontolás elé helyezi. Ez a „föl-

❖ TALMUD

(LENT XVIII. SZÁZADI OLASZ KIADÁS)
A POSZTBIBLIKUS ZSIDÓ IRODALOM LEGNAGYOBB ÉS LEGFONTOSABB, TEMATIKUS RENDSZERBE FOGLALT GYŰJTEMÉNYE, A ZSIDÓSÁG ENCIKLOPÉDIÁJA, JOGI ÉS VALLÁSI ALAPVETÉSE, SZOKÁS-JOGI GYŰJTEMÉNYE, BIBLIAÉRTELMEZÉSEINEK TÁRHÁZA

di szellemiség” máig ható állandó történelmi érték, amely minden szerencsétlenség és tragikus hányattatás közepette is fennmaradt.

A NAPON SZÁRÍTOTT TÉGLÁK

A Biblia beszámol arról, hogy Ábrahám bölcsőjét Urban ringatták, habár az úgynevezett *Biblia Septuaginta*, amelyet 72 alexandriai bölcs fordított le görögre Kr. e. 250 és 150 között, Ur földjeiről beszél és nem Ur városáról. Azon a vidéken hagyományosan napon szárított téglákból építkeztek. Amennyiben a házak az idő vasfoga, az eső vagy a háborúk következtében összedőltek, a lakók kiegyengették a romokat, és ugyanazon a telken új lakást építettek.

Ez a településszerkezet a felszín fokozatos emelkedését eredményezte.

Ábrahám idejében Ur huszonöt méter magasan emelkedett a folyó szintje fölé, de terjeszkedett is, számos szomszédos települést csatoltak hozzá külvárosként. Számítások szerint akár félmillió lakosa is lehetett.

Az épületek egyszerű, egyenes vonalú, összezsúfolt tömeget alkottak, és szűk utcácskák labirintusa kötötte össze valamennyit. Az utcáról fából készült bejáraton át lépett be az ember a házba. Albert E. Bailey *Daily Life in Bible Times* (Hétköznapi élet a bibliai időkben) című művében így írja le: „Miután beléptünk, egy kis előszobában találtuk magunkat, ahol kezet és lábat lehetett mosni. Még beljebb egy központi belső udvar volt, kőpadlóval, körülötte két szinten tíz vagy tizenkét szoba nyílt. Egyik vagy másik oldalon lépcső vezetett a második emeletre. A lépcső mögött volt a fürdő, égetett agyag vízvezetővel. Ehhez közel volt a konyha, tűzhellyel, valamint néhány kőmozsárral. A többi ajtó a vendégek, a cselédek szobáiba vagy más rendeltetésű helyekre nyílt.

A család a felső emeleten lakott, mert az szellőzött a legjobban. Valamennyi felső szoba fából készült galériára nyílt, amely a lakás négy fala körül futott körbe.”

A szobákat oszlopok tartották, és egy befelé nyúló tető nyújtott védelmet a nap és az eső ellen, befedve részben vagy teljesen a belső udvart.

Az emelet alatti bolthajtásos, téglából készült síremlékbe temették a család

❖ **A PÁRIZSI ZSINAGÓGA** MINDEN KORBAN A ZSIDÓ KÖZÖSSÉGI ÉLET FONTOS KÖZPONTJA VOLT, NEMCSAK VALLÁSI, HANEM TÁRSADALMI ÉS KULTURÁLIS ÉRTELEMBEN IS

❖ **IZAJÁS** FRAY BARTOLOMÉ KÉPÉN
A PRÓFÉTÁK A ZSIDÓ NÉP KIEMELKEDŐ
ALAKJAI

elhunyt tagjait. Így a halott továbbra is otthonában maradhatott, s az élőknek biztosítékot jelentett a túlvilágról érkező segítségre.

Az elhunyt istenné lett, akinek az egész család kultusszal adózott. Mózes első könyve a halottakat *teráfim*nak nevezi ('bálvány', 'szobor'). Habár ez a szó önmagában mindkét tartalomnak pogány isteni jelleget ad, a tisztátalansággal is társítják, mivel az ősök kultusza éles ellentétbe került Ábrahám egyistenhitével.

AZ ÖLTÖZÉK

Nemcsak a Biblia leírásaiból következtethetünk arra, hogyan öltözködhetett Ábrahám és Sára: a korabeli sírok, a műemlékek, a domborművek, a bélyegzők is tanúskodnak a viseletről. A sírokban kagylóból, kőből készült kabátgombokat, többféle díszet, a ruha összefogására használt, bronzból vagy ezüsből készült tűket találtak. Ebből kiindulva feltételezhető, hogy Sára egyszerű ruhaneműt viselt, amely a jobb karja alatt húzódott át a bal vállra, ahol egy tűvel erősítették meg. Ez a redő nagyon kényelmes ruhaujjat biztosított. A tunikát szövött vagy fonott öv erősítette a derekára. Sára valószínűleg élénk színű, főleg piros ruházatot viselt, bő ujjakkal, amelyeket a csuklóknál kagylóból vagy kőből készült gombok szorítottak össze.

A zsidó nép és a tenger

A zsidó nép nem volt hajós nép. Amikor Ábrahám Kánaánba ért, inkább a hajózhatatlan Jordán folyóra figyelt, mint a Földközi-tengerre. A Genezáreti-tó tele volt halászbárkával, de egyetlen kereskedelmi út sem vezetett arra.

A Holt-tenger csak só és egyéb ásványok forrását jelentette.

A zsidó nép tengerhez való viszonyának inkább a csodákhoz volt köze.

A Vörös-tenger kettévált a vándorló nép előtt, amikor sietve menekült az egyiptomi rabszolgaságból, ám a víztömeg összezárult, amikor a fáraó serege akart átkelni a mederben. Jób könyvében is említik a tengert, Leviátán, egy jelképes tengeri szörny legendáját keltve életre.

Sárának, feltételezhetően, hosszú haja volt, amelyet bronz hajtűvel fogott össze. Különleges alkalmakra díszfésűt viselt. Az ékszerei, a fülbevalók, a karkötők, a nyakékek, a hajdíszek aranyból és féldrágakövekből készültek. Amikor Ábrahám elhagyta Urt és elindult Kánaán felé, Sára valószínűleg hátrahagyta díszes viseleteit és különleges ékeit, viszont Egyiptom-

❖ TÓRA

A SZENT IRAT A HÉBER
KULTÚRA ALAPJA

ban, ideiglenesen visszatérve a városi élethez, sikerült szépségével a fáraó csodálatát is kivívnia.

Ábrahám, Mezopotámia többi lakójához hasonlóan, a nyaknál nyitott rövid tunikát viselt, amelyet elől egy gombsor fogott össze. A tunikát a deréknál szíj rögzítette, amelyet olykor kagylóból készült karikák díszítettek. Lehet, hogy a szíjról kés, köszörűkő és henger alakú pecsétnyomó lógott, habár ez utóbbit nyakba akasztva is hordták.

Tunikája fölött Ábrahám vállára vett köpenyt viselt. A napsütés ellen úgy védekezett, hogy szalaggal rögzített vászonkendőt tett a fejére.

Babilóniában, a perzsa Kürosz uralodása idején Dánielt – a keresztények prófétának tekintik, a zsidók nem – az oroszlánok ketrecébe vették, ahonnan épségben került ki, annak bizonyítékeként, hogy Isten szeretete erősebb a vadállatok kegyetlenségénél.

ÉTKEZÉS

Miután elhagyták szülővárosukat, megváltozhattak Sára, Ábrahám és kíséretük öltözékei és szokásai. Míg Urban a településekhez közeli földek terményeiből látták el magukat, útközben valószínűleg a magukkal vitt állatokat ölték le.

Fontossági sorrendben az alapvető élelem a kecske-, a juh- és a tevetej lehetett. Amennyiben az állatok jó állapotban voltak, ezekhez a termékekhez bármikor hozzá lehetett jutni.

A farizeusok

A farizeusok héber neve (*páras*) azt jelenti, hogy 'magyarázni'. A farizeusok közössége a babilóniai fogság időszakáig (Kr. e. 586–538) vezette vissza eredetét. A szíriai támadók elleni makkabeus lázadás (Kr. e. 167–165) idején üldözték őket. Hittek a lélek halhatatlanságában, a bűnösök örök büntetésében és az igazak feltámadásában. A halákha, később a szóbeli mózesi törvény szigorú betartása mellett szálltak síkra. Szilárdan szembeálltak a szadduceusokkal, akik tagadták a szóbeli törvény érvényét, és a vallási szabályok aktualizálására törekedtek. Kicsinyességüket és kazuizmusukat Jézus elítélte, és azzal vádolta őket, hogy jobban tisztelik a törvény betűjét, mint szellemét.

A Bibliából tudható, hogy Ábrahám a sátraiban vendégeit aludttejtel, tejjel és borjúhússal kínálta. Ünnepi alkalmakkor Ábrahám és az övéi bivaly-, bárány-, gida- és vadhúst fogyasztottak. A húst főzték, tűzön átforrósított köveken sütötték vagy párolták. Az ételt abban az edényben szolgálták fel, amelyben készült. Néhány, útközben talált termény nem igényelt különleges feldolgozást, például az oázisokban talált datolya vagy a sziklahasadékokban talált méz.

Ábrahám és Sára, Kánaán földjére érkezve, már változatosabb menüre számíthatott. Egy I. Szeszósztisz fáraó (kb. Kr. e. 1970–1938) udvarából

❖ DÁNIEL PARABOLÁJA (ISMERETLEN MŰVÉSZ)

származó egyiptomi irat így írja le Palesztinát: „Volt füge és szőlő, és több bor, mint víz. Sok méz volt, és az olívaolaj bőségesen folydogált. A fák-ról mindenféle gyümölcsök függtek. Búzából és árpából még fölösleg is akadt.”

A térség fennmaradt vagy az izraeliek által életre keltett helységnevei is a természet által megáldott vidékről tanúskodnak: Kármel(-hegy) 'szőlőskert', Bét Hakerem 'a szőlő háza', Éjn Ganim 'a kertek forrása', Nahal Eskol 'a szőlők völgye', Har Hazeitim 'az olajfák hegye' stb.

PÁSZTORÉLET

A pásztorok mestersége nagy ügyességet és bátorságot igényelt. Általában az emberek kisebb-nagyobb csoportja előtt haladt a nyáj. Ha a nyáj óriási volt, hátul egy ember és egy kutya őrködött. Néha több pásztor nyája gyűlt össze ugyanannál a forrásnál, éjszaka viszont különböző barlangokban, karámokban őrizték az állatokat. Ezek a karámok úgy készültek, hogy két-három méter magas falat emeltek faágakból és kövekből, így védekezve a tolvajok és a vadállatok ellen. Ezenkívül őrséget állítottak, folyamatos tur-

nusokban. Éjszaka tábortűz mellett, fuvola- és dobszóval kísért énekkel, mesével múltatták az időt a pásztorok. Reggel mindnyájan folytatták útjukat nyájukkal.

A pásztor alapvető szerszáma a tölgyfaágából készült bot volt, amely ököl nagyságú vagy még nagyobb csomóban végződött. Emellett gypjúcsmókból szőtt parittyát is hordott magával. E kócdarabokat azokról a csipkebokrok-ról gyűjtötték össze, amelyek mellett a nyáj elhaladt. A pásztor a parittyával akadályozta meg a nyáj szétszéledését: követ hajított a rossz irányba eltávoluló állat elé. A parittyát a ragadozók elijesztésére vagy megölésére is használták. Az állandó gyakorlás következtében a pásztorok kiváló lövészekké váltak – ahogy azt Dávid példája is mutatja, aki Góliáttal, a legyőzhetetlennek hitt filiszteussal végzett.

✦ CIONIZMUS

A XX. SZÁZADBAN SZÜLETETT ZSIDÓ NACIONALIZMUS MOZGALMA. A KÉPEN A CIONISTA VILÁGSZERVEZET NŐTAGJAI LÁTHATÓK

Sémik, héberek, zsidók vagy izraeliták?

Habár a zsidók elleni gyűlöletet értjük az antiszemitizmus kifejezés alatt, ez helytelen általánosítás, mivel nem csak a zsidó nép származik a sémi etnikumból. Például az arab népek is sémi gyökerűek. A bibliai szövegen alapuló hagyomány szerint a judaizmus eredete Ábrahámhoz nyúlik vissza, akit az első hébernek tartanak. A héber szó a héber *ivri* szóból származik, ami azt jelenti: 'aki a másik oldalról jön'. Ennek eredete, hogy az Ábrahám által vezetett sémi törzsek Mezopotámiából érkeztek Kánaán földjére, azaz a másik oldalról jöttek. E négyezer évvel ezelőtti történés magyarázhatja a névadást. A hébereket az Ószövetség lapjain úgy is említik, mint „Izrael fiai” vagy „izraeliták”.

Jákob patriarchának, Ábrahám unokájának adományozta az Úr az Izrael ('az, aki Istennel küzdött') nevet. Küzdelmük után megáldotta kitartásáért és helytállásáért.

A zsidó elnevezés csak később jelenik meg (*Eszter könyve* 2,5), mely Júda törzsetől származik (héber nyelven Jehuda,

Jákob negyedszülött fia). A héber nép megosztott Izrael és Júda királyságai között. Izrael lerombolása Kr. e. 722-ben az Izraelt alkotó tíz törzs elhurcolását is eredményezte. Így csak Júda törzse maradt fenn. Azóta a zsidó névvel illetik a héber nép minden tagját.

❖ **JÁKOB KÜZDELME** (GUSTAVÉ DORÉ METSZETE) JÁKOB GIGÁSZI BIRKÓZÁSA SZÁMOS MŰVÉSZT MEGIHLETETT

A Tóra

A *Tóra* vagy más néven a mózesi könyvek vagy *Pentateuchus* a Biblia ótestamentumi részének első öt könyve, amelyet a zsidó és a keresztény hagyomány a XVIII. századig Mózesnek tulajdonított, és amelyet a konzervatív bibliamagyarázat lényegét tekintve ma is Mózesről származtat. E könyveket a zsidók az időszámításunk előtti II. századig egy könyvként kezelték és Tórának ('tanítás, törvény') nevezték. A Tóra a Héber Biblia részét képezi; leírja a zsidó nép őstörténetét a világ teremtésétől Istennel kötött szövetségein keresztül, a Mózes közvetítése által kapott törvényekig.

A Magyar Zsidó Múzeumban látható, tóratekercsirót ábrázoló szobor

A SZENT KÖNYV

A héber hagyomány szerint a *Pentateuchus* öt könyvét Mózes írta, aki a Sínai-hegyen közvetlenül kapta Istentől a kinyilatkoztatást. Habár a részleteket illetően a rabbi-írók különbözőképpen vélekednek, a judaizmus ortodox doktrínája azt tartja, hogy a Tóra egésze isteni sugallathból ered, ezért a szöveg valamennyi részletének – a szókincstől kezdve az írásjelekig – jelentősége van. Ezen elmélet szerint a szöveg akár csak egyetlen pontjának megváltoztatása a teremtés egyetemes rendjének megbontását eredményezheti. Ezt megelőzendő a szertartások idején használatos tekercsek írására szigorú előírások vonatkoznak. A követelményeket jól ismerő rituális író végzi a feladatot.

Tóraíró szobra

MINDEN BETŰ EGY VILÁG

A hagyományokhoz szigorúan ragaszkodók szerint Isten neve ismeretlen. A Tóra szent könyveiben azonban benne foglaltatik. Felfedésével mindenható erőhöz nyernénk hozzáférést. A középkorban az isteni név kutatása a Kabbala egyik inspiráló feladata volt, mely aztán számos legendát ihletett és komoly filozófiai irodalmat teremtett.

A Tanakh a zsidók szent könyve. A Tóra, a Próféták és az Íratok alkotják, amelyek neve: Neviim és Ketuvim.

Amikor a vallásos zsidók a Tóra tekercseit olvassák, nem az ujjukkal követik a sorokat, hanem az úgynevezett *jád* segítségével, ami héber nyelven azt jelenti, hogy 'kéz'. Ez egy kis pálcika, amely kinyújtott mutatóujjú kézben végződik.

Hétágú gyertyatartó fényénél ünneplik a zsidók a szombatot, mondják el imádságaikat és végzik vallási kötelezettségeiket. A menóra az egyik legjellemzőbb zsidó jelkép.

A hatágú csillag, a Dávid-csillag a menóra mellett a zsidóság másik fontos jelképe. A héber kifejezés azt jelenti: 'Dávid pajzsa' – mivel eredetét Dávid király pajzsával azonosítják.

A Tóra könyvei fejezetekre, és ezen belül szakaszokra oszlanak. Mózes öt könyvének több részlete megismétlődik, gyakran különböző formában és stílusban, ami különböző korok sokféle, egymásra rakódó írásos hagyományát tetelezi fel.

Az összetekert Tórát a tóráköpeny takarja, és a héberül Aron Hakodesnek nevezett tóraszekrényben tartják. Minden zsinagógában létezik ilyen szekrény, amelyet meghatározott előírások szerint nyitnak és zárnak a szertartás idején. Vészhelyzetben a Tórát kell először menteni.

Ádám és Éva (William Strang festménye)

A TEREMTÉS

A Tóra kezdete – Mózes első könyve vagy Berésit – a világ teremtését írja le, amelyet Isten hat nap alatt vitt végbe. És a hetediken megpihent. Ez a hét folytatásában megjelenő szünet ad magyarázatot a szombat szentségére. Az isteni teremtés kiemelkedő pillanata Ádám és Éva, az emberiség első képviselőinek megalkotása volt. A teremtés, a kinyilatkoztatás és a megváltás központi elemei minden vallásnak. A zsidó hagyomány viszont egy negyedik elemet is hozzátesz, amely megelőzi a megváltást: ez héberül a *tikun*, 'javítás' vagy 'kiigazítás' – mivel az ember feladata, hogy javítsa, kiigazítsa a világot. Ennek teljesítése nélkül nincs megváltás.

A próféták

Az Ószövetség második része, a *Próféták könyve* tartalmazza a nagy és kis próféták szövegeit. Az előbbiek között található Izajás, Ezeiel, Jeremiás és Dániel szövegei. A kis próféták a következők: Hóseás, Joel, Ámosz, Abdiás, Jónás, Mikeás, Náhum, Habakuk, Szofoniás, Aggeus, Zakariás és Malakiás. A hagyomány szerint a prófétából Isten beszél. A próféták minden korban a hatalom kemény bírálóiként léptek fel, s nem rettentek vissza a lázadástól sem. ♦

Izajás próféta (Giovanni Battista Tiepolo freskója)

IZAJÁS

Izajás neve megegyezik egy bizonyítottan élt történelmi személy nevével. Izajás Kr. e. 765 környékén született. Ámosz és Hóseás próféta keményen bírálta a társadalmi berendezkedést: létrejött az úrgazdagok roppant befolyásos társadalmi osztálya. E földbirtokosok a kis földművelők kárára növelték földterületeiket. Ez az oligarcha réteg a Júda és Izrael királyai, Jótám és Jerboám uralkodása alatt felvirágzó kereskedelemnek köszönhetően alakult ki.

Könyve utolsó részében Izajás a nép vezetőit teszi felelőssé azért, mert késik a megváltás; másrészt erős hittel vallja, hogy Jeruzsálem valamennyi nemzet és az egész felszabadult emberiség találkozási pontjává válik.

Dániel az oroszlánok között (oszlopfőn)

DÁNIEL KÖNYVE

A könyv első fele a Kr. e. VI. században a zsidó néppel együtt Babilóniába hurcolt Dániel történetét meséli el. Beszámol Dániel hányattatásairól, aki mindvégig hű maradt Istenhez, Nabú-kudurri-uszur parancsa ellenére is. A könyv második fele a Palesztinában történekekről szól, amikor is a Ptolemaiosz- és a Szeleukida-dinasztia vetélkedett a területért. IV. Antiokhosz Epiphanész kísérletet tett a zsidó kultusz eltörlésére és egy hellén kultusszal való felváltására Jeruzsálemben.

Ezeiel, amint feltámad benne a prófétai elhivatottság, átveszi az üzenetet, amelyet közvetítenie kell. Egy kéz könyvtékercset nyújt át neki, amelyben ott áll, amiről prédikálnia kell: siralom, panasz és jajszó. Az isteni jelenés megeteti vele a tekercset, hogy egész lénye elteljen a küldetésstudattal és a népnek szóló szörnyű figyelmeztetéssel.

Jeremiás próféta szobra

JEREMIÁS

Jeremiás Jósias király uralkodásának tizenharmadik évében, Kr. e. 627-ben kezdte meg nyilvános működését. Próféciáiban élesen bírálta Júda királyai, Jójákim és Sedekiás (Cidkijjá) politikáját; Isten büntetését hirdette a fennálló erőszakért és társadalmi romlottságért. A rab-szolgák felszabadítására szólított fel – a szentség példájaként. Felhívását megfogadták, de később a gazdák újra rabszolgasorba döntötték a korábban felszabadítottakat. A próféta úgy látta, a romlottság miatt megpecsételődött Júda királyságának és Jeruzsálemnek a sorsa.

Izajás könyve hosszú és bonyolult. Nem íródhatott meg egyetlen összefüggő írásfolyamként. A szakértők szerint hosszú évek során formálódott a leírt szöveg. Izajás legalább négy évtizedig tevékenkedett dörgő hangú prófétaaként.

KIS PRÓFÉTÁK

Joel az apokaliptikus irányzathoz tartozik: a zsidó nép jövőjét a világ végeként értelmezte, amelyet majd a messiási megváltás követ. (Balra Joel Michelangelo freskóján.)

Zakariás prédikatori megszólalásai Júda és Izrael királyai, valamint a gazdagok ellen halálos ítéletet vontak maguk után. (Zakariást halálra kövezik, névtelen művész metszete.)

Ezekiel látomása (Fra Angelico)

EZEKIEL LÁTOMÁSA

A Biblia szerint Ezekiel zsidó pap és próféta volt, aki Júda és Izrael királyainak gonoszságai miatt Babilóniába menekült. Próféciái figyelmeztettek Jeruzsálem küszöbön álló lerombolására. Az Úr őrzőnek állította a prófétát, hogy figyelmeztessen a veszély közeledtére. Az egész nép felelőssége felvetődik, mert nem lázad fel az elitje ellen, s emiatt nem is térhet vissza Istenhez. Ezekiel a vádat kiterjeszti a levita papokra, a Templom őrzőire is, hiszen Isten parancsa nem maradhat fenn az igazságtalanság és az erkölcsi tisztátalanság közepette.

Szefára földjén

A szefárd elnevezés a Szefára helynévből származik, ahová II. Sarru-kín (Szargón) mezopotámiai király hurcoltatta el a zsidókat Kr. e. 722-ben. A nevet az Ibériai-félszigeten élő zsidók vették át a középkorban. Az I. században a zsidók, miután a rómaiak elűldözték őket földjükről, szétszóródtak Észak-Afrikában, átkeltek a Gibráltári-szoroson és a későbbi Spanyolország területére léptek. Miután az arabok megérkeztek az Ibériai-félszigetre, tömegesen jöttek a zsidók is, és virágzó, erős közösséget építettek ki. A szefárdokat, a spanyol és portugál nyelvű zsidók leszármazottait a XV. században üldözték el a katolikus királyok. Az inkvizíció nyomására távozni kényszerült szefárdok főleg a török uralta területeken telepedtek le. ♦

A zsidók kiűzetése Spanyolországból 1492-ben

KIŰZETÉS SPANYOLORSZÁGBÓL

Az Ibériai-félsziget muszlim fennhatás alatt álló részén, ahol a zsidókat és keresztényeket „a könyv testvérei”-nek tekintették – a Biblia közösségére utalva –, a zsidó közösség teljes szabadságnak örvendett, s komoly gazdasági, politikai és kulturális befolyásra tett szert. A félsziget keresztény királyságaiban azonban a vizsgolt időkől létező üldözések egyre gyakoribbá váltak. Mindenféle fekete legendát terjesztettek az „istengyilkos népről” – elárulva elmesélve, hogy a zsidók a felelősek a spanyolokat sújtó arab invázióért. Spanyolország visszatérítését a kereszténység számára 1492-ben vált lehetővé Granada elfoglalásával. Ugyanezen évben a katolikus királyok rendeletet hoztak a zsidók kiűzésére Spanyolországból.

A zsidók 1492-es kiűzését nagy öklöklés előzte meg, főleg Andalúziában, ahol sokaknak érdekében állt tüezni az ülszengyondett tömegeket a zsidók ellen, őket jelölve meg a szegénység okaként.

Maimonidész szobra Córdoba-ban, Spanyolországban

MAIMONIDÉSZ

Mose ben Maimon (1135–1204), akit Maimonidésznek is neveztek, a középkor leg-híresebb zsidó orvosa, rabbija, teológusa volt. Az 1190-ben írt *Tévelygők útmutatója* a kulcsa filozófiai nézetrendszerének; nagy hatást gyakorolt zsidó és keresztény gondolkodókra egyaránt, főképp a skolasztikusokra. A műben kísérletet tett a hit és az értelem összebékítésére, a zsidó vallás és az arisztotelészi tanok közelítésére. Vagyis megbékélést hirdetett a Biblia szó szerinti értelme és a racionalitás között, allegorikus értelmezéshez nyúlva olyan esetben, amikor nehéz e harmónia fellelése.

Titus Vespasianus egy XIX. századi metszeten

KAHINA KIRÁLYNŐ

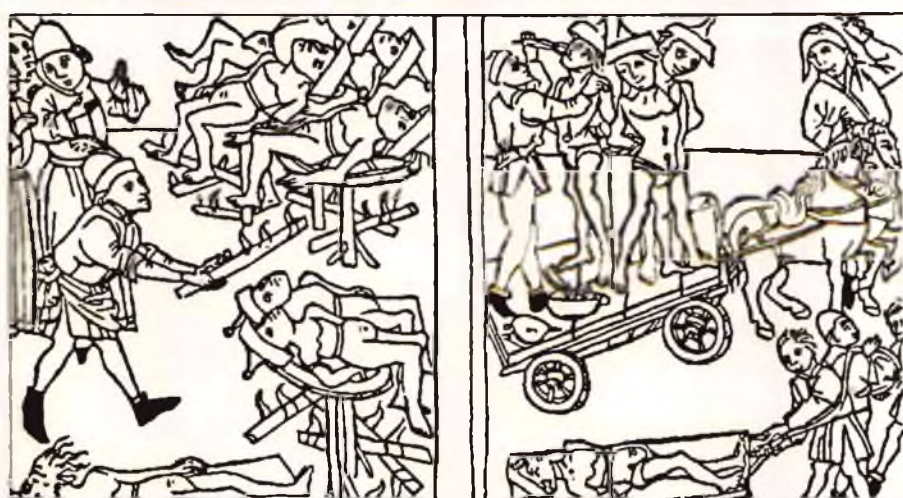
A jeruzsálemi Templom lerombolása és a római kiűzetés után a zsidók szétszóródtak Észak-Afrikában, ahol pásztorkodó vagy kereskedő közösségeket hoztak létre a Földközi-tenger nyugati medencéjében. A mostani Algériában egy berber királyságot teremtettek, amely Kahina királynő vezetésével ellenállt az iszlám térhódításának. Tarik ibn Zijad sejk leverte őket, ezután csatlakoztak hozzá a zsidók, s vele együtt keltek át a Gibraltári-szoroson és telepedtek le az Ibériai-félszigeten.

A korabeli spanyol krónikás, Sebastián de Olmedo így jellemzi Torquemadát: „az eretnekek kalapácsa, az ország megmentője, a rend becsülete, Spanyolország fényessége”. Torquemada neve a spanyol inkvizíció jelképeként maradt fenn a történelemben, a vallás szolgálatába állított kergetlenség és fanatizmus példájaként.

Kasztília és Aragónia szövetsége a két uralkodó, Izabella és Ferrinánd házasságkötése nyomán valósult meg. Az úgynevezett katolikus királyok (a pápa adományozta e címet) befejezték a reconquistának, a Hispániai-félsziget móraktól való visszafoglalásának több mint hétszáz év óta tartó folyamatát. Spanyolország a katolikus egyház bástyája lett.

Az úgynevezett „új keresztényeket”, az újonnan áttérteket azzal gyanúsították, hogy titokban, az otthonukban gyakorolják zsidó vallásukat. Rokonaikat szigorú vizsgálatnak vetették alá, és a legkisebb gyanú esetén alkalmazott kínzás biztossá is tette a „beismerést”.

Tomás de Torquemadát, a Domonkos-rendi papot 1483-ban főinkvizítorrá nevezték ki. Spanyolország feletti hatalmának kiteljesedését megkönyítette Pedro de Arbués inkvizítor meggyilkolása 1485-ben, amit „az eretnekeknek és zsidóknak” tulajdonítottak. Torquemada indítványozta a zsidók tömeges kiűzetését Spanyolországból egy La Guardiában történt emberölés után, amit rituális zsidó gyilkosságnak tartott.

AZ INKVIZÍCIÓ

Az inkvizíció minden ember életét érintette Spanyolországban – akár katolikus volt, akár más vallású. Az „eretnekségek” hirdetésének elkerülésére Torquemada kezdeményezte a zsidó és arab könyvtárak felégetését. Hogy mekkora tudáskincs jutott máglyára, az szinte felmérhetetlen. Juan Antonio Llorente, a Szent Officium első történésze azt állította, hogy működése idején több mint tízezer embert égettek meg az úgynevezett autodafékon.

Az inkvizíció kínzásait illusztráló metszetek

Az új diaszpóra

Az 1492-ben Spanyolországból elűldözött zsidók egy csoportja Portugáliába indult, ahol azzal a feltétellel fogadták be őket, hogy nem gyakorolják vallásukat. 1496-ban, az egyház nyomására innen is elűldözték őket. Ezen zsidók nagy része Európa középső és északi részén telepedett le, főleg a németalföldi területeken. ♦

A Spanyolországból Portugália földjére űzött zsidók némelyike az új száműzetés helyett inkább az akkortájt induló gyarmatosító utazásokhoz csatlakozott. Fennmaradtak brazil földrajzi nevek e tény bizonyítására – például Fernando de Noronha szigetét egy zsidó tengerészről nevezték el, aki Portugália királyai nevében gyarmatosította a földarabot.

Körülmetélés (Federico Barocci)

A PIRENEUSOKON TÚL

Néhány szefárd közösség Bayonne és San Juan de Luz vidékén, Franciaországban telepedett le. Mások az északi Hanza szövetség városai, Bréma és Hamburg mellett döntöttek. Franciaországban az erős monarchia nem fogadta tárt karokkal a zsidó betelepülőket; csupán az 1789-es forradalom után juthattak állampolgársághoz a zsidók. Észak-Európában jóval kevesebb mellőzöttségben volt részük: gazdasági és kulturális szabadságot élveztek.

A jiddis nyelv az askenázi (német) zsidóság nyelve volt, amely felnémet dialektusból alakult ki a középkor folyamán, de tartalmaz héber-arámi és ófrancia elemeket is. Egyes régiókban (Galícia) szláv elemek is belekerültek a jiddisbe. Hosszú időn keresztül egyfajta „elrontott” német nyelvváltozatnak, zsargonnak tartották.

ÉSZAK-AFRIKA

Észak-Afrikában éltek zsidó közösségek már azt megelőzően is, hogy a szétszórott zsidók az arabokkal együtt spanyol földre léptek volna. Sok szefárd zsidó tért vissza 1492 után, ahol egykori testvéreik várták őket. A zsidókat jól fogadták az iszlám országokban, ahol népes közösségeket alkottak.

Zsidó temető Tangerban, ahol még ma is népes zsidó közösség él

Sardes zsinagógájának romjai Törökországban

AZ OSMÁN BIRODALOM

Zsidók emberemlékezet óta éltek a mai Törökország különböző térségeiben. Az Oszmán Birodalom tárt karokkal fogadta a Spanyolországból kitelepült zsidókat, és mindenféle megszorítás nélkül engedélyezte letelepedésüket. Sokan éltek a lehetőséggel, és elődeik ősi földjén, Palesztinában telepedtek le. Jeruzsálem és Tiberias ismét fontos zsidó vallási központokká vált, melyek a világ többi részén élő zsidó közösségekkel tartották a kapcsolatot.

Sardes régi zsinagógája. A hellenizmus lenyomatát őrzi az ősi épület – minthogy arról a homlokzat és az oszlopok is árulkodnak. Miután Spanyolországból kitelepült a zsidókat, Sardes ismét zsidó közösségi központtá vált.

אבן יקרה
PIEDRA GLORIOSA
DE LA
ESTATUA
DE
BUCHADNESAR
a muchas y diversas autoridades
de la S S y antiguas fablas.
Compuesto por el Hacham
NASSEH BEN ISRAEL

AMSTERDAM Aa. 5415.

A *Piedra gloriosa* az egyetlen könyv, melyet Rembrandt illusztrált: négy metszetet készített Samuel Manass eh ben Israel rabbi (1604–1657) művéhez. A rabbi is volt, a festő barátja, aki a képmását is megfestette 1636-ban. Könyvében a rabbi felidőzi, miképp fejtette meg Dániel próféta Babilónia királya, Nabú-kudurri-uszur álmát, illetve Izrael népének az ígéret földjéről való kiűzetését.

A berlini zsinagóga, amelyet a második világháború után állítottak helyre

NÉMETORSZÁG

A középkori héber nyelvben Askenáznak a mai Németország és Észak-Franciaország területét nevezték. Az askenáziak nyelve a jiddis volt. Németországból a nyelv keletre terjedt Lengyelország, Litvánia, Oroszország felé. A jiddis írók közül megemlíthetjük Sólem Áléhmet (1859–1916). A *Tóbiás, a felesember* című regénye alapján készült a *Hegedűs a háztetőn* című musical. A jiddis iránti érdeklődés az irodalmi Nobel-díjat nyert Isaac Bashevis Singer munkássága nyomán újra megéledett. 1939-ben a világon még körülbelül tízmillió zsidó beszélt e nyelvet. A holokauszt után számuk tragikusan megfogyatkozott.

Az antiszemitizmus

Igaz ugyan, hogy több sémi nép létezik, antiszemitizmuson mégis a történelem folyamán módszeres öldöklésben, tömeges üldöztetésben és megkülönböztető törvényekben megnyilvánuló zsidóellenes gyűlöletet értik. A középkorban az antiszemitizmus vallási vádakra épült. A XIX. században a vallási érvek helyébe az áltudományos fajelmélet lépett, mely a zsidókat alacsonyabb rendű fajba tartozónak ítélte. Ezen elmélet aztán felkínálkozott a náciizmusnak, s a tragikus végkifejlet sem váratott sokáig magára a második világháború rettenetes éveiben. ♦

Az auschwitzi koncentrációs tábor

AZ „ISTENGYILKOSSÁG” VÁDJA

Annak ellenére, hogy Jézus is zsidó volt, a középkorban a zsidókat az „istengyilkos nép” vádjával illették. Ez a kollektív bűnbakkeresés és sok más fekete legenda – például, hogy keresztény gyerekek vérért használják fel a húsvéti kovásztalan kenyér gyúrásánál – arra szolgált, hogy a szűkséget szenvedő tömegeket a zsidók ellen uszítsák. Ez a politika tömeggyilkosságokban nyilvánult meg, és a zsidók tömeges, Spanyolországból és Portugáliából való kiűzetésében. A francia forradalom 1789-ben törvényesítette a zsidók helyzetét, elismerve állampolgárságukat.

A DREYFUS-ÜGY

A tömeghisztériát és antiszemita pogromhangulatot kiváltó per a XIX. század legnagyobb politikai válságát okozta Franciaországban. Maga a vád onnan eredt, hogy megtalálták a párizsi német követség katonai attaséjának kézzel írott listáját, amely titkos katonai adatokat tartalmazott. A listát Alfred Dreyfusnak, a francia vezérkar tagjának tulajdonították, ezért 1894-ben lefokozták és az Ördög-szigetre deportálták. 1906-ban rehabilitálták, miután bebizonyosodott az ártatlansága.

Alfred Dreyfus kizárása a hadseregből. Egy francia folyóirat címlapja

A középkorban kezdődött el a gettósítás: lezárták a zsidó negyedek, hogy megakadályozzák a kapcsolatát a város többi részével. A náci rezsim ugyanezt tette, mielőtt a zsidókat a haláltáborokba küldte volna.

A varsói gettó 1943 áprilisában lázadt fel a náci csapatok ellen. Az ellenállás közel egy hónapig tartott. Miután nem tudták leverni a felkelőket, a német hadsereg a gettó lebombázása mellett döntött: a földdel tették egyenlővé. Nagyon kevesen maradtak életben.

A haláltáborok zsidó foglyait kísérleti célból használták „tudományos” kísérletekre. A náci orvos, Mengele, „a halál angyala” borzalmas kínokat okozott áldozatainak kegyetlen kísérleteivel.

Hitler: *Mein Kampf*

A NÁCIZMUS

Adolf Hitler zsidóellenessége a modern kori antiszemitizmus legtorzabb kifejeződése, amelynek egyenlege hatmillió meggyilkolt zsidó. Hamis fajelmélete nemcsak az európai zsidó közösségek kiirtását indította el, hanem olyan világégésbe taszította a földkerekséget, amely mindenütt halált és rombolást okozott. Németország is romokban hevert a második világháború végén.

A náciizmus „tudományosan” tervezte meg a zsidók kiirtását. Először rab-szolga munkaerőként használták őket, majd amikor már képtelenek voltak a munkára, gázkamrákban vetettek véget életüknek.

A náciik Európa különböző országaiból szállították a zsidókat a koncentrációs táborokba. Ezekben a táborokban állandó volt a rossz bánásmód, a megaláztatás, amelyben a különlegesen kiképzett rohamosztatok jártak élen.

JÚDÁS ÁRULÁSA

Júdás árulása – mely szerint eladta Jézust harminc ezüstért – egyike volt a középkorban az antiszemita kampányok leggyakrabban felemlgetett érveinek. A „türelmesebb” időszakokban, némely városokban, a zsidóknak az utcán különleges ruházattal kellett azonosítaniuk magukat.

Az utolsó vacsora. Részlet Leonardo da Vinci egyik legismertebb művéből

Nemcsak a zsidók szenvedték meg a koncentrációs táborok brutalitását. Más kisebbségek, például a cigányok, fogyatékosok is áldozatul estek az eszement náciizmusnak, de a rendszert bíráló politikai foglyok, katolikus papok sem kerülhették el végzetüket.

AZ ANTISZEMITIZMUS ÉVSZÁZADAI

A pogrom – oroszul 'teljes megsemmisítés' – a zsidó negyedek elleni támadásokat jelentette. Ez a középkori eredetű leszámolás gyakoriá vált a cári Oroszországban, mert a hatóságok álltak mögötte.

Az inkvizíció nemcsak a zsidókat üldözte, hanem a keresztény hitre áttérteket is. Az úgynevezett autodafékon a köztereken elevenen égették meg a nemkívánatos személyeket.

A zsidók minden forradalmi kísérletben részt vettek, például az 1789-es véres francia forradalomban vagy a cári hatalomnak véget vető, de a népre még több szenvedést hozó 1917-es orosz forradalomban is.

A cionizmus

A cionizmus a XIX. század második felében elindult zsidó nemzeti mozgalom és ideológia, amelynek célja egyrészt a történelmi Izrael területén egy zsidó állam megalakítása, másrészt a zsidó érdekek védelme a világ más országaiban. A cionizmus a követői között sem egységesen elfogadott; folyamatosan fejlődő, és – más nacionalizmusokhoz hasonlóan – szélsőségektől sem mentes mozgalomról van szó. Előfutárai: a lengyel Kalischer rabbi, a magyar Natonek József rabbi, valamint Moses Hess filozófus. Moses Hess 1862-ben publikálta *Róma és Jeruzsálem* című művét, amelyben előrevetítette a zsidó nép nemzeti újjászületését. A mozgalomról először a Dreyfus-per ihlette *Zsidó-Állam*, Herzl Tivadar könyve, a cionizmus alapműve beszél. 1897-ben gyűlt össze az I. Cionista Világkongresszus Bázelben, és megalakult a Cionista Világszervezet. ♦

Izrael megalapításától kezdve demokratikus parlamenti rendszert működtet, miniszterelnökkel és államelnökkel. Ez utóbbi tisztséget elsőként Chájim Weizmann töltötte be, aki szerepelt az 1917-es Balfour-nyilatkozat előmozdítói között, ami arra kötelezte a Palesztinán fölött fennhatóságot gyakorló Angliát, hogy ott létesítsen egy zsidó „nemzeti otthont”.

Amikor az Egyesült Nemzetek Szervezete megszavazta Palesztinának egy zsidó és egy palesztin államra történő felosztását, az arab államok elutasították azt. David Ben Gurion izraeli miniszterelnök 1948-ban kikiáltotta Izrael állam függetlenségét. Ezt követően az arab államok többségében dzsihádra szólítottak fel. Az első arab-izraeli háború palesztin menekültek ezreit eredményezte.

A cionizmus atyjának tartott Herzl

THEODOR HERZL

A Budapesten született újságíró, író, zsidó vezető Herzl tudósítóként jelen volt Alfred Dreyfus perének tárgyalásán Párizsban, és részt vett Émile Zola kampányában is, amit az író a hazug per ellen folytatott. 1896-ban Herzl megírta a *Zsidó-Államot*, összefoglalta a cionizmus alapelveit. A mozgalmat a kétezre éve tartó konfliktus megoldásának tekintette. Kezdeményezte a Cionista Világszervezet létrehozását, és 1897-ben megszervezte az Első Cionista Kongresszust. 1902-ben adta ki *Úsújszág* című művét, amelyben az eljövendő zsidó államot egy modern és demokratikus politikai szerveződés utópijaként vázolta fel.

Izrael állam kikiáltása

IZRAEL ÁLLAM

Az arabok és a zsidók harca, valamint a brit fennhatóság elleni küzdelem újra bizonytalanná tette a helyzetet Palesztinában. Izrael állam megalakulásának deklarálása általában valamennyi ország támogatását elnyerte. A Szovjetunió, amely Csehszlovákián keresztül fegyvert küldött az új államnak az arab országok támadásának visszaverésére, elsőként ismerte el Izraelt. Az évek során, a világot két tömbre osztó hidegháború változtatott a helyzeten: Izrael az Egyesült Államok, az arab országok a Szovjetunió szövetségi rendszeréhez csatlakoztak. Egyvalami azonban az évtizedek múltán sem változott: a palesztin állam megteremtésével adós maradt Izrael és a nagyhatalmak is.

A hatágú Dávid-csillag, amely Izrael lobogóján látható, kezdettől fogva a cionizmus jelképei között szerepelt. A zsidó állam címerében a menórát, a hatágú gyertyatartót látjuk.

Az 1948-as háború után egymást követték a harcok, amelyekben Izrael folyamatosan növelte az ENSZ által elfogadott területek nagyságát. Az előzőtt arab és palesztin őslakosokat egyetlen szomszédos állam sem fogadta be: saját földjeiken menekültekként élnek, mind a mai napig.

ÚTTÖRŐ ASSZONYOK

Az *alija* (zsidók Izraelbe emigrálása, Hazatérési Törvény) során és az új zsidó állam megteremtésében a nők kiemelkedő szerepet vállaltak, teljes egyenlőségben a férfiakkal – a civil és a katonai feladatokban egyaránt. Példaként említhető a munkaspárti Golda Meir, aki miniszterelnök is volt.

A Cionista Világszervezet nőtagjai a jeruzsálemi Hadassza kórház megalakításánál

A három nagy monoteista vallás szent városát az izraeli kormány a zsidó állam fővárosának nyilvánította. A palesztinok szintén maguknak követelik, leendő államuk fővárosának. Valamennyi békejavaslat arra irányul, hogy Jeruzsálem megosztott főváros legyen.

Az arab–izraeli konfliktus a kezdetektől beárnyékolja Izrael létezését. A konfliktus súlyosan érintette a palesztinokat, akik évszázadok óta lakták a zsidók által elfoglalt térséget, és hirtelen el kellett hagyniuk földjeiket, menekült nincstelenekké válva. Sajnos néhány arab rezsim politikája sem érintette őket kevésbé hátrányosan, mint Izrael politikája.

„JÖVŐRE JERUZSÁLEMBEN”

A Hagana ('védelem'), a palesztinai zsidó közösség szervezete vállalta a zsidók illegális bevándoroltatását. A Haganaból szerveződött Izraeli Állam Nemzeti Védelmi Hadserege, a Cahal.

A cionizmus céljai között szerepelt a zsidók visszavezetése a kétezer éven át tiltott földműveléshez. Ennek eredményeként alakultak meg a kibucok, a közös mezőgazdasági telepek.

Izrael állam megalakulását a világ valamennyi zsidó közössége megünnepelte, mivel a kétezer éves üldöztetés végét látták benne. A Palesztinába irányuló zsidó emigráció tömeges méreteket öltött.

MÍTOSZOK ÉS HIEDELMEK

52 Az egyetlen Isten neve
58 Jeruzsálem Temploma
60 A Herodion
62 Az ünnepek
64 A zsidó esküvő
66 A holt-tengeri tekercsek

68 A Szent Sír
70 A haszidizmus

MÍTOSZOK ÉS HIEDELMEK

AZ EGYETLEN
ISTEN NEVE

Mózes első könyve ugyan azt állítja, hogy Ur földjén, Ábrahám kiválasztásával megszületett az első monoteista vallás, és majdan, a történelem folyamán ez a hit két másik nagy egyistenhitű vallás – a kereszténység és az iszlám – alapjává lett, ám mégis nyilvánvaló, hogy a bibliai történet inkább irodalmi érzékkel, mint historiográfiai szigorral szintetizálja azt

a folyamatot, amely nem egyenes vonalú volt, hanem bonyolult és ellentmondásos. A Biblia elbeszélői – főleg a Genézis történeteiben – éreztetik, hogy mennyire nem vonatkoztathatnak el az írás pillanatától. Ehhez hozzá kell tenni, hogy Mózes első könyve, de a Tanakh első részét képező másik négy könyv is különböző szerzőktől származó és eltérő időszakokban született írásokat tartalmaz.

A bibliai kutatások azt mutatják, hogy az Ószövetség történelmi könyvei más dokumentumokból és forrásokból is meríthettek ihletet, esetenként terjedelmes bekezdéseket is átírhattak belőlük. Közülük legalább kettő a bibliai történetet megelőző szájhagyományokon alapul: a Kr. e. 950–850-ben Júdában írt J dokumentum, valamint a Kr. e. 750-ben Efraim törzsének földjén született E dokumentum. A Kr. e. 550-ben összeállított, D-nek nevezett írás számos olyan információt tartalmaz, amely megjelenik Mózes ötödik könyvében, más néven a *Deuteronomium* (Második Törvénykönyv) könyvében. A Kr. e. 450-ben született P dokumentum a zsidó nép intézményeinek eredetét magyarázza el, különös tekintettel a

törvényekhez és a papi hivatás gyakorlásához elengedhetetlen szempontokra.

A Mezopotámia földjére lépő és a sumerok földjén letelepedő sémi törzsek magukkal vitték saját hit- és mítoszvilágukat, amely az egyistenhitre történő áttérés után sem tűnt el. Valószínűleg Ábrahám és követői vallásának számos szabályát, rituáléját is áthatotta az ősi hitvilág. Az Ószövetség egésze tükrözi az „igaz hit” és a pogányság között dúló háborút; a zsidók bizony hajlandóságot mutattak e pogánysághoz való visszatérésre. Évszázadokon át más hitűek tengerében éltek: nehéz lett volna ellenállni egy-egy kézzelfogható, könnyen elérhető és megtapasztalható bálvány felállításának és imádásának.

AZ ŐSI ISTENEK

Elképzeltető, hogy Ábrahám kíséretének több tagja magával vitte családi isteneit, amikor Urból megindultak Kánaán felé – ez vélhetően feszültséget teremthetett a patriarcha, családtagjai és a cselédség között. A népesség növekedésével a konfliktusok is erősödhettek. Jákob patriarcha és tizenkét fiának törzse már határozottan elvetette a bálványimádást. De még az egyértelmű tiltás sem törölhetett el egy bevett szokást azok körében, akikből a zsidó nép kialakult. A feszültség az *Exodus* (Kivonulás könyve) könyvének kezdetéig érezhető. Szólnak az írások Míká szentélyében,

♦ BAR MICVA

A ZSIDÓ FIÚK, BETÖLTVE TIZENHARMADIK ÉLETÉVÜKET, MEGÜNNEPLIK A ZSINAGÓGÁBAN AZT, HOGY IMMÁR CSATLAKOZHATNAK A KÖZÖSSÉG FELNÖTT TAGJAIHOZ

❖ **A FRIGYLÁDA** A BIBLIA SZERINT A ZSIDÓK NEGYVEN ÉVEN ÁT HORDOZTÁK A PUSZTASÁGBAN (LORENZO GIBERTI DOMBORMŰVE)

Efraim fennsíkjain fellelhető bálványokról; Dávid házában életnagyságú kép volt látható. Hóseás próféta is arról panaszkodik, hogy nagyon elterjedtek a bálványok az izraeliták között. Később, az egyiptomi befolyás kánaáni megerősödésével az ősök kultuszának helyébe Astóret, a termékenység istennőjének imádata lépett.

A MEGNEVEZHETETLEN NEVE

Annak ellenére, hogy a patriarchák idején mágikus erőt tulajdonítottak a neveknek, Ábrahám Istenének nem volt neve. Pontosabban, az elnevezést magát társították a megnevezett mágikus kisajátításával. A Biblia ugyanezen története szerint Isten a szavaival alkot: „Isten szólt: »Legyen világosság, és világos lett.«” (1Móz 1,3) Kezdetben volt az *Ige*. A teremtett lények elnevezését Isten az emberekre bízta. Istennek ugyanakkor nem lehet neve, soha nem

Mózes és az ígéret földje

Mózes a héberek szabadítója, vezére, törvényalkotója, prófétája és története. Nem léteznek róla a bibliai írásokat megalapozó, Biblián kívüli adatok. Az Ószövetség szerint Mózes kivezette a zsidókat Egyiptomból, ahol rabszolgasorban éltek, és a Sínai-hegyen Isten kezéből kapta meg a törvényeket. Neki adatott meg, hogy a zsidókat a rabszolgaságból az ígéret földjéig vezesse, de ő maga nem léphette át a Jordán folyót, és nem juthatott el soha sem a másik partra. Utódja,

József és az egykori rabszolgák gyermekei teljesítették a szent küldetést, és vezették vissza a népet az ősi földekre. Mózes, a Biblia szerint, 120 éves korában halt meg, Kr. e. 1272-ben. A zsidók között megszokott áldásként használni e jókívánságot: „Éljen 120 évig!”

ESKÜVŐI GYŰRŰ

A SALAMON KIRÁLY ÁLTAL EMELT TEMPLOM REPRODUKCIÓJA LÁTHATÓ RAJTA

lehet néven nevezni, azaz az emberek által kisajátítani. A bibliai szöveget vizsgálva látható, hogy mennyire nehéz úgy beszélni Istenről, hogy nem nevezhetjük meg. Lábán számára egyszerűen Ábrahám és ősei Istene az Úr. Jákob számára az apja, Izsák által félt Isten ő. Jákob sem ismerte Istene nevét, amikor szörnyű küzdelmét folytatta, és Izraellé lett. József, ha testvéreivel Istenről beszélget, egyszerűen azt mondja, az atyátok Istene. Mózes égőcsipkebokor-látomása után Isten immár Ábrahám, Izsák és Jákob Istene.

A KABBALA

Isten nevének keresése, mely csak a Jahve négy héber betűjében ismert, komolyan foglalkoztatta a középkori zsidó kabbalistákat. A név feltárása a teremtés kulcsának meglegelését jelentette számukra. Számos kabbalista úgy vélte, hogy a Tanakhban rejtőzik Isten neve, ezért újra és újra elolvasták a Könyvek könyvét, hogy megtalálják, különleges kapcsolatokat keresve a szöveget alkotó betűk között. Más kabbalisták azt tartották, hogy a Tanakh szövegének összes betűjéből áll össze Isten neve. Mivel a héber

TALLIT

IMALEPEL BORÍTJA BE A ZSIDÓ FÉRFIAKAT A ZSINAGÓGÁBAN A VALLÁSI CEREMÓNIAK ALATT, FŐLEG AMIKOR A TÓRATEKERCSET MUTATJÁK MEG A HÍVEKNEK

betűknek numerikus értékük van, néhány kabbalista bonyolult matematikai számításokat végzett, megfejtendő Isten nevét.

A GÓLEM

A középkori zsidó folklórban a Gólem alakja testesítette meg a megnevezhetetlen Isten alkotóereje iránti vágyat. Élettelen anyagból próbáltak hát élőlényt teremteni. Gólem neve a héber *gelemből* származik, ami azt jelenti, 'nyersanyag'. A Gólem a Bibliában és a Talmud szövegeiben is megjelenik, habár ott egy alakulóban levő, befejezetlen anyagról tesznek említést.

A Gólemről szóló első történetek, ahogyan az egyetemes kultúrában elterjedtek, a középkorba nyúlnak vissza, és az alkímiával, a különböző misztikus zsidó irányzatokkal állnak kapcsolatban. Minden kabbalista álma az volt, hogy Gólemet alkosson. A kabbalista képzeletben a Gólem sárból teremthető, ahogyan Ádám esetében történt, és az alkotás isteni szikrával életre kelthető, ám e szikra csak hittel és Isten nevének megfejtésével szerezhető meg.

A Gólemhez való hozzájutás a bölcsesség és a szentség jelképe volt. Számtalan, a középkori rabbikhoz kötődő Gólem-legenda létezik.

A legismertebb Gólem-történet a prágai Jehúda Lów ben Becalél XVI. századi rabbihoz fűződik. Állítólag azért alkotta meg a Gólemet, hogy a prágai gettót védelmezze az antiszemita

Az arameus nyelv

Az arameus háromezer éves sémi nyelv. Az elnevezés a héber *arami* szóból ered, ami azt jelenti, 'Aram földjéről jövő' vagyis 'Aram Naharaimba való', ami mezopotámiai zsidó helységnevet jelöl. A Biblia több részletének, *Dániel* és *Ezdrás* könyvének, a Talmudnak is eredeti nyelve az arameus. Valószínűleg Jézus is ezt a nyelvet beszélte, és még ma is néhány kisebb közösségnek ez az első nyelve. A Kr. e. XXI. században kezdtek az arameusok, e nyelv első használói azon a vidéken megtelepedni, amely ma Szíriához, Irakhoz, valamint Törökország keleti részéhez tartozik. Onnan széledtek szét a Földközi-tenger keleti partjától a Tigris folyó keleti oldaláig. Az arameusnak mint liturgikus és irodalmi nyelvnek a mai napig nagy jelentősége van a zsidók körében és néhány keleti keresztény egyházban.

◆ TÓRATEKERCS

TOKBAN TARTJÁK, AMIT A ZSINAGÓGÁK TÓRASZEKRENYÉBEN ŐRIZNEK

❖ A HOLT-TENGERI TEKERCSEK

NAGYON FONTOS FORRÁSAI
A BIBLIAKUTATÁSOKNAK,
FŐKÉPP A JÉZUS ELŐTTI
KORRA VONATKOZÓAN

támadások ellen. Ennek az üldöztetésnek a társadalmi légköre ad magyarázatot a Gólem kutatására. A titkos rituálék elvégzése után Lőw rabbi megalkotta a Gólemet, és kizárólag bibliai szövegek elmondásával életre keltette. Ahogyan a rabbi Góleme növekedett, egyre erőszakosabbá vált, embereket ölt és félelmet keltett. A város vezetői megígérték a rabbinak, hogy véget vetnek a zsidók üldözésének, ha lerombolja a Gólemet. A Gólem megsemmisítéséhez Lőw rabbi eltüntette a Gólem homlokára írt *emet* szó első betűjét – 'igazság' –, és hagyta, hogy megformálódjon a héber *met* szó, ami halottat jelent. Így semmi sült meg a homunculus.

LILIT ALAKJA

A középkori zsidó hiedelemvilágban egy másik alak is formát öltött: Lilit. Bizonyos hagyomány szerint Ádám első, Éva előtti felesége volt, és démon-

ként éjszakánként gyerekeket rabolt el a bölcsőjükből. A Ószövetségben mindössze egyetlen utalás található e teremtményre, Izajásnál, ahol ez olvasható: „Vadmacskák találkoznak ott hiénákkal, szőrös lények kiabálnak egymásnak. Ott vesz menedéket Lilit is magának, ott lel nyugvóhelyet.” (Izajás 34,14) Lilit jelenléte a héber mitológiában magyarázatot ad egy zsidó hagyományra: amulettet akasztanak az újszülött nyakába, három angyal nevével, akik védelmet nyújtanak a lilim, Lilit és Ádám mitológiai lányai,

továbbá gyermekgyilkos koboldok ellen. Életének első hét napján az újszülöttet imádkozóknak kell körülvenniük, hogy távol tartsák Lilitet. A nyolcadik napon a gyermeket körülmetélik, ami örökre megszabadítja őt a démonok befolyásától.

A haszidizmus

Az Jisráel ben Eliézer Baál Sém Tov rabbi (kb. 1700–1760) által alapított haszidizmus a kelet-európai zsidóság misztikus mozgalma. A kabbala erős hatása alatt főként Litvánia és Ukrajna legszegényebb zsidó közösségeiben eresztett mély gyökereket. A halákhát, a hétköznapi élet vallási szabályrendszere betartását hangsúlyozta, és a népi tömegekhez közel álló rabbikba helyezte bizalmát. Amozgalom tagjai a Talmud tanulmányozását ugyan fontosnak tartották, de minden más megfontolás elé helyezték a spontán, szívből fakadó hit örömét. Sokan érezték úgy, hogy a zsidó élet kifeje-

zéseinek nagy része „akadémikussá” vált, és eltávolodott a szellemtől és az életörömtől. A felfokozott vallásos öröm- és megváltásvárás-élményből az ének, a zene és a vallásos tánc rendkívüli szerepe fakad. Baál Sém Tov spirituális forradalmat teremtett. Szembeszállt a vallás formális gyakorlatával, ezáltal összeütközésbe került a közösség jómódú tagjaival. Az ellenzők nem késlekedtek a válasszal: kiátkozták a litvániai, vilnusi közösséget. A haszidizmus ellenzői a rongyosok szektájának nevezték az új mozgalmat. A szembenálló irányzatok belső harcát a haszkala, a zsidóság felvilágosult mozgalmának megjelenése oldotta fel, amely a korszerűség és felvilágosodás jegyében mindkét félnek veszélyes vetélytársa lett.

A haszidizmus messiási hagyománya még a XX. században is erős befolyással bírt, és találkozott azokkal a marxista, szocialista csoportokkal, amelyek Oroszországban és Németországban forradalmat készítettek elő. (Walter Benjamin, Martin Buber és Gershom Scholem neve is megemlíthető a modernizáló áramlat képviselői között.) A haszidizmus szellemisége ihlető erővel hatott a XX. század nagy festőjének, Marc Chagallnak a képi világára.

MAGÁNY MARC CHAGALL FESTÉSZETE MEGÚJÍTOTTA KELET-EURÓPA, A HASZIDIZMUS BÖLCSŐJÉNEK ZSIDÓ KULTÚRÁJÁT

Jeruzsálem Temploma

A jeruzsálemi Templom a vallásos zsidók számára Dávid misztikus városának legkiemelkedőbb helyszíne. A jelenlegi Jeruzsálemben már csak a Siratófal lelhető fel, az egyetlen rész, ami megmaradt a 70-ben Titus császár római légiói által lerombolt második Templomból. Baljós jelként ezt a második Templomot is arra a helyre építették, ahol az előző állt, amelyet a babilóniai II. Nabú-kudurri-uszur csapatai a földdel tettek egyenlővé. Salamon királynak, az igazság és bölcsesség királyának legnagyobbalkotásáról a Biblia a fenségét és szépségét dicsőítő szavakkal szól. ♦

Salamon templomának rekonstrukciója (névtelen művész metszete, 1705)

A SZENT HELY

A Kr. e. X. században épült Salamon Templomát a frigyláda elhelyezésére építették fel. A zsidók negyven éven át vándoroltak a pusztaságban az ígért földje felé, és a Sínai-hegyen Isten által Mózesnek átadott törvénytáblákat mindvégig magukkal hordozták a frigyládaiban.

A Biblia leírása szerint a salamoni Templom kelet-nyugati tájolású, téglalap alakú, keskeny épület volt. A belső hossza 30 méter, szélessége 10 méter és a magassága is hasonló lehetett. A papok vagy a Lévi törzshöz tartozó lévíták egy aranyozott kapun léphettek a belső részbe.

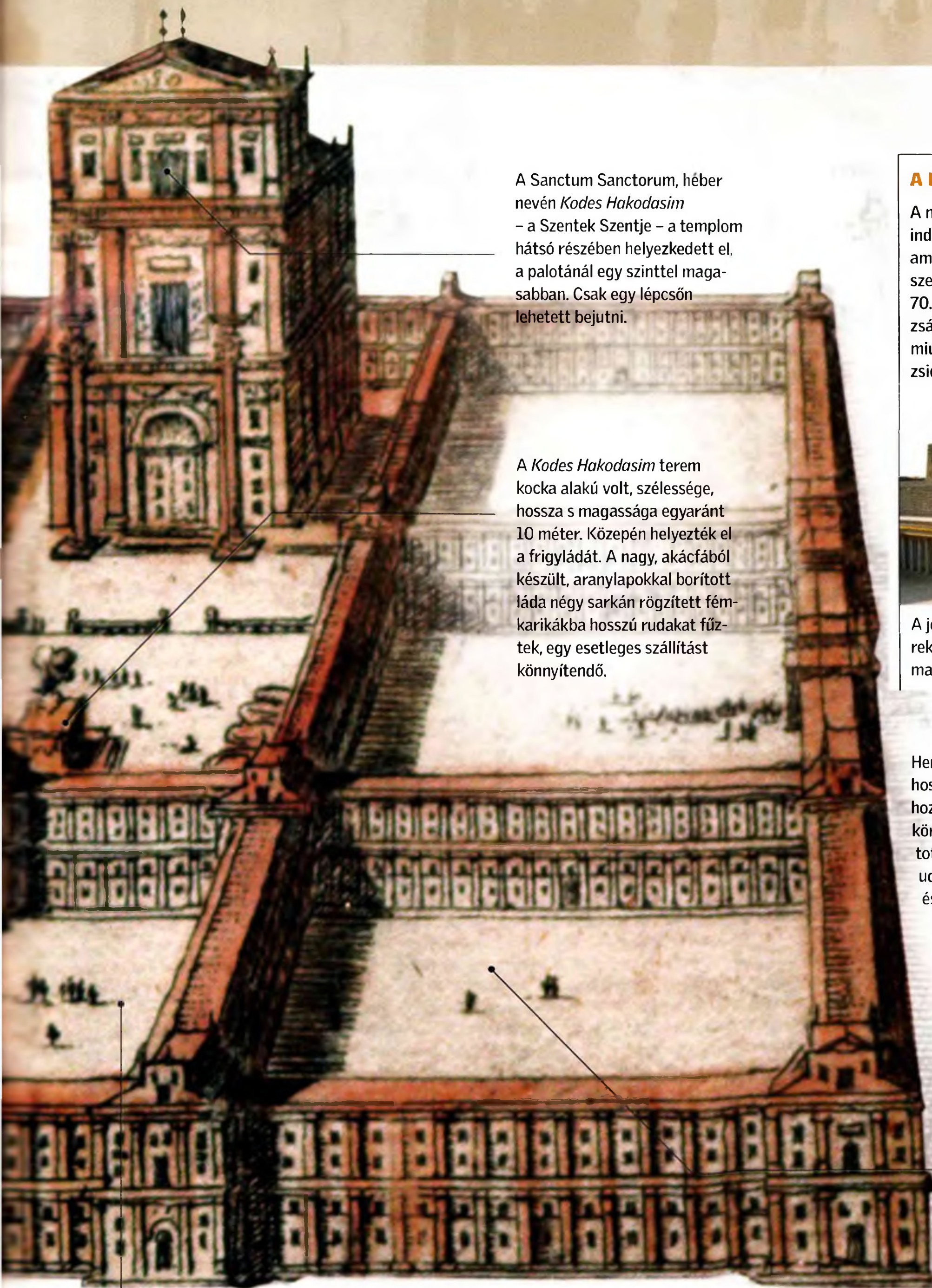
Salamon király egy XVII. századi francia kódexben

A TEMPLOM ÉPÍTÉSZE

Salamon Dávid és Betsabé másodszülött fia volt. A bibliai történet szerint Nátán próféta arról tájékoztatta Dávidot, hogy Isten elveszi a szeretett nő szülte fia életét, a király bűnének büntetéseként, aki halálba küldte Uriást, Betsabé férjét. Egyhetes imádkozás és böjt után Dávid hírt kapott gyermeke haláláról. Salamon születése nyújtott vigaszt a megtört szülőknek. Salamon Kr. e. 970-ben követte Izrael trónján apját, Dávidot.

A bejárat kapu Salamon Templomában tíz méter magas és négy méter széles lehetett. A bejárat mögött volt az előcsarnok. Utána következett a palota, ahová magas ablakokon át érkezett a fény.

A Sanctum Sanctorum, héber nevén *Kodes Hakodasim* – a Szentek Szentje – a templom hátsó részében helyezkedett el, a palotánál egy szinttel magasabban. Csak egy lépcsőn lehetett bejutni.

A *Kodes Hakodasim* terem kocka alakú volt, szélessége, hossza s magassága egyaránt 10 méter. Közepén helyezték el a frigyládát. A nagy, akácfából készült, aranylapokkal borított láda négy sarkán rögzített fémkarikákba hosszú rudakat fűztek, egy esetleges szállítást könnyítendő.

A MÁSODIK TEMPLOM

A második Templom az első újjáépítésének indult. Ez volt a zsidó kultusz középpontja, ami a *korbanot* néven ismert áldozati szertartásokra összpontosult. A rómaiak 70. augusztus 4-én elpusztították Jeruzsálemet a szent helyel egyetemben, miután elfojtották a 66-ban kezdődött zsidó lázadást.

A jeruzsálemi Templom képzeletbeli rekonstrukciója. Mára csak a nyugati fal maradt meg

Heródes király idején egy körülbelül 500 méter hosszú és 300 méter széles előteret építettek hozzá a Templomhoz. A belső udvart fal vette körül, melyet három, cédrusgerendákkal borított, kőből faragott réteg alkotott. E belső udvarba szabadon beléphettek a zarándokok és a hívők tömegei.

A Templom építése Salamon legfontosabb ténykedése volt: ennek köszönheti, hogy neve halála után harminc évszázaddal is fennmaradt. Híre túlszárnyalta az időt, és hatást gyakorolt – mint az Isten által tervezett ideális épület – olyan, épületekkel kapcsolatos elképzelésekre, mint amilyenek a konstantinápolyi Hagia Szophia székesegyház vagy az El Escorial-i kolostor építésénél megvalósultak.

Az épület szélessége és hossza 1:2 arányú volt, ami azt jelenti, hogy a palota szélessége azonos volt az előcsarnokéval, hossza pedig ennek a kétszerese. Az épületet kívülről borító köveket a libanoni hegyekből hozatott cédrusfával vonták be. A mennyezeti gerendák szintén libanoni cédrusból készültek.

HAKOTEL HAMAARAVI

A második Templom egyetlen megmaradt része a Hakotel Hamaaravi – nyugati fal –, amely az ortodoxok számára hódolat tárgya. Szokás szerint kis papírokra kéréseket írnak, melyek biztosan eljutnak Istenhez, ha ezeket a kövek közötti résekbe dugják. Ez a szokás nemcsak a vallásos emberek gyakorlata.

A nyugati fal Jeruzsálemben

A Herodion

A Herodion, amelyet nem véletlenül neveztek az arabok Dzsebel al-Furédjisznek, vagyis kis paradicsomhegynek, palotaerőd volt. Nagy Heródes király építtette – Kr. e. 23 és 20 között, Jeruzsálemtől 12 kilométerre délre és Ártász vádától északnyugatra –, miután a rómaiak legyőzték a jeruzsálemi Hasmóneusokat. A tengerszint fölött 758 és a sivatag fölött 300 méterre magasodik az erőd, ahonnan csodálatos panoráma nyílik. 2007. május 8-án a jeruzsálemi Héber Egyetem izraeli régészei egy zsinagógát tártak fel a belsejében, és megtalálták magának az építetőnek a sírját.

A Herodion volt a legnagyobb büszkesége. ♦

Az épületegyüttes alaprajza kör alakú; a várfalba bástya ékelődik, és a falhoz három torony támaszkodik. A négy elem a négy világtáj felé irányul. A hegyet kövekkel erősítették meg, és egy föld alatti lépcsőn lehetett felmenni az épületegyüttes belsejébe.

Heródes James Tissot festményén

NAGY HERÓDES

Kr. e. 37-ben római segédlettel elérte, hogy lefejezzék II. Antigonoszt, Hasmóneus II. Arisztobulosz fiát, aki Júdea trónjának jogos várományosa volt. Bármely trónkövetelő felbukkanásának elkerülésére kivégeztette a teljes Hasmóneus családot, beleértve a nagyapát, II. Arisztobuloszt, valamint feleségének, Mariamnénak a fivérét, III. Arisztobuloszt, aki a jeruzsálemi Templom főpapja volt. Kr. e. 29-ben feleségét is kivégeztette, egy évvel később anyósát, majd három fiát, Arisztobuloszt, Alexandroszt és Antipatert.

A zsidó kiűzetés után a 71-ben elhagyott Herodion a második zsidó lázadás alatt kezdtek újra használni (132–135). Ezután üres maradt az V. századig, amikor ismét vallási központként vették igénybe; egy szerzetesi közösség foglalta el.

A Herodion palotaerődjének alaprajza

KÉT SZINT

A Felső-Herodion egy domb tetején állt, és a domb lábánál emelt, gazdasági és egyéb melléképületeket felölelő Alsó-Herodionnal alkotott együttest. Ezen az alsó szinten helyezkedtek el a Heródest, a családját és az udvari embereket kiszolgáló épületek is. A Herodiont erődítményként használták az első zsidó felkelés idején (66–73).

EGY ELLENTMONDÁSOS SZEMÉLYISÉG

Nagy Heródes apját, Antipatert Kr. e. 47-ben nevezte ki Judea kormányzójává Julius Ceasar. A rómaiak bizalmát elnyerve megszerezte támogatásukat a Hasmóneusok zsidó dinasztiájának a megdöntéséhez. Kr. e. 40-ben Marcus Aureliustól, a második római triumvirátus tagjától megszerezte Judea királyának címét. A zsidók megbékítése érdekében kibővítette a jeruzsálemi Templomot, hogy a zarándokok a belső termekbe is beléphessenek.

Nagy Heródes bevonul Jeruzsálembe (Jean Fouquet)

A Hasmóneusokat a Makkabeusok közvetlen leszármazottainak tartották, akik az idős vallási vezető, Mattatiás irányításával fellázkodtak a zsidókat erőszakkal hellenizálni akaró IV. Antiokhosz Epiphánész, a Szeleukida-dinasztiából származó király ellen.

A római krónikák szerint Heródes sikeres, építő uralkodó volt: fejlesztette országának kereskedelmét és gazdaságát. Az éhínség idején (Kr. e. 25) megvált vagyona jelentős részétől, hogy gabonát vásároljon Egyiptomtól.

Josephus Flavius így írja le a Herodion építését *A zsidó háború* című könyvében: „Csúcsát kerek tornyokkal vette körül, és a várfalon belül eső területet pompás palotákkal építtette be, amelyeknek nemcsak belsejük volt káprázatos, hanem falaik, oromzataik és tetőzeteik is pazar pompában ragyogtak. (...) A domb tövében is palotákat építtetett udvartartásának és kíséretének, és ezeket is pompával ékesítette...” (I. könyv 21. fejezet részlete)

A várfal, amely a Herodion központi részét vette körül, 30 méter magas volt, és hét szintje közül kettő a föld alatt húzódott. A kör alakú udvarban emelkedett a király számára épült két-szintes palota, oszlopcsarnokkal ellátott átriummal.

Máté evangélista szerint Nagy Heródes adott parancsot valamennyi, Betlehemben napvilágot látott újszülött és két évnél fiatalabb kisfiú megölésére, hogy megakadályozza az új zsidó király felnövekedését.

Heródes Idumeából származott. A zsidók nem tekintették hébernek, mivel a zsidóság csak anyai ágon öröklődik. Róma iránti feltétlen hódolata csak növelte a nép ellen-szenvét.

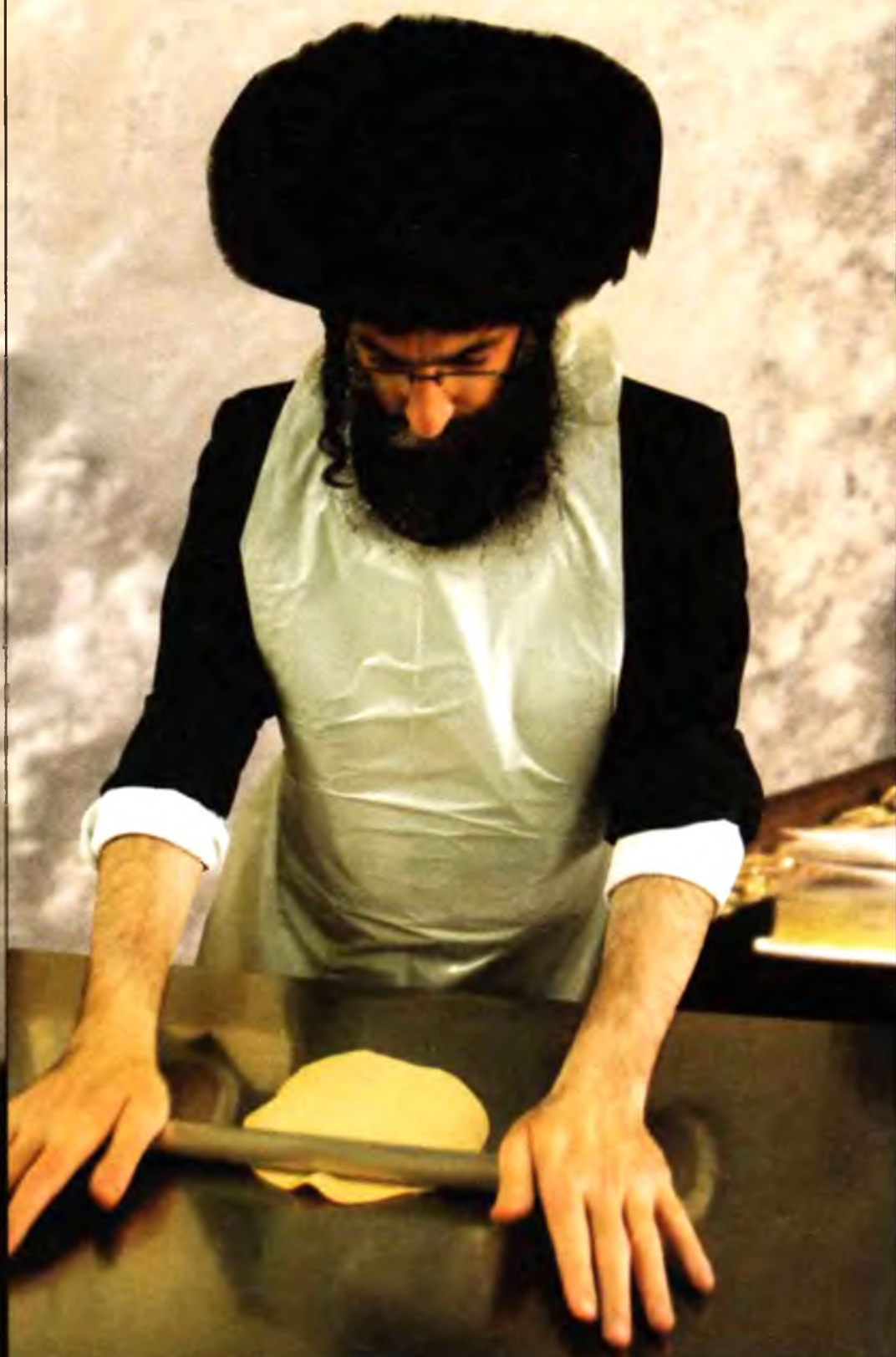
Az ünnepek

Más kultúrák időszámításához hasonlóan a zsidó naptár is számos vallási és világi jellegű ünnepet jelöl. Mindezek állandó parancsként hangsúlyozzák az emlékezés gyakorlását. A hagyomány szerint a zsidóknak mindig négy, azonos fontosságú tényre kell emlékezniük: a világ teremtésére, amely a saját létezését is jelenti; a szombat megtartására, ami pihenésre, tanulásra, elmélyedésre szolgáló nap; a Sínai-hegyen átvett törvénytáblákra; a XX. század közepe óta a holokausztra. ♦

Vallásos zsidó gyúrja a maceszt húsvétra

A PÉSZAH ÉS A SZÉDER

Húsvétkor – héberül pészah – a széder vacsorával emlékeznek a zsidók az egyiptomi rabszolgasorból való szabadulásra. Egy gyermek kezdi az emlékezést azzal a kérdéssel, hogy „Ez az este miért más, mint a többi?” A felnőttek a Hagada húsvéti imádságos könyv felolvasásával válaszolnak, amely így kezdődik: „Rabszolgák voltunk, és most szabadok vagyunk.” Minden zsidónak joga van részt venni a vacsorán, melynek jellegzetes ételei között szerepel a macesz, a kovásztalan kenyér, illetve a márör (keserű gyökér), amely a rabszolgaság keserűségeire emlékeztet.

Az egyik imaszíjat (tefillin) a karra, a másikat a fejre erősítik. A kis kockában egy vers található: „Olyan legyen ez számodra, mint egy jel a tenyereden vagy mint egy emlékeztető jegy a homlokodon, hogy az Úr törvénye mindig ajkodon legyen. Az Úr ugyanis erős kézzel hozott ki Egyiptomból.” (2Móz 13,9)

Ortodox zsidók rós hasána (zsidó újév) ünnepén

NAPOK KÉRDÉSE

Kezdetben az volt a szokás, hogy valamennyi diaszpórának úgy hirdették meg a hónap kezdetét, hogy máglyákat gyújtottak a hegycsúcsokon. Később e célból üzeneteket küldtek a törzseknek. Mivel nagyok voltak a távolságok, és nem sikerült időben értesíteni a törzseket, egy helyett két napig tartottak az ünnepségek, jom kippur kivételével. Rós hasána szintén két napig tartott.

A sófárt, a kos szarvából készült fúvós hangszert a zsinagógákban az újév kezdetének kihirdetésére használják. Ebből az alkalmából a sófár egymást követően több rövid hangot hallat, majd egy hosszabb hanggal zár.

A kis, homlokra rögzített kocka tartalmazza az alapvető zsidó imát, amelyet minden zsidónak ismernie kell, és végső esetben el kell mondania: „Halljad Izrael, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló az egyetlen.” (5Móz 6,4) A hagyomány szerint a bal kar kis kockája, az imaszíj a szívre, a homlokra erősített pedig az értelemre utal.

A szent köpeny – héberül *tallit* – borítja a vallásos zsidót az imádság pillanataiban. Általában vállra vetik, és a felsőtestet takarja. A kohániták esetén – családirag öröklődő papi állapot – a szent köpeny a fejet és az egész testet beborítja.

A Tanakh olvasása napi kötelesség. Minden napra a Biblia másik fejezete vonatkozik, a zsidó naptár előírása szerint. A Biblia tanulmányozása a zsidók állandó feladata, mivel minden egyes betű egy isteni kinyilatkoztatást rejt.

A tisztelet jeléül a vallásos embereknek be kell fedniük a fejüket a kipával vagy papi sapkával. Az ortodoxok a kipát kalappal is elfedik. A különböző rabbik tanításai által ihletett különféle áramlatok szerint változik a kalap formája.

A hagyomány bizonyos rendet ír elő az eszközök és az ételek húsvéti asztalra való helyezése tekintetében. (A képen középkori metszet.) A legenda szerint a legkisebb gyermeknek kell kinyitnia az ajtót vagy az ablakot, mert éjszaka ott lép majd be Illés próféta, akinek egy pohár bort készítenek ki az asztalra.

LÁG BÁOMER

Az omerszámlálás harmincharmadik napja – a Bibliának a zsidó naptár ijar hava 18. napjára vonatkozó része – azt ünnepli, hogy véget ért a rabbi Ákiva (50–135) tanítványai között pusztító járvány. E napon szokás tüzeket gyújtani, esküvőket és más ünnepségeket bejelenteni és tartani.

A zsidó naptár lág báomer ünnepénél nyitott oldala

A zsidó esküvő

A zsidók számára az egyik legnagyobb ünnep az esküvő. A vallásos emberek számára a házasság a Genezis isteni, a növekedésre és szaporodásra vonatkozó parancsának teljesítését jelenti. Mindemellett a házasságkötés megerősíti az Isten és a nép közötti szövetséget, amely az Ábrahámnak tett ígérettel vette kezdetét.

(Az ígéret megszámlálhatatlanul sok leszármazottról szólt.)

Az esküvőt, a többi zsidó ünnephez hasonlóan, jelképrendszer uralja, mely nemcsak a szereplő egyéneket érinti, hanem Izrael népének és történelmének egészét. Az esküvői ünneplés az egykor kihalással fenyegetett nép folytonosságát erősíti meg. ♦

Szerelem (Marc Chagall festménye)

A MENYASSZONY JELKÉPRENDSZERE

A szombat megünneplése a judaizmus egyik legfőbb parancsa. Ezen a napon az ember megpihen, ahogyan Isten is tette a teremtés munkájának befejeztével. Péntek este, az első csillag megjelenésekor kezdődik a szombat rituális köszöntése egy imádsággal, mely a vőlegény szerelmes vágyakozását írja le a menyasszony iránt. Ez a szellem hatja át a zsidó esküvőt. A zene jelenléte elengedhetetlen. A vallási rituálék után táncolnak, énekelnek a rokonok és a barátok: léteznek kifejezetten e vigasságokra megalkotott táncok, egyedi ritmusokkal és melódiákkal.

A vallásos esküvőt egy sátor tető (hüpe) alatt tartják, amely az új otthon mennyezetét jelképezi. A vallásos emberek számára az a tér, amelyet a hüpe befed, a jeruzsálemi Templom megszentelt terét jelenti.

Egy olyan nép hangszerei között, amelynek bármely pillanatban menekülnie kell az üldöztetés elől, nem szerepelhet a zongora vagy az orgona, inkább a könnyen szállíthatóak, mint a hegedű, a harmonika – ahogy Chagall képén is megfigyelhető.

Az esküvőn összetörnek egy poharat. Ez azt jelképezi, hogy a jegyesség akkor törhet szét, ha a pohár darabjai összeállnak, ami lehetetlen; ugyanakkor az emlékeztetést is jelenti a Templom romjaira vagy a diaszpóra szét szórt közösségeire.

A jegyespárt eskető rabbi hét áldást mond el. Az első Ádámra és Évára emlékeztet, az utolsó a diaszpórára. Együttal kéri a nép mielőbbi visszatérését az ígéret földjére, Jeruzsálembe.

A Szűz esküvője (Berto di Giovanni)

A KETUBÁ

Az esküvő megrendezésével a rabbi bízzák meg. Csak ő végezheti el, tanúk jelenlétében. Az esetet tanúsítandó házasságlevelet készít, amelyet héber nyelven *ketubán*ak neveznek (balra látható). A zsidó vallás elfogadja a válást, akár együtt

határozza el a házaspár, akár a férj vagy feleség külön kezdeményezi azt. Ebben az esetben is csak a rabbi engedélyezheti, és ehhez a kérvényezőnek be kell mutatnia a házasságlevelet, annak bizonyítékául, hogy a házasság törvényesen létezik.

A zsidó házasságot hagyományosan a *sadkhán* – házasságközvetítő – hozta létre. Az első házasságközvetítő a Tórában Eliézer volt. Ábrahám szolgája, aki Izsáknak menyasszonyt hozott.

A rabbi megáldja a párt, magásra emelve a pohár bort, ami a vidámság jelképe, mivel a bibliai verssor ezt mondja: „...bort, ami felvidítja az ember szívét.” (Zsolt 104,15)

BAR MICVA

Amikor a fiúgyerek betölti a tizenharmadik életévét, megünnepli a *bar micvát* – szó szerinti fordítása: 'akire a parancsolatok vonatkoznak' –, amellyel a fiatalember a felnőttek világába lép. Erre rabbi készíti fel. Az ünnepet a zsinagógában tartják. E pillanattól kezdve a fiatalember vállalja az Isten és a népe iránti kötelezettségeket.

Rabbi tanítja a fiút, miképpen tegye fel a *tefillint*, amelyet a *micvá* megünneplése, vagyis tizenharmadik életéve betöltése után rendszeresen használni fog

A menóra a judaizmus egyik jelképe. A hagyomány szerint a hétágú gyertyatartó jelképezi a fényt, mely megvilágította a Sínai-hegyet, amikor Mózes megkapta Istentől a törvénytáblákat. Maimonidész szerint e fény az isteni értelmet jelképezi. Nem nélkülözhető az esküvő magasztos pillanataiban sem.

JIHUD

A sátortető, a *hüpe* alatt tartott ceremónia után a menyasszony és a vőlegény külön helyiségbe vonul, ahol egy kis asztalon a szertelen örömet jelképező két pohár bor és édesség várja őket. Ez a *jihud* 'unió' pillanata. Ezután visszatérnek a násznéphez, és kezdetét veszi a mulatság. A menyasszony és vőlegény külön-külön táncol.

Mária és József esküvője (James Tissot)

A holt-tengeri tekercsek

A holt-tengeri kéziratok vagy kumráni tekercsek – az első tekercset egy kumráni barlangban találták, a Holt-tenger partján – 800 szöveget tartalmaznak, amelyeket az esszénusok zsidó szektájának tagjai írtak héber és arámi nyelven. Az első hét tekercset 1947-ben találta meg két beduin pásztor. Nem ismerték fel felfedezésük fontosságát, így néhány tekercset a máglyarakáshoz, a melegedéshez használtak fel. Ez az anyag ma kivételes történelmi dokumentumot jelent, amely fényt vet a kereszténység zsidó gyökereire. ♦

A KÖNYV CSARNOKA

A zsidó népet a Könyv népének is nevezik, mert a Könyvek könyve kulturális azonoságuk alfája és ómegája. Jeruzsálemben, az Izrael Múzeumban, a kivételes építészeti megoldású, úgynevezett Könyv csarnokában láthatók a holt-tengeri kéziratok.

A kiállítóterem, ahol a holt-tengeri tekercseket őrzik, a tóratekercshez hasonlatos

A Kumránban talált tekercseket darabokban adták el egy helyi antikváriusnak, hogy emeljék értékét. Néhány irat Egyiptomba, mások az Egyesült Államokba kerültek. Később közzétették néhány részlet másolatát, ami arra ösztönözte a régészeket, hogy átvizsgálják a területet. Hatszáz újabb tekercset és több száz töredéket találtak. A térség száraz éghajlatának köszönhetően jó állapotban maradtak meg.

Részlet az egyik holt-tengeri tekercsből

KIVÉTELES TANÚBIZONYSÁG

A meglelt kéziratok lehetővé teszik a kereszténység előtti judaizmus fontos teológiai forrásainak tanulmányozását. A kéziratok többségén szerepel dátum, és eszerint a Kr. e. 250 és a Kr. u. 66 közti időszakban születtek az írárok. A feltárt anyagban találhatóak az Ószövetség héber nyelven írt legősibb szövegei. Úgy vélik, az esszénusok rejtették el, hogy megőrizték a szent iratokat a rómaiak ellen vívott zsidó felkelések viharaitól.

AZ ÖRÖK KÉRDÉSEK

A 1Q27 töredéken olvasható: „Hát nem gyűlöli-e minden nép a bűnt? Mégis mindnyájuk által terjed. Nem az igazság hallik-e az összes nemzetek szájából? Van-e ott egyetlen ajak vagy nyelv, amelyik támogatná? Melyik nemzet óhajtja, hogy elnyomja egy másik, amelyik önála erősebb? S melyik nem rabolta meg a másik vagyonát?” (Fröhlich Ida fordítása)

Töredék az egyik tekercsből

A kéziratok között megtalálhatók a Tanakh könyvei, köztük *Sámuel I. könyvének* bővített változata, *Jézus, Sirák fia könyve*, *Jeremiás és Tóbiás könyve*. Az Írás minden könyvéről olvashatók esszénus szemzőgből írt tanulmányok. Ezenkívül fennmaradtak az ott élő közösség kézikönyvei, szabályai, imádságai is.

IGAZ TANÍTÓ

Kísérlet történt arra, hogy Jézust az esszéus közösséget alapító Igaz Tanítóval azonosítsák. Jézus nevét azonban egyszer sem említik a tekercsekben, még utalásként vagy jelzésként sem. A tekercsek korának tanulmányozása, valamint a régészeti kutatások azt mutatják, hogy az Igaz Tanító az időszámításunk előtti II. század elején élt. Viszont az is tény, hogy a kéziratok néhány tanítása teológiai előfutára lehet a későbbi evangéliumi tanításoknak.

A kéziratok különböző, egymással összefüggő vallásos szövegeket is tartalmaznak, például *Énók könyve*, a tizenkét patriarcha végrendelete, a *Jubileumok könyve*. Ez utóbbi eltér a római hatást tükröző, a farizeusok és a szadduceusok által használt naptártól.

A kum-ráni írá-sok értékelésének talán legvitatottabb pontja a holt-tengeri közösség és a korai kereszténység kapcsolata. Az eltérő szemléletű kutatók vitája mind- eddig nem vezetett közös tudományos eredményre.

A Szent Sír

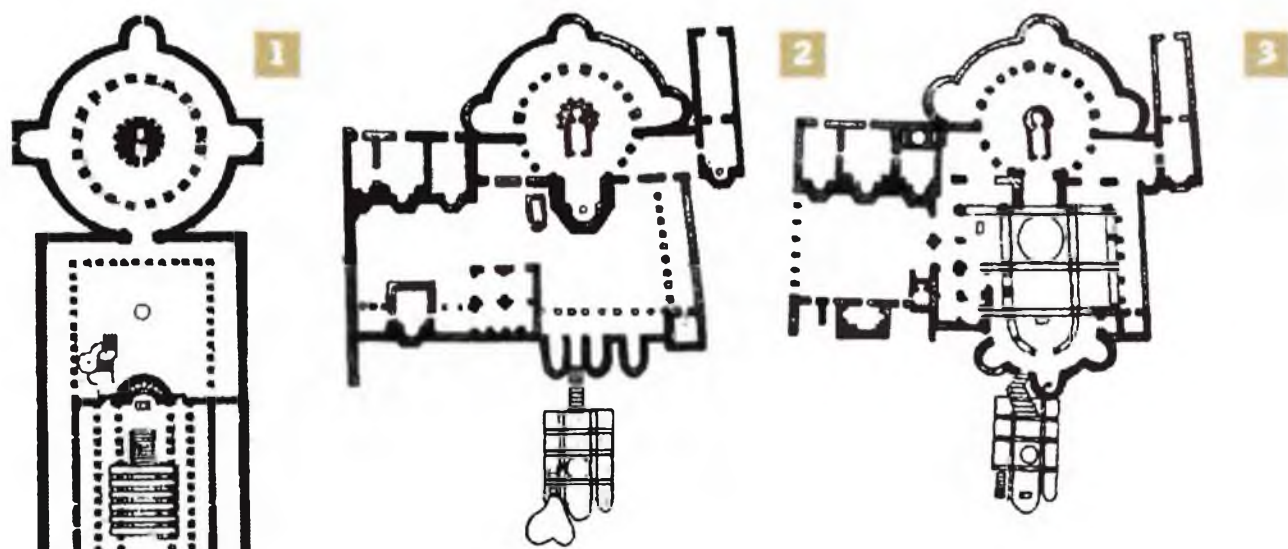
A bazilika szerkezeti rajza

A Szent Sír a kereszténység egyik legfontosabb szent helye. Az evangéliumok szerint ezen a helyen temették el Jézust, s így módon a feltámadás fénye is itt ragyogott fel. Jeruzsálem Óvárosában található, Kelet- (arab) és Nyugat- (zsidó) Jeruzsálem között. A jeruzsálemi Szent Sír-bazilika (Feltámadás-bazilika) belsejében található. Ez a bazilika a IV. századtól fontos zarándokközpontnak számított. Ma a jeruzsálemi ortodox pátriárkának ad otthont. ♦

A SZENT SÍR-BAZILIKA FŐ ÉPÍTÉSZETI VÁLTOZTATÁSAI

A 335-ben Konstantin által felszentelt bazilikának nem maradt nyoma. Az ásatások azt mutatják, hogy téglalap alakú lehetett. A perzsák idején a keresztre feszítés feltételezett helyét

igyekeztek hangsúlyozni. Amikor a keresztetek elfoglalták Jeruzsálemet, hasonló szempontok alapján építették újjá a perzsák által emelt épületet.

1. Valójában két templomról van szó: az egyik kör alakú, és a sír feltételezett helye fölött épült; a másik hosszított, bazilika-alaprajzú.

2. A keresztetek, látva a növekvő számú zarándoktömegeket, egyesítették a két templomot, hogy egységes teret teremtsenek.

3. Ma a templom belseje a füsttől megfeketedett kövek és fal-bemélyedések labirintusa.

A kolostor a kopt egyházhoz tartozik, amely 451-ben vált függetlenné a kalcedoni zsinaton. Hagyománya szerint a legtisztább formában őrizte meg az ortodox keresztény doktrínát.

A LEGSZENTEBB HELYEK

A keresztre feszítés és a feltámadás helyszínének megőrzésére a bizánciak befedték a sziklát, hogy szentélyt

emeljenek rajta. A szentély Jézus sírját és a Koponyák hegyét, a megfeszítés helyszínét is őrzi.

Vázlat a Szent Sír építéséről

Krisztus idején.

Egy ókori Vénusz-templom alapjai (II. század).

Az V. század táján lefedték a sírt.

ROMBOLÁS ÉS ÚJJÁÉPÍTÉS

Miután 313-ban Nagy Konstantin császár vallásszabadságot biztosított a keresztényeknek, Krisztus feltámadásának színhelyén nagy szentélyt építtetett. Az egymást követő háborúkban az épületet hol lerombolták, hol újjáépítették. A perzsák korában súlyosan megsérült, majd a keresztetek restauráltak. Az újjáépítési munkálatok során, amelyeket az 1808-as tűzvész és az 1927-es földrengés is érintett, lehetetlenné vált a Golgota igazi helyszínét és a 335-ben emelt eredeti épületet visszaállítani.

A főkupola bizánci stílusban épült, támaszték nélkül. A középső szinteket vakárkádok tagolják. Az első árkádsor téglái habarccsal kötődnek a főfalhoz, az alapon lévő árkádok ritmusában.

Az alsó falak kőből épültek, a felsők azonban égetett téglából, könnyítendő a súlyon. Mivel a téglák a törékenyebb, gyakoriak az omlások.

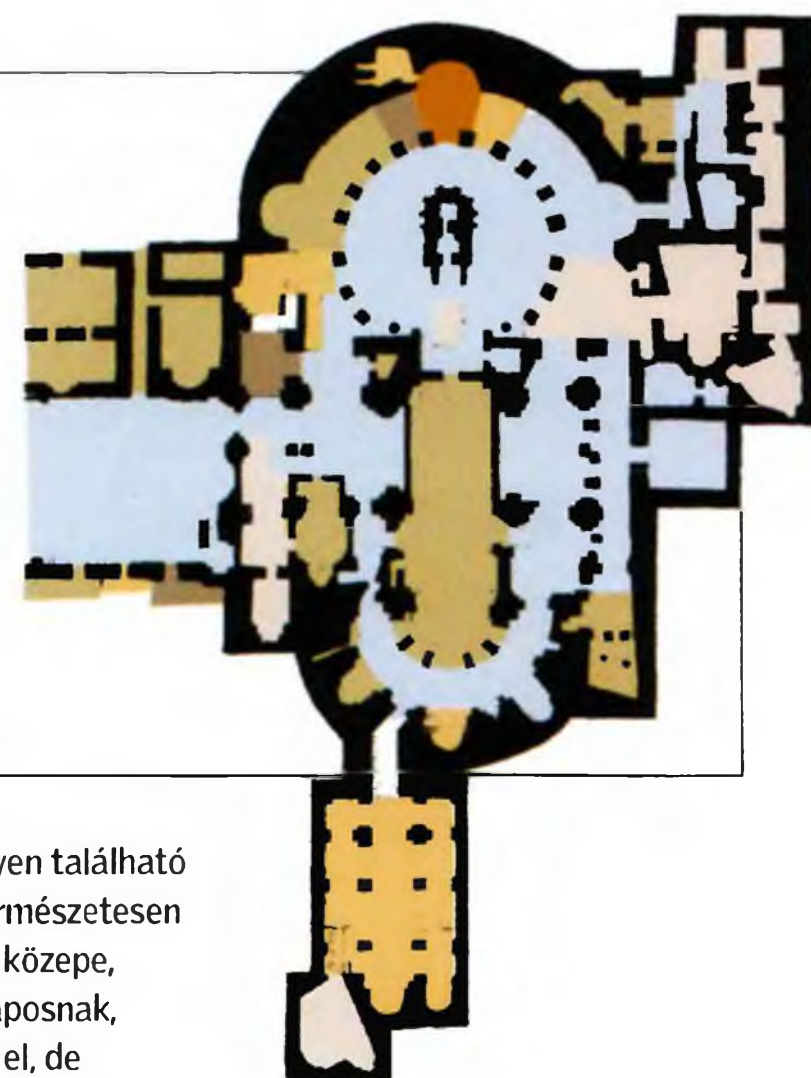
A bazilika görögkeleti kórusa a keresztesek által a XII. században épített régi templom, a Katolikon oszlopai és az ikonosztáz között található.

Ez az északitól a déli részig húzódó fal, amelyen meghatározott rend szerint helyezkednek el az ikonok.

A JELENLEGI SZENT SÍR

Ma a Szent Sírnak szektoriális és közösségi terei vannak. Az előbbihez tartoznak a bazilika fenntartásával megbízott hat közösség terei. A közös terek az örmény egyház, a görög ortodox egyház és a katolikus egyház közös fennhatósága alá tartoznak.

etiópok	görögkeletiek
örmények	római katolikusok
koptok	szírek
	közösségi terület

A legenda szerint e helyen található a világ középpontja. Természetesen egy olyan planétának a közepe, amelyet annak idején laposnak, kör alakúnak képzeltek el, de semmiképp sem gömbölyűnek.

A hiedelem szerint ezen árkádok alatt haladt el Mária, útban a kereszthez. A Mater Dolorosa végignézte fia haláltusáját.

A Szent Ilona-kápolnából lehet lejutni a bazilika alsóbb szintjeire, ahol a legenda szerint Jézust eltemették. Itt őriznek egy darab fát, amely a hagyomány szerint keresztfájának egy darabja.

A kolostori cellák, amelyek az idők folyamán beépültek a bazilika struktúrájába, a kultusz központi helyeitől kissé elkülönültek – habár többükben kis kápolnák várják az elmélyült imára vágyókat.

Ádám kápolnájának nevezik ezt a sarkot, mert a hagyomány szerint ott halt meg Ádám, az első, Isten által teremtetett emberi lény. Az a koponya, amely meg szokott jelenni a keresztre feszítés művészi ábrázolásain a keresztlábánál, a vélekedés szerint Ádámé. Az arámi *golgota* szó jelentése 'koponya-hely'.

A haszidizmus

A haszidizmus a héber heszed szóból származik, amelynek jelentése 'könyörület'. A mozgalom Kelet-Európában született a XVIII. században, Jiszráel ben Eliézer Baál Sém Tov (kb. 1700–1760) rabbi alapításával. A legnincstelenebb rétegek szembefordultak a rabbikkal, és a gyakorlati spiritualitást, az életörömöt az akadémikus ismeretek elé helyezték. A haszidizmus lelkesége a belső jámborságot hangsúlyozta a Tóra külsőleges megismerésével és teljesítésével szemben. Ez a mély messianizmussal átítatott szellemi forradalom életet lehelt a judaizmusba. ♦

Vita rabbik között (Jacob Toorenvliet)

A NAGY VITÁK

A haszidizmus heves ellenreakciót váltott ki a hagyományos rabbik, a *mitnagdim* ('ellenzők') részéről. A legismertebb a litvániai, vilnusi Gáon volt, aki elítélte a haszidokat, és tömegesen átkozta ki őket. Később a modern eszmék hatására kialakuló haszkala – zsidó felvilágosodás – megjelenésekor a két szembenálló irányzat összefogott a „világi eretnység” ellen.

A Talmud a posztbiblikus zsidó irodalom legnagyobb és legfontosabb, tematikus rendszerbe foglalt gyűjteménye, a zsidóság enciklopédiája, jogi és vallási alapvetése, szokásjogi gyűjteménye, bibliaértelmezéseinek tárháza. Az I. és a II. században született több szerző tollából – a tanítás egységének megőrzése céljából.

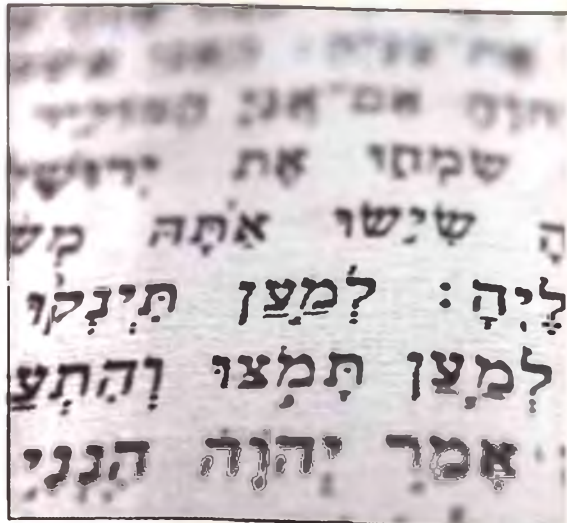
A haszidok ábrándjai között szerepelt az ígért földjére való visszatérés. Néhány közösség, miközben a Messiás érkezésére várt, Palesztinába települt és tanulmányi központokat nyitott.

A tánc a haszidok számára a lelkesen és önfeledten való imádkozást jelentette. Ily módon született a klezmer zene, amelyben a sajátos zsidó stílusok ötvöződtek Kelet-Európa és a Balkán ritmusaival és melódiáival.

A KABBALA FOLYTATÁSA

A haszidizmust a misztikus és titkos kabbalahagyomány folytatásának tartják. A Biblia középkori értelmezőihez hasonlóan a haszidok is hajlottak arra, hogy a szent szövegek legapróbb jeleiben is a megváltás felé nyíló kaput lássák. E képzeletvilág gyökerei a zsidó gondolkodás mély rétegeiből táplálkoztak és az ókori zsidó misztikából eredtek.

Részlet a Tórából

A haszid közösséget egy szellemi vezér irányította: a *cadik* – 'az igaz'. A Talmud szerint a *cadik* a legnehezebben magyarázható, legmagasabb emberi szint.

Kabbala-tanításokat tartalmazó kiadvány

AZ ÉLET FÁJA

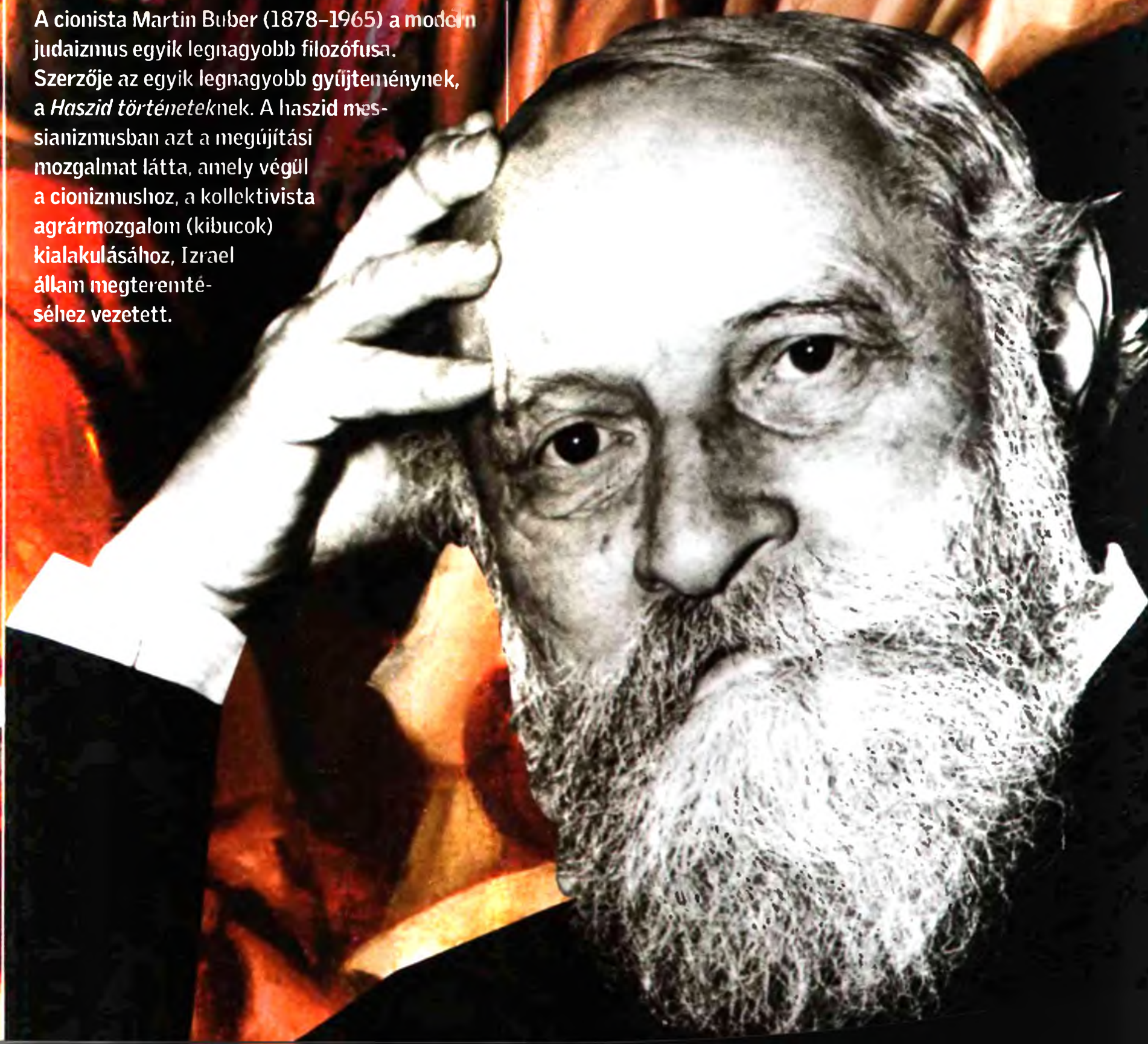
A kabbala tanítása szerint a *szefirák* ('felsorolások, számbavételek') Isten tíz emanációját jelentik, amelyekkel megteremtette a világot. Isten elhozta végtelen fényét, és megteremtette a *szefirák*at. A *szefirák* együtt alkotják az élet fáját, azt a misztikus kapcsolatrendszert, amely segít az embernek az Istenhez való eljutásban.

Martin Buber

MARTIN BUBER

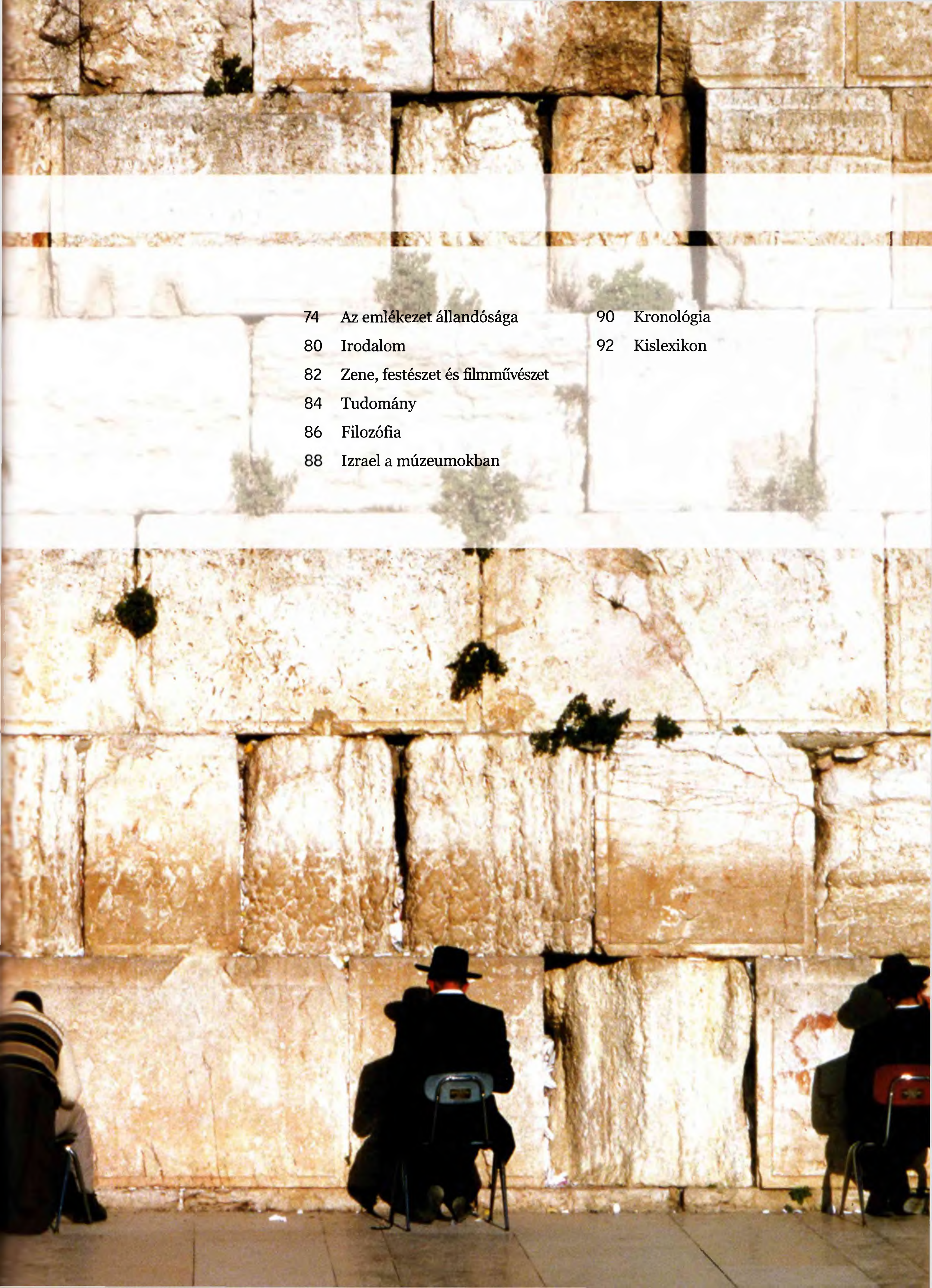
A cionista Martin Buber (1878–1965) a modern judaizmus egyik legnagyobb filozófusa. Szerzője az egyik legnagyobb gyűjteménynek, a *Haszid történeteknek*. A haszid mesianizmusban azt a megújítási mozgalmat látta, amely végül a cionizmushoz, a kollektivistá agrármozgalom (kibucok) kialakulásához, Izrael állam megteremtéséhez vezetett.

A klezmer zene végigkísérte a haszid forradalmat. Maga a szó a *keli* és *zemer* héber gyökerekből származik, ami azt jelenti 'hangszer' és 'ének'. A haszidizmussal a zene a *héderbe*, a zsidó elemi iskolába is beköltözött, sőt a zsinagógák énekeire is hatott.

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

The background of the entire page is a photograph of the Western Wall in Jerusalem. The wall is composed of large, light-colored stone blocks. In the lower portion of the image, several people are visible, some sitting on chairs and others standing, facing the wall in prayer. The scene is captured in a warm, slightly golden light, possibly during late afternoon or early morning.

74	Az emlékezet állandósága	90	Kronológia
80	Irodalom	92	Kislexikon
82	Zene, festészet és filmművészet		
84	Tudomány		
86	Filozófia		
88	Izrael a múzeumokban		

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

AZ EMLÉKEZET
ÁLLANDÓSÁGA

A héber nép évezredek át meg-őrízte azonosságát és azonos-ságtudatát, még a legnagyobb szétszórás és üldöztetés közepette is, ami csakis rendkívül gazdag kulturális öröksége megtartó erejének köszönhető. A zsidó kulturális sokszínűség a folytonos, kényszerű vándorlás, a rengeteg más kultúrával való találkozás, illetve együttélés következménye. Ugyanakkor a zsidó nép hozzájárulása az egyetemes kultúrához elvitathatatlan. A XXI. században

is kívánatos a zsidók közösségi életének előmozdítása, a zsidó kulturális örökség megőrzése és a kulturális hagyományok ápolása, oktatása.

Az egyistenhitből fakad az emberiség egységébe és a népek egyenjogúságába vetett hit, hiszen ha az egész világnak egyetlen Istene van, s a bibliai történetben minden ember végső soron egyetlen szülőpárra, Ádámra-Évára vezethető vissza, akkor az emberek, népcsoportok, nemzetek egymás testvéreinek tekinthetők.

A MÚLT ÉS A JÖVŐ EGYESÍTÉSE

A zsidó kultúrában együtt él az öröktől fogva létező két nagy parancsolat. Egyrészt, emlékezni kell történelmük nagy eseményeinek minden egyes pillanatára. Másrészt, a zsidók számára elsőrendű parancsolat a remény a megváltásban és az egész emberiség sorsával összekapcsolódó saját sorsban. Ezt az egyetemes megváltói célt

a messiási érzés táplálja, amely a héber kultúra alapja. Ezeknek a szélsőséges és ellentétes jeleknek a különös együttélése – állandóan emlékezni a múltra és ugyanakkor folyamatosan alakítani a jövőt – alapozza meg a nép létét, s a héber kultúra szelleme alakítja át a létet küldetéssé. Emmanuel Lévinas filozófus szerint az Isten és a zsidó nép közötti megállapodás, melyet elsőként Ábrahám patriarcha pecsételt meg, kollektív szerződés, melyet a zsidó nép minden egyes tagjának személyesen el kell fogadnia és meg kell újítania. Ily módon minden zsidó imája egyszerre személyes és kollektív, miáltal a tömeges személyessé, az általános egyedivé válik.

Másrészt, a halákha – a szájhagyomány után a Talmudban összegyűjtött szabályrendszer – állandó kapcsolatot teremt az eljövendő világ és e világ között, amelyben mindennapjainkat éljük.

Ebben az értelemben néhány állítás kategorikus, például: „Ha nincs kenyér, nincs Tóra; de ha nincs Tóra, nincs kenyér.” (Talmud, Aboth traktátus, 3. fejezet, 21. bekezdés.) „Három oszlopon áll a világ: a törvényen, az Istenszolgálaton és a jótékonyságon.” (Talmud, Aboth traktátus, 1. fejezet, 2. bekezdés.) Minden pillanatban, a legelvontabb elemnek is, Istennek is – állítja Lévinas – kötődnie kell a konkrét és azonnali valósághoz.

Erich Auerbach a tragikus 1943–1945-ös években írt, *Mimézis* című könyvében kinyilatkoztatás érvényű

✦ **ÁDÁM** (BACCIO BANDINELLI SZOBRA)
A BIBLIAI TÖRTÉNET SZERINT ÁDÁM AZ ELSŐ FÉRFI, MINDEN EMBER ŐSAPJA

❖ **TÓRA** A KABBALISTÁK SZÁMÁRA AZT AZ UTAT JELENTI, AMELYEN EL LEHET JUTNI AZ ISTENSÉG TEREMTŐ EREJÉHEZ. A KÉPEN AZ 1299-ES KIADÁSNAK EGY LAPJA LÁTHATÓ

összehasonlítást tesz irodalmi szempontból az Ószövetség elbeszélő stílus- és a homéroszi költemények (*Iliász*, *Odüsszeia*) epikája között. Míg az előbbi bővelkedik a hétköznapi és közvetlen részletekben, az utóbbit folytonosan súlyos jelképrendszerek és allegóriák hatják át.

Ez a különbség a hős koncepciójára is érvényes. Míg a görög hős a lét nagy kihívásaival méri magát, a zsidó hős a mindennapok problémáival néz szembe. A görög hősök istenek és félistenek; a zsidó hősök viszont hús-vér emberi lények. A homéroszi hős a csatában méretteti meg magát, a halállal szemben áll ki; Izrael nagy hősei – a patriarchák, Mózes, a nagy királyok, a próféták – a napi teendőikben és az életben mérik magukat.

Talán a „36 igaz ember” metaforája szintetizálja a legjobban a heroizmusnak ezt a szemléletét. A zsidó hagyomány szerint minden pillanatban jelen van a világot fenntartó 36 igaz ember. Harminchatan vannak, mert a Gemátriában – kabbala útján eljutni az isteni névhez a betűk számértékéből kiindulva – a *lámed* és a *váv* betűk egyenértékűek a harminchattal, amely az áhított szó (*elóhim*) kezdőbetűit jelenti, a Jahve tetragrammájához hasonlóan. Annak ellenére, hogy mekkora felelősséget jelent a világ fenn-

A Talmud bölcsessége

A Talmud felöleli a rabbik által a judaizmus törvényeiről, hagyományairól, szokásairól, legendáiról és történeteiről folytatott vitáit. Jellegzetes asszociatív stílusban őrzi a sokféle véleményt. Teszi ezt főleg kérdések formájában, olykor ellentmondásos csoportos szerkesztés eredményeként, melynek az a fő funkciója, hogy ösztönözze a megfelelő válaszokról szóló vitát és az új magyarázatok folytonos keresését. Két Talmudról beszélünk: a Babilóniában szerkesztett *Babilóniai Talmud* (héberül Talmud Bavli) az egyik, a másik a *Jeruzsálemi Talmud* (héberül Talmud Jerusalmi), amelyet a Syria Palaestinának nevezett római tartományban szerkesztettek. Mindkettőt ősi, rabbinikus akadémiákat végzett rabbik nemzedékei szerkesztették évszázadokon át. A judaizmus úgy tekint a Talmudra, mint a szájhagyományra, míg a Tóra (a Pentateuchus) az írott hagyomány. A Talmud átfogja, magyarázza és kiegészíti a Tórát, de megfogalmazásaiban nem mondhat ellent a szent könyvnek. A halákha (a normatív törvénykönyv) a Talmudot aláveti a Tóra hatalmának.

❖ **A VALLÁS** ŐRIZTE MEG A VILÁG MINDEN RÉSZÉBE SZÉTSZÓRÓDOTT ZSIDÓ KÖZÖSSÉGEK EGYSÉGÉT (JOBBRA VALLÁSOS ZSIDÓ)

Zohár, a ragyogás könyve

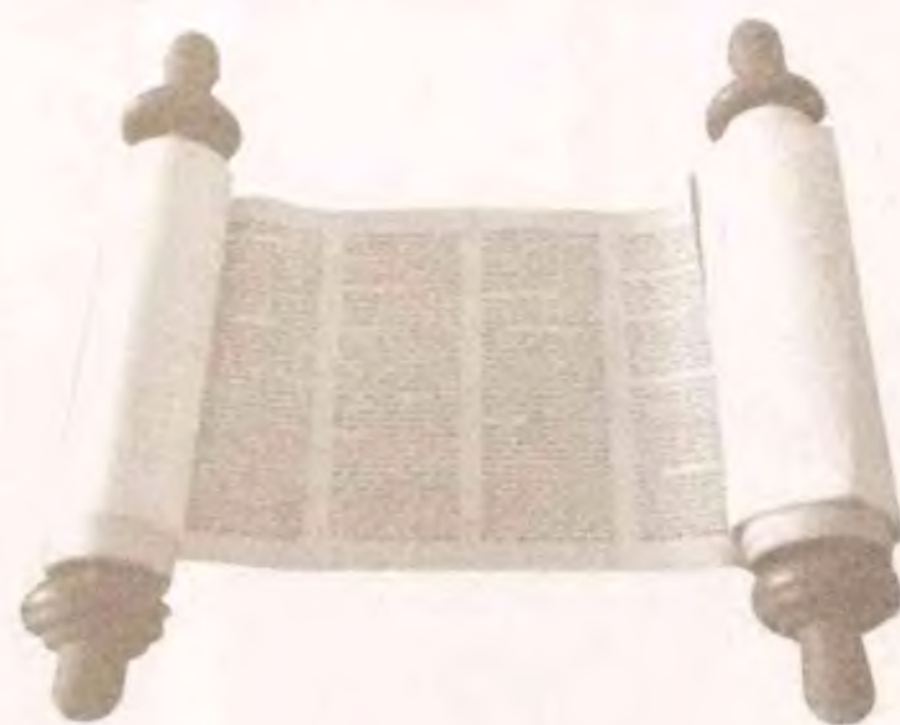
A *Zohár* a kabbala legfontosabbnak tartott írásműve; a Krisztus utáni II. században Rabbi Simon bar Joháj (Rásbi) és tanítványai által íródott. A heti olvasásra szolgáló Tóra-szöveg szerint szervezett bibliai szöveg-magyarázatokat öleli fel. Nagyrészt kommentár formáját ölti, amikor a Pentateuchusról beszél, szem előtt tartva az ötvenkét párásra való felosztást. Maga a cím, *Zohár*, ragyogást jelent, Mózes első könyve (1,3) kezdő szavai („legyen világosság”) után. A mű a bibliai szövegek vizsgálatával foglalkozik, hogy megfejtse titkos jelentésüket. E szerint a világ-egyetem a fény és az árnyak birodalma között oszlik meg, melyeket tíz-tíz szféra alkot. Ezek a világot átható Istenség emanációival vannak összhangban.

A *Zohár*, melynek nyelve az arámi, az úgynevezett *tikun* (’kijavítás’) módszerét mutatja be, és noha rejtett formában, de leírja mindazt, amit a természettel egyensúlyba került ember megél. Továbbá leírást találunk benne az összes jövőbeni helyzetről, amin az emberiségnek végig kell mennie.

tartása, senki sem tudja, hogy kik ők, a fenntartó hősök. Talán még ők maguk sem tudják.

AZ ÍGÉRET FÖLDJE

A zsidó nép történelme során kultúrája nagy változásokon ment keresztül,

s emiatt nehéz magyarázatot találni arra, hogyan maradhattak fenn évezredek óta az alapítókhoz visszanyúló kulturális értékek – miközben nem élvezhették egy állam, egy szervezett, hierarchikus egyházi hatalom, területi egység, de még egy egységes nyelv támogatását sem.

Minden húsvétkor átélik az egyiptomi rabszolgaságból való szabadulás örömét a zsidók, attól függetlenül, hol és milyen körülmények között élnek. Minden egyes zsidónak úgy kell meg-

❖ **DÁVID KIRÁLY** A HAGYOMÁNY SZERINTI SZERZŐJE A ZSOLTÁROKNAK, ISTEN KÖLTŐI DICSŐÍTÉSÉNEK

❖ **PROFETIKUS SZÖVEGEK**

AZ EMBERISÉG EGYETEMES
KULTÚRÁJÁNAK RÉSZÉT
KÉPEZIK. A LENTI DOMBOR-
MÚ JEREMIÁST ÁBRÁZOLJA

ünnepelnie a húsvétot, mintha azt, amit azon az estén felidéznek, személyesen élné meg, abban az adott pillanatban. A parancs mindig ugyanaz: Zikaron! Zikaron! Emlékezés! Emlékezés!

Természetesen ez az ősi parancs meghatározhatatlanul és nagy erővel sokszorozódik meg, amikor nehezen gyógyuló sebet idéz, például a holokaust áldozatait.

A messiási érzés a világ alkíthatóságába vetett mély meggyőződésben gyökerezik. Az emberiség megváltásának reménye abból a profetikus irodalomból táplálkozik, amelyen Jézus evangéliumi üzenete is alapszik. Jézusnak azért kellett meghalnia, mert ezt az üzenetet magára vonatkoztatta.

A zsidók, elutasítva Jézus messiási szerepét, a messiási szellemet továbbra is az ígért földjével társítják. Az ígért gyönyörű földjének, amelyet azóta neveznek így, amióta – a bibliai történet sze-

rint – Isten odaígérte Ábrahám patriarchának és leszármazottainak, kettős dimenziója van. Egyrészt földrajzi egységet jelent, amely az egykori Kánaán földjével azonosítható, és amely a római megszállás és Jeruzsálem lerombolása után Syria Palaestina tartománya lett.

Másrészt az ígért földjének a misztikus dimenziója is felfedhető: a béke és az igazság világának jelképévé magasztosul, ahol – Izajás prófécija szerint – ember emberre többé már nem emel kezét. Ez a világ ma talán távolibbnak tűnik, mint a történelemben bármikor.

A XIX. század végén mind gyakoribbá váló pogromok, és a második világháború idején végbement soára adott válaszként a cionizmus felvetette a zsidó nép államalkotásának szükségességét. Vagyis, a többi néphez hasonlóan, a zsidóknak is rendelkezniük kell saját területtel, saját hadsereggel. Mégpedig az ígért földjén, ahová a zsidók évezredek óta irányították imáikat a világ minden sarkából...

A valóság azonban megmutatta, hogy ennek az álomnak a beteljesülése maga a véres békétlenség, hiszen Palesztina egyáltalán nem „nép nélküli föld”, hanem palesztinok lakták-lakják. A palesztin–izraeli konfliktusra máig nem talált vagy egyáltalán nem is akar találni a világ megoldást.

Részvétel az emberi megváltásban

A *tikun olám* ('a világ megjavítása') a zsidó kultúra egyik kulcsa. A kifejezés a *Misna* szóból, konkrétan a *mipné tikun olám* mondatból származik, amely azt jelenti, hogy a világ elrendezésének célja van, és hangsúlyozza, hogy a Tóra gyakorlatát nemcsak a bibliai parancs miatt kell megvalósítani, hanem azért is, mert ez segít az emberiséget fenyegető riasztó események elkerülésében. A *tikun olám* kifejezés szerepel az ortodox vallásos zsidók napi három vallási szolgálatát záró könyörgésben is. A könyörgés azt hangsúlyozza, hogy az ember felelősséget kell hogy vállaljon az Isten által teremtet világ jobbításában. A zsidó miszticizmus

értelmében a világegyetem teremtését úgy lehet elképzelni, mint egy tálat, amely nem tudta megtartani a Szent Fényt, és darabokra tört. Ezért, a kabbalisták sze-

rint, az általunk ismert világegyetem voltaképpen töredezett, és javításra szorul. Teljesítve a *micvákat*, az előírásokat, az emberek segítenek a tönkrement univerzum megjavításában. A kabbalisták azt tanítják, hogy tettein keresztül minden egyes ember részt vehet a világ jobbá tételében, azaz az isteni teremtés részének, az univerzumnak és az emberiségnek a javításában. Ez a szubsztancia adja minden, a világ megalázottjainak megváltására irányuló kísérlet alapját.

Az emberiség sajnos már elég sokszor megtapasztalhatta e kísérletek véres megvalósulását.

Irodalom

A Könyv népe helyet kért és kapott az egyetemes irodalomban. Zsidó írók tollából nemcsak héber nyelven születtek művek – mint például a Tanakh –, hanem a közép-európai és amerikai zsidók által használt jiddis nyelven, a tömeges spanyolországi kiűzetést megelőző időszak kasztíliai nyelvén, és természetesen azoknak az országoknak a nyelvén, ahol a zsidó közösségek letelepedtek. Bármerre is éltek, a zsidók irodalmi hatása mindenütt érződött az íróikon keresztül, de az újságírás területén is helyet kaptak a befogadó országokban. ♦

Abraham ben Meir ibn Ezra (1092–1167). Spanyolországban született és halt meg. A középkor egyik legkiemelkedőbb zsidó irodalmára volt. A Tanakhhoz fűzött kommentárjait a bölcsesség és az eredetiség jellemzi. A szövegmagyarázathoz használt nyelvtani megoldásai a modern szövegkritika előfutárainak tekinthetők.

Franz Kafka

FRANZ KAFKA

A németül alkotó cseh író, Franz Kafka (1883–1924) Prágában, német zsidó családban született. Ifjú korában részt vett a cionista mozgalomban, családjának több tagja is náci koncentrációs táborokban halt meg. Gazdag életműve, amelyben olyan kiemelkedő művek találhatók, mint az *Átváltozás*, *A per* és *A kastély*, a modern ember elidegenedésének paradigmája. Azé az emberé, aki gyakran találja szembe magát lehetetlenül összetett helyzetekkel, és bár mindent elkövet, hogy úrrá legyen a helyzeten, a rideg, személytelen világ ellehetetleníti kísérleteit. Annyira maradandó az író hatása, hogy a „kafkai” elnevezés polgárjogot nyert a mindennapi beszédben – mint az abszurd, a megfeythetetlen, a paradox szinonimája.

Josephus Flavius korabeli metszeten

JOSEPHUS FLAVIUS

37-ben született Jeruzsálemben, tanúja volt szülőföldje Róma általi leigázásának. A historiográfiának szentelte az életét, és korát *A zsidók rómaiak ellen vívott háborújának és Jeruzsálem lerombolásának története* című munkájában örökítette meg. A munkában érezhető az objektivitás megtartására való törekvés csakúgy, mint a népe katasztrófája felett érzett fájdalma. Rómában halt meg 100-ban a nagy zsidó krónikás.

Sámuel Joszef Agnon izraeli író

SÁMUEL JOSZEF AGNON

A héber nyelven dolgozó izraeli regényíró, Sámuel Joszef Agnon Galíciában, Lengyelországban született 1888-ban, és Tel-Avivban (Izrael) hunyt el 1971-ben. Leggyakrabban írói témái a kelet-európai zsidó diaszpórával és a zsidók palesztinai letelepedésének kezdeteivel kapcsolatosak. Egyik legelismertebb regénye a *Tegnap és tegnapelőtt*. A *Belevav jamim* (A tengerek szívében) című műve a száműzetés keserű hányattatásainak parabolája. 1966-ban Nelly Sachs költőnővel megosztva kapta meg az irodalmi Nobel-díjat.

Isaac Bashevis Singer (1902–1991). Lengyelországban született, a nácizmus elől menekülve az Egyesült Államokban telepedett le, főleg jiddis nyelven és olykor angolul írt. Elbeszéléseiben a Kelet-Európa országaiban élő zsidók világát idézi. Nagyszámú elbeszélése közül kiemelkedik a *Moszkát család*, *A sátán Gorajban*, *Gólem* és *A rabszolga*. 1978-ban irodalmi Nobel-díjjal tüntették ki.

Az ember teremtése. Részlet Michelangelo freskójából

AZ ÓSZÖVETSÉG

Kétségtelen, hogy a zsidó irodalom alapját jelentő alkotás a Tanakh, avagy a keresztény Ószövetség, a Biblia első része. A héber írásbeliségnek ez az első dokumentuma ihlető forrásként szolgált minden időben az emberiség legkülönfélébb művészi kifejezésének.

A zsidó népet e szent könyvhöz évezredes hűséges szeretet fűzi.

Arthur Miller amerikai író

ARTHUR MILLER

Az Egyesült Államok egyik legnagyobb drámaírója New Yorkban született 1915-ben. Művei keményen bírálják az amerikai életformát, a társadalmi igazságtalanságokat. Haladó nézetei miatt a mccarthyizmus hisztérikus időszakában azzal vádolták meg, hogy kommunista. Számos műve közül a leginkább figyelemre méltóak: *Édes fiaim*, *Az ügynök halála*, *A salemi boszorkányok*, *Pillantás a hídról*, *A bűnbeesés után*, *Alku*, *Csúnyácska lány*. Életrajzi művében, a *Kanyargó időben* családja irodalom iránti rajongásáról mesél, illetve a zsidó negyedben eltöltött gyermekkoráról. 2005-ben hunyt el.

Zene, festészet és filmművészet

A zsidó nép és a zene kapcsolata az ősi kultúra gyökereihez nyúlik vissza.

A Tanakhban is jelen van a zene, Mózes testvérének, Mirjámnak a táncától kezdve Dávid király legendás hárfajátékáig. A bibliai szövegekben számos zenei jelzés fellelhető, melyeket a szövegkutatók különbözőképpen magyaráznak. A zsidók képzőművészethez való viszonya bonyolultabb, mivel – ugyanúgy, mint az araboknál – a képek ábrázolása mindig ütközött az erre vonatkozó vallásos tilalommal, pogányság gyanúja miatt. Mindennek ellenére ismertek kiemelkedő zsidó festőművészek; ugyanez mondható el a filmművészetről, habár ez is képen alapuló művészet. ♦

Woody Allen filmrendező

WOODY ALLEN

Woody Allen – Allen Stewart Königsberg rejtőzik e művészi álnév alatt – 1935. december 1-én született New Yorkban. Az Egyesült Államok egyik legjelentősebb filmrendezője, forgatókönyvírója és színésze, aki több alkalommal elnyerte az Oscar-díjat. Ezenkívül a jazz szerelmese és művelője. Valamennyi filmjében jelen van a mély iróniával, nemegyszer önkritikával átítatott zsidó humor, egyebek között az *Annie Hall*, *Játszd újra, Sam*, *Kairó bíbor rózsája*, *Manhattan*, *Hannah és nővérei* című filmjeiben. 2002-ben, Spanyolországban Asztúria Hercege Művészeti díját vehette át.

Marc Chagall

MARC CHAGALL

Marc Chagall – eredetileg Mojse Hachelevics Szegalov – (1887–1985) orosz-zsidó származású, honosított francia festőművész volt. Vityebszk kis településén született. Zsidó gyökerei és Kelet-Európa zsidó kultúrája emelte a szürrealizmus egyik kiemelkedő alakjává. Munkáiban megjelennek a szegény zsidó negyedek fantáziái, álmái. Az izraeli parlament, a Kneszet üvegablakainak megalkotójaként is ismert.

Gustav Mahler (1860–1911). Cseh–osztrák zeneszerző és karmester volt. Kilenc szimfóniáján kívül jelentős művei közé tartoznak a ciklusok: *Egy vándorlegény dalai*, *Gyermekgyászdalok*, valamint egy szimfóniaszintézis és dalciklus (*Dal a Földről*). 1907-ben az Egyesült Államokba utazott, ahol a *New York-i Metropolitan Opera* karmestere, később a *Philharmonic Society* vezetője lett.

Jakob Ludwig Felix Mendelssohn-Bartholdy (1809–1847) a német romantikus zene egyik nagy képviselője. *Szentivánéji álom* című műve ihlette az esküvőkön felhangzó nászindulót. A náciizmus idején zenéjét betiltották.

George Gershwin egyesült államokbeli zeneszerző (1898–1937) édesapját Gershowitznak hívták. Ravel nagy hatással volt a klasszikus és a népzene felhasználó Gershwinre. Művei közül kiemelkedik a *Porgy és Bess*, illetve a *Kék rapszódia*. Ez utóbbi zongoraszólóra és jazz-zenekarra alkotott zenemű, amelyben a klasszikus zene elemeit a jazz hangzásaival ötvözi.

Részlet Charlie Chaplin *A kölyök* című filmjéből

CHARLIE CHAPLIN

Charles Spencer Chaplin (1889–1977) színész, rendező, író, producer és zeneszerző volt. Több mint kilencven filmje miatt a filmművészet zsenijeként tartják számon. A csavargó Charlie alakja tette világhírűvé: kifinomult mozdulatok, lovagi méltóság jellemezte, habár a nyomorból jött, szűk kabátot, a keleténél egy számmal nagyobb nadrágot és cipőt viselt, keménykalapot hordott, jellegzetes bajusza volt, és bottal járt. Utánozhatatlan imbolygó járása, érzelmessége, a társadalmi igazságtalanság okozta melankolikus csalódásai az emberi elidegenedés és a föld „megalázottai és megbántottjai” jelképévé tették.

Maurice Joseph Ravel (1875–1937) németországi zsidó családból származó, francia zeneszerző. Az impresszionizmushoz kötődő művészete merész neoklasszikus stílust tükröz, néhol az expresszionizmust idézve. Mindez a zongorára és zenekarra komponált muzsikát forradalmasító zenei felfedezések, valamint összetett zenei örökség eredményeként született meg.

Tudomány

Bibliai parancsra a zsidók napi több órát szentelnek a tanulásnak, főleg szombaton, a legszentebb napon. A zsidó diaszpóra nagy részén, évszázadokon át az antiszemita intézkedések megakadályozták, hogy a zsidók közoktatáshoz, főleg egyetemi oktatáshoz jussanak. A cári Oroszországban például a zsidó fiatalokat csupán akkor vették fel az egyetemre, ha családjuk fizette egy nem zsidó fiatal tanulmányi költségeit is. Így persze kizárólag a gazdag családok gyermekei tanulhattak. Ennek ellenére a zsidók mindig is kiemelkedő szerepet játszottak a tudomány minden területén. ♦

Sigmund Freud

SIGMUND FREUD

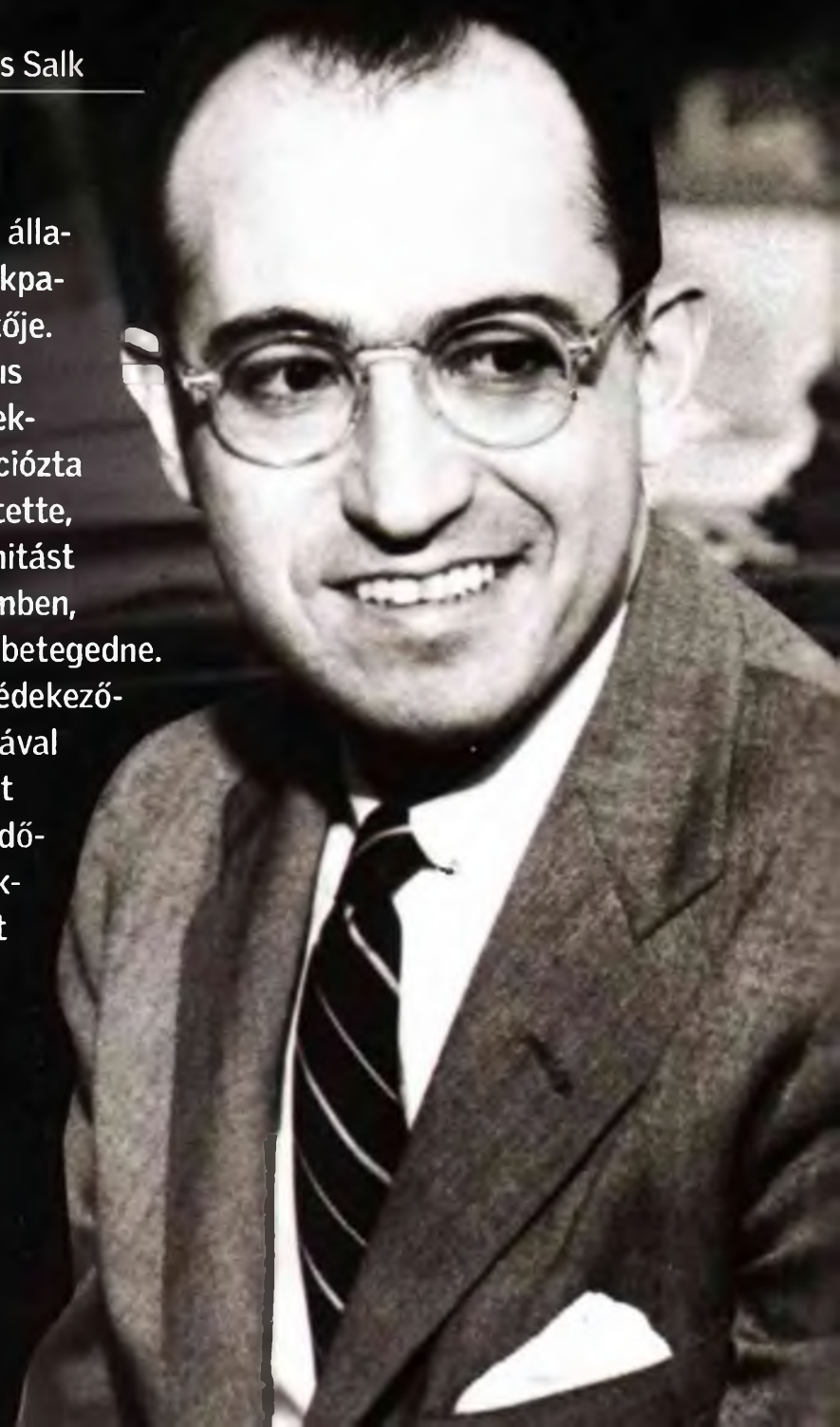
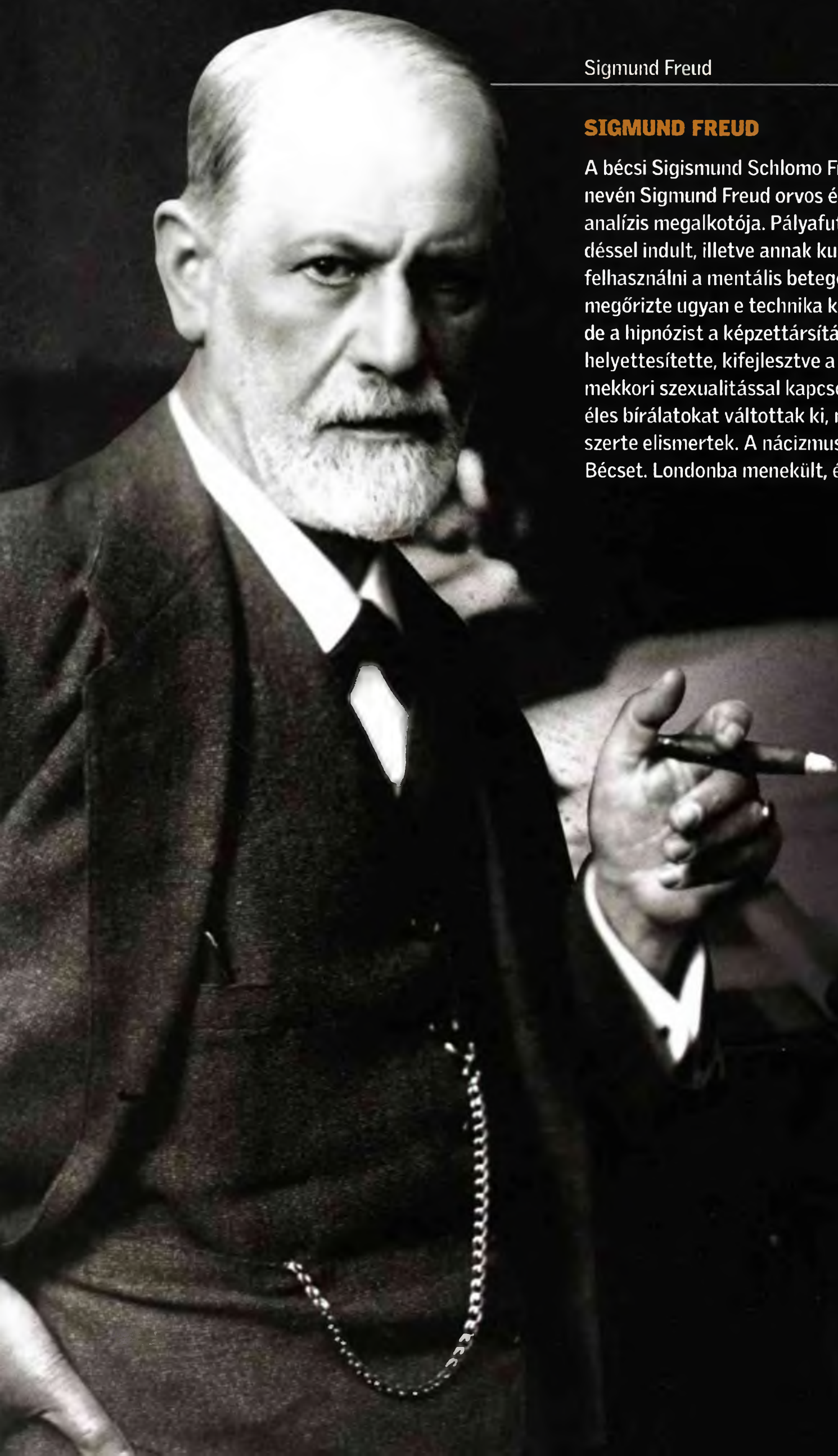
A bécsi Sigismund Schlomo Freud (1856–1939), ismertebb nevén Sigmund Freud orvos és neurológus volt, a pszichoanalízis megalkotója. Pályafutása a hipnózis iránti érdeklődéssel indult, illetve annak kutatásával, miképpen lehetne felhasználni a mentális betegek gyógyítására. Később megőrizte ugyan e technika különböző elemeit a terápiában, de a hipnózist a képzettársítással és az álmok analizisével helyettesítette, kifejtve a szabad asszociációt. A gyermekkor szexualitással kapcsolatos elképzelései akkoriban éles bírálatokat váltottak ki, mára viszont elméletei világszerte elismertek. A náciizmus idején el kellett hagynia Bécsset. Londonba menekült, és ott is hunyt el.

Ilja Prigogine (1917–2003) Moszkvában született, ám családja Brüsszelbe menekült a polgárháború pogromjai elől. Fizikus és kémikus volt, 1977-ben a kémiai Nobel-díjjal tüntették ki a nemegyensúlyi termodinamikai elméletek kiterjesztéséhez való hozzájárulásáért, amelyek csak a környezettel összekapcsolódva létezhetnek.

Jonas Salk

JONAS E. SALK

Salk (1914–1995) egyesült államokbeli biológus a gyermekparalízis elleni oltás kifejlesztője. A Salk-vakcina az élő vírus elvén alapul. Salk a gyermekparalízis élő vírusát injekciózta a páciensbe, ami lehetővé tette, hogy az emberi test immunítást fejlesszen ki a vírussal szemben, anélkül hogy súlyosan megbetegedne. Miután kifejlődött a test védekező-képessége ezzel a vírushajtával szemben, a test immunítást nyert az élő vírus ellen is. Idővel az oltással beadott Salk-vakcina helyébe a szájon át bevehető Sabin-cseppek léptek.

Albert Einstein

ALBERT EINSTEIN

Einstein (1879–1955) Németországban született, majd az Egyesült Államokba menekült a náci üldözés elől. A XX. század egyik legjelentősebb tudósaként tartják számon. 1905-ben ismeretlen fiatal fizikusként adta ki a *Speciális relativitáselméletét*. Ebben, egyszerű elméleti keretben, egyszerű fizikai követelmények alapján olyan gondolatokat és jelenségeket érintett, melyeket korábban Henri Poincaré és Hendrik Lorentz tanulmányozott. Ugyanabban az évben más munkákat is publikált, amelyek megvetették a statisztikai fizika és a kvantummechanika bizonyos alapjait. 1915-ben nyújtotta be az *Általános relativitáselméletet*, amelyben újraértelmezte a gravitáció fogalmát. Ennek egyik következményeként a fizika kozmológiának nevezett ága hozzálátott a világ-egyetem eredetének és fejlődésének tudományos vizsgálatához. Izrael az új zsidó állam elnöki tisztét ajánlotta fel neki, ő azonban kutatásainak folytatása mellett döntött. 1921-ben kapott fizikai Nobel-díjat.

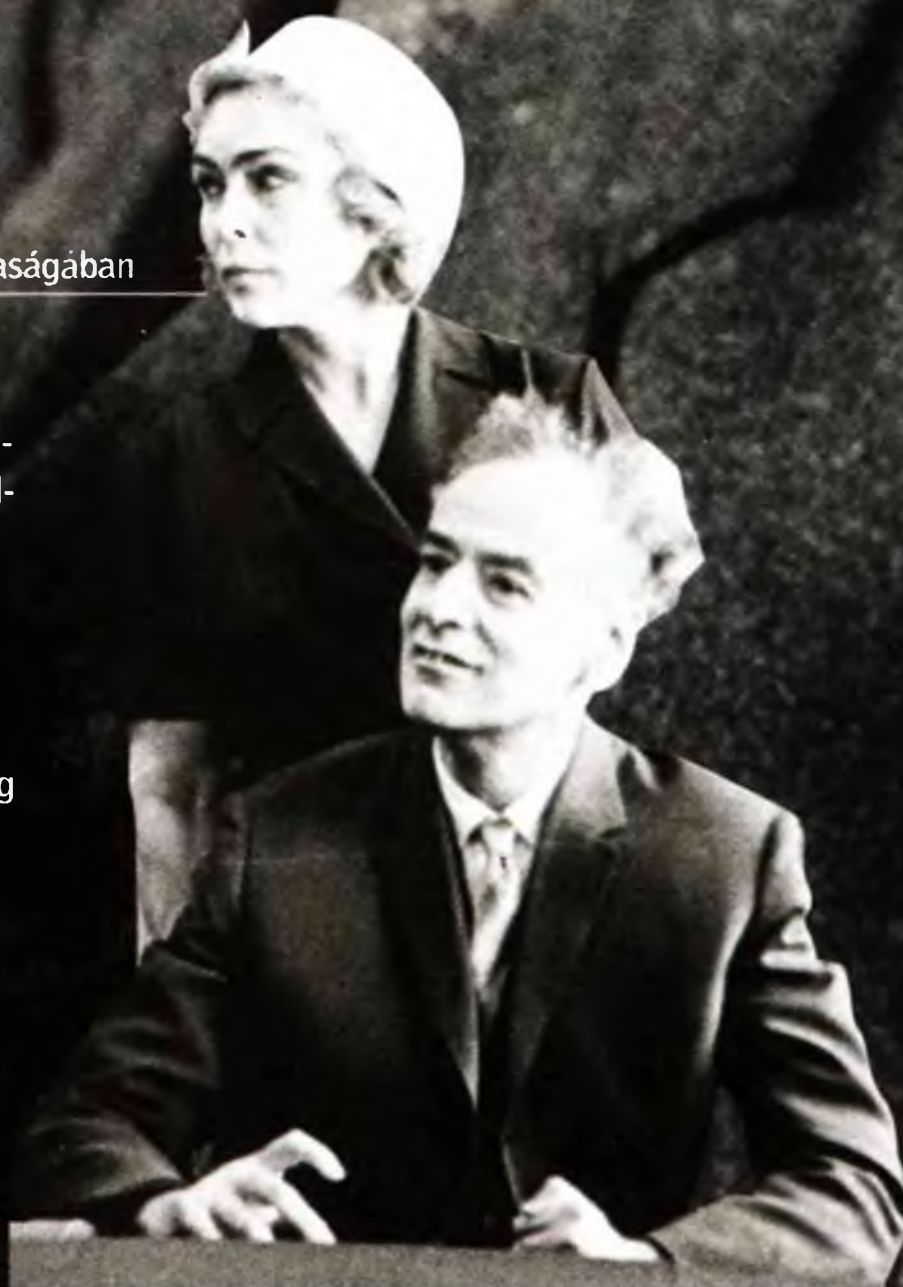

Gerty és Carl Cori. A cseh Gerty Theresa Cori a prágai Német Egyetemre iratkozott be, 1920-ban doktorátust szerzett, és férjhez ment Carl Ferdinand Corihoz. Az antiszemitizmus erősödése miatt a házaspár 1922-ben az Egyesült Államokba emigrált. Buffalo Gyógyszerészeti Intézetében dolgoztak, később New Yorkban, majd a Nemzeti Tudományos Akadémia tagjai lettek. 1947-ben mindketten megkapták az orvosi Nobel-díjat.

Lev Davidovics Landau, felesége társaságában

LEV DAVIDOVICS LANDAU

Landau (1908–1968) fizikus és matematikus a Szovjetunióban élt. Kiemelkedő tanulmányokat végzett a kvantumfizikával, a szuperfolyékony héliummal –amelyért Nobel-díjat kapott – és a diamagnetizmussal kapcsolatban. Tízkötetes műve, *Az elméleti fizika kurzusa* a mai napig a modern tudomány remeke. Közeli munkatársa volt a szintén a Szovjetunióban élő J. M. Lifsicnek. Landau kiemelkedő tudományos művei: *Mechanika, Klasszikus erőkterek, Relativisztikus kvantumelmélet, Folytonos közegek elektrodinamikája, Statisztikus fizika, Hidrodinamika*.

Fritz Albert Lipmann (1899–1986) Königsbergben született német-zsidó családban, amely a náciizmus elől az Egyesült Államokba menekült. 1945-ben együtt fedezte fel a koenzimet Hans Adolf Krebszel – aki leírta a citromsavciklust vagy Krebs-ciklust –, amelyért 1953-ban orvosi Nobel-díjat kapott.

Filozófia

A zsidó kultúrában a gondolkodás mint az emberi lény sajátos tevékenysége alapvető szempont. A szombat egészét, a kötelező rituálékon kívül, az elmélkedésnek szentelik. A hagyomány szerint a zsidó ember nemcsak a természet és az élet miértjén elmélkedik, csak úgy általában, hanem a saját és ezen túlmenően egész népének, sőt az emberiség létezésén is. Mivel Istennel személyes kapcsolatban áll – ahogyan Mózes az Úrral a Sínai-hegyen –, nincs szüksége semmiféle közvetítőre – sem rabbira, sem bárki másra – ahhoz, hogy lelkiismeret-vizsgálatot végezzen. Nem meglepő hát, hogy sok zsidó a filozófia terén tüntette ki magát. ♦

Maimonidész. Mose ben Maimon (1135–1204) orvos rabbi a középkor legnevesebb zsidó teológusaként ismert. A középkori gondolkodásra filozófusként és vallásos emberként gyakorolt hatása óriási volt: arra törekedett, hogy az arisztotelészi racionalizmust társítsa a vallás dogmáival.

Walter Benjamin marxista filozófus és irodalomkritikus volt (1892–1940). Egész gondolkodását átítatta a német romantizmus, a marxizmus és a zsidó misztika. Közeli munkatársa volt a Frankfurter Iskolának. A náci Németországból Franciaországba menekült, majd onnan tovább Spanyolországba. Tudomást szerezve arról, hogy Franco rendőrsége átadja a Gestapónak, az öngyilkosságba menekült.

Karl Marx

KARL MARX

Marx (1818–1883) Németország szülötte. Filozófus, történész, szociológus, közgazdász, író, szocialista gondolkodó volt. Egy zsidó család harmadik gyermekeként született, apja Herschel Mordechai rabbik hosszú sorának leszármazottja. A tudományos szocializmus és a kommunizmus elméleti atyja tanúja volt a kapitalizmus első nagy válságának az 1830-as években, valamint 1848 forradalmainak. Marx olyan gazdasági elméletet dolgozott ki – lásd a *Tőke* című művét –, amely szerint csak az ipari proletariátus lehet az a kiválasztott osztály, amely végezhet a kapitalizmussal, az őt létrehozó és elnyomó rendszerrel. A szocialista forradalom nyithatja meg a kaput a kommunizmus előtt, egy osztály és állam nélküli társadalom előtt. A történelem elvetette ezt az utópiát is, de szörnyű tragédiák és milliók élete árán.

Emmanuel Lévinas filozófus

EMMANUEL LÉVINAS

Filozófus és író (1906–1995), a XX. század egyik legjelentősebb gondolkodója. Litvániából származott, családjának nagy része a hitleri gázkamrákban lelte halálát. Művein és egyetemi tanszékein keresztül segített Husserl fenomenológiájának terjesztésében. Heidegger tanítványa volt, de a náciizmushoz való kötődése miatt szakított vele. E szakítás után Lévinas mindenféle filozófiai felvetésen belül az etika fontosságára helyezte a hangsúlyt. Lévinas egész életét és életművét a második világháború utáni etikai gondolkodás helyreállításának szentelte.

Martin Buber

MARTIN BUBER

Buber (1878–1965) Ausztriában született. Az anarchista-cionista filozófus és író a náci üldöztetés elől Izraelbe emigrált. Az *én és te* című műve révén vált ismertté – minden gondolkodásban van egy „én” és egy „te” –, valamint a haszidizmusról írt műveivel. Cionista csodálója a kibucoknak, a kollektív mezőgazdasági közösségeknek és az egzisztencialista eszméknek. Támogatta Palesztinának két részre, egy izraeli és egy palesztin államra való osztását.

Erich Fromm

ERICH FROMM

Fromm (1900–1980) kiemelkedő német szociálpszichológus, pszichoanalitikus és humanista volt. A Frankfurter Egyetem Társadalmi Kutatásai Intézetének tagjaként aktívan részt vett a Frankfurter Iskola interdiszciplináris kutatásainak első fázisában, ám az 1940-es évek végén szakított a tagokkal a freudi elmélet heterodox értelmezése miatt. A náci üldöztetés elől az Egyesült Államokba menekült. A pszichoanalitikai elmélet és gyakorlat egyik fő megújítója volt. Számtalan nyelvre lefordították írásait. *A szeretet művészete* és a *Menekülés a szabadság elől* a legismertebb művei.

Izrael a múzeumokban

A zsidó nép, amely bejárta a világ valamennyi táját, és szétszóródott a világ minden részébe, megszámlálhatatlan nyomot hagy maga után – minden kontinensen. Világszerte számtalan múzeum ad otthont ennek a gazdag örökségnek. Természetesen ott lelhető fel legbiztosabban jelentős történelmi hagyatékok, ahol a legnagyobb zsidó közösségek éltek. Első helyen Izrael szerepel. Ebben az országban a legrégebbi gyökerek után kutató állandó régészeti munka sokféle, a bibliai múlthoz kötődő tárgyat talált. Nagy erőfeszítéseket tesznek arra is, hogy felkutassák mindazok nyomát, akik a náci népiirtás áldozataivá váltak. ♦

A müncheni Zsidó Múzeum. A St. Jakobs téren található múzeum a város régi zsidó közösségétől átmentett értékes darabokat őriz. A közösség tagjait tömegesen irtották a náciizmus alatt.

A New York-i Zsidó Múzeum az 5. sugárúton, a 92. utcában található. Legértékesebb kincsei között említhető egy XVI. századi, perzsiai zsinagógából származó mozaikfal és egy XV. századi, Itáliából származó, fából készült láda.

BERLINI ZSIDÓ MÚZEUM

A berlini Zsidó Múzeum a Lindenstrassén található. Az elmúlt kétezer évben német földön élő zsidók történetét mutatja be. A lényeg, amit maga az épület sugall, az űr, melyet a *soá* hagyott maga után. A Holokauszt Tornya és a Száműzetés Kertje a múzeum épületéhez csatlakozó, különálló létesítmény.

A Daniel Libeskind lengyel építész által tervezett épület oldalnézete

JAD VASEM

A Jad Vasem ('emlékmű a holokauszt mártírjai és hősei emlékére') Izrael állam intézménye, amelyet a második világháború idején elszenvetett holokauszt áldozatainak emlékére emeltek. 2007 szeptemberében a spanyol Asztúria Hercege díjat nyerte el. Több épület

alkotja. Különösen megrázó a Nevek Terme, ahol a meggyilkolt hatmillió áldozat emlékét idézik. A betonépítmény belsejében öröklángot gyújtottak. A padlóra írták a haláltáborok nevét. A múzeum Jeruzsálemben található, a Herzl-hegyen.

A Jad Vasem Múzeum a *soá* áldozatainak állít emléket

A HOLOKAUSZT EMLÉKMÚZEUM AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

Washingtonban, a National Mall közelében, a délnyugati kerület 14. és 15. utcája között található. Feladatának tekinti a népiirtás történetének dokumentálását, tanulmányozását és értelmezését. Ugyanakkor az Egyesült Államok hivatalos emlékműve, amely a náci Németországban meggyilkolt sok millió európai és más közösségekhez tartozó zsidó emléke előtt hajt fejet.

Az Egyesült Államok Holokauszt Múzeuma 1993 áprilisában nyitotta meg kapuit

IZRAEL MÚZEUM

Az 1965-ben alapított Izrael Múzeum Jeruzsálemben található, a Kneszet, a Parlament közelében. Aránylag rövid fennállása óta nemzetközi tekintélyt szerzett gyűjteményeivel, melyek a prehistorikus régészeti leletektől kezdve a modern művészetekig terjedően gazdag, egymást követő időszaki kiállításokon, kiadványokon mutatkoznak be. Kulturális téren Izrael vezető intézménye, a világ legnagyobb enciklopédikus múzeumainak egyike. Kiemelkedő a római pusztítás előtti Jeruzsálem hatalmas makettje.

A múzeum egyik síremlékén Kajafás neve olvasható

ROCKEFELLER RÉGÉSZETI MÚZEUM

Jeruzsálem Arun Rashid utcájában található. A Rockefeller Régészeti Múzeum Izrael egyik legnagyobb és legkiemelkedőbb régészeti múzeuma. Kelet-Jeruzsálemben, fehér mészkőből emelt pazar épületben kapott otthont. Rendkívüli gyűjteménye a brit fennhatóság idején (1919–1948) az ország területén végzett ásatásokon feltárt régiségeket mutatja be. 1938-ban nyílt meg a múzeum.

A Rockefeller Régészeti Múzeum Kelet-Jeruzsálem jellegzetes arab házában található

AUSCHWITZ-BIRKENAU ÁLLAMI MÚZEUM

Az egyik legrettenetesebb náci koncentrációs tábor területén helyezkedik el. A múzeum, a megőrzési munkálatokon kívül, tudományos kutatást folytat, saját kiadványai vannak, kiállításokat szervez, melyeket a világ számos országában bemutatnak; vitákat, tanácskozásokat, szemináriumokat, szimpóziumokat tartanak tanárok, egyetemisták, diákok számára. Egyéves posztgraduális tanulmányokat kínálnak lengyel tanároknak a totalitarizmus, a náciizmus, az idegengyűlölet, az antiszemitizmus és a holokauszt témáiról. A lengyel Oświęcim közelében fekszik, általában Krakkó felől érkező közeli utakon közelíthető meg.

Az Auschwitz-Birkenau náci koncentrációs tábor bejáratánál ma múzeum működik

KRONOLÓGIA

Krisztus előtt 2000 táján sémi törzsek vándoroltak el Mezopotámia területéről, s nyájaikkal Kánaán földjén telepedtek le. Az Ószövetség csupán egyetlen törzsről ír részletesen: Ábrahám nemzetségéről. Ábrám-Ábrahám Kr. e. 1950 körül született a sumer Urban. A bibliai történet egyetlen nép történetéről szól, mely az egyetemes történelemben is nyomot hagyott. E történetben Kánaán az ígért földjeként szerepel.

Kr. e. 1900

PATRIARCHÁK KORA

A Kánaán földjére lépő sémi törzsek közül kiemelkedik az Ábrahám vezette törzs. A Biblia szerint Ábrahám az első patriarcha.

Kr. e. 1440

EGYIPTOMI URALOM

II. Amenhotep fáraó uralkodása idején az egyiptomi szövegekben először említik a habirukat, a „zsidó foglyokra” történő utalásként.

Kr. e. 1250

KIVONULÁS EGYIPTOMBÓL

A szárazság és az éhínség elől menekülve a zsidók Kánaánból Egyiptomba települnek. II. Ramszesz idején rabszolgasorba hajtják őket, majd Mózes vezetésével visszatérnek Kánaánba.

Kr. e. 1210

VISSZATÉRÉS KÁNAÁNBA

Mintegy negyven éven át vándoroltak az izraeliták a sivatagban,

míg nem eljutottak a Jordán folyóig.

Kr. e. 1200

BÍRÁK

Az izraeliek kánaáni betelepülésének és a tizenkét törzs közt i földosztásnak a kezdete. Az Izrael nevet a Merneptah-sztélé említi.

Kr. e. 1140

KÁNAÁNI HÁBORÚ

A kánaáni törzsek kíséreltet tesznek Izrael törzseinek a kiűzésére az ország északi és központi vidékéről. A zsidó ellenállást Bárak hadvezér és Debóra prófétanő vezeti.

Kr. e. 1030

SÁMUEL KORA

A zsidó nép, Sámuel vezetésével, a kánaániakkal szövetségben legyőzi a filiszteusokat Micpa mellett.

Kr. e. 1025

SAUL KIRÁLYSÁGA

Sámuel Sault Izrael első királyává avatja. A filiszteusok ellen vívott harcban hal meg.

Kr. e. 1011

DÁVID KIRÁLYSÁGA

Dávid trónra lép, Jeruzsálemet teszi meg fővárossá. A 24 000–34 000 négyzetkilométernyi területet uraló Izrael katonailag és gazdaságilag is terjeszkedik.

Kr. e. 971

SALAMON KIRÁLYSÁGA

Dávid fia Salamon lép a trónra. A bőség időszaka, a nagy építészeti alkotások időszaka. A legjelentősebb épület a frigyláda elhelyezésére épített jeruzsálemi Templom. Kereskedelmi megállapodások születtek Tírusszal, Egyiptommal és Sábával.

Kr. e. 931

JÚDEA ÉS IZRAEL

Salamon halála után (Kr. e. 931) Roboám az örökös. Feszültség jelentkezett a tíz törzsből álló, északi Izrael és a Jeruzsálemet uraló Júdea és Benjámin törzsei között. Két hatalmi egység jött létre: Izrael királysága Kr. e. 931-től 722-ig, amikor is Asszíria meg-

hódította, illetve a Kr. e. 586-ig fennálló Júdea királysága. Jeruzsálemet Babilónia igázta le.

Kr. e. 823

ASSZÍR RAB-SZOLGASÁG

Az asszír királyok, III. Salmánu-asarídu (Kr. e. 853) és II. Sarrukín (Kr. e. 722), lerombolták Samáriát, Izrael királyságának fővárosát, és szétszórták a zsidókat („a tíz elvesztett törzs”).

Kr. e. 586

BABILONI FOGSÁG

Babilónia meghódította Júda királyságát, lerombolta a jeruzsálemi Templomot. A lakosság nagy részét Babilóniába deportálták. Számos zsidó, hogy elkerülje a rab-szolgasorsot, Egyiptomba, Szíriába és Perzsiába menekült.

Kr. e. 539

A MÁSODIK TEMPLOM MEGÉPÍTÉSE

II. Nagy Kürosz elfoglalta Perzsia trónját, bevette Babilóniát (Kr. e. 539), majd megengedte, hogy Sésbac-

car, Júda fejedelme és Zerubbábel vezetésével a zsidók visszatérjenek a földjükre. Jehud tartományból létrejött a folyón túli satrapia. Befejeződött a jeruzsálemi második Templom építése.

Kr. e. 330

A MAKEDÓN KORSZAK

Nagy Sándor legyőzte Perzsiát. Kr. e. 331-ben Izrael a birodalma része lett. Halála után Izrael nagyhatalmi marakodás színhelye. Végül a Ptolemaioszok hatalma alá került.

Kr. e. 168

MAKKABEUSOK

Kr. e. 174–163-ban IV. Antiokhosz Epiphanész kifosztotta Jeruzsálemet. Mattatiásnak és fiainak, a Makkabeusoknak a lázadása. Júdás Makkabeus elfoglalta Jeruzsálemet (Kr. e. 168), megtisztította a templomot, és felszabadította Júdát.

Kr. e. 63

RÓMAI MEGSZÁLLÁS

Pompeius meghódította Júdát. Kr. e. 26-ban

A legendás Kánaán földje

Uralkodók és bíborosok színpada

A Földközi-tenger keleti partján él a tüskés bíborcsiga (*Murex brandaris*). Különös jellegzetessége, hogy sötétvörös folyadékot bocsát ki védekezésésképp. A régmúlt századokban rájött az ember, hogy ez a festékanyag kiválóan alkalmas szövetek és fonalak színezésére, csakhogy néhány grammnyi tiszta festék kinyeréséhez közel tízezer kagylót kell feláldozni. A bíborvörös ára hihetetlenül magas

volt, és csak a leggazdagabbak engedhették meg maguknak a vörös ruházatot. 550-ben Bizáncban királyi herceget neveztek ki a vörös tinktúra ügyeinek kezelésére. Sumer nyelven a bíborvöröst *kinahunak* nevezték, s e szóból származik a Kánaán, a vörös bíbor országa. Ez a gazdagság tette Kánaánt a sokak által áhított földdé, jelképesen az ígért földjévé.

Poncius Pilátust neveztek ki Júda helytartójává. Az ő idejében feszítették keresztre Jézust. Róma Syriához csatolta Iudeát, létrejött Syria-Palaestina.

132

AZ ÚJ DIASZPÓRA

132-ben kirobbant Simon Bar Kohba felkelése. Róma elpusztította Jeruzsálemet, és lerombolta a Templomot. A zsidókat elűldözték földjeikről. A zsidók nagy tömege szétszóródott Észak-Afrikában.

711

IRÁNY IBÉRIA

A VII. században a zsidók részt vettek az arab előrenyomulás elleni berber ellenállásban. A berber királynő, Kahina zsidónak vallotta magát.

A zsidók spanyol földre vándoroltak. A keresztényektől üldöztetve támogatták az arab terjeszkedést a 711-es Guadalete melletti csata után. Andalúzia földjén nagy zsidó kulturális fellendülés következett be, baráti együttélésben az iszlámmal.

1492-1600

KIŰZETÉS SPANYOL-ORSZÁGBÓL

Több mint hét évszázados spanyolországi tartózkodás után a zsidókat elűzték otthonukból. Granada, az utolsó muszlim bástya eleste után meghirdették a zsidók Spanyolországból történő tömeges kiűzetését. Ugyanakkor megerősödött az inkvizíció. Sok zsidó Afrika északi részén és az Oszmán Birodalom városaiban telepedett le. Mások átmentek Portugáliába, ahonnan később szintén elűldözték őket. Németalföldön találtak menedékre.

1665-1700

ÜLDÖZÉS ÉS MESSIANIZMUS

1665-ben a szmirnai rabbi, Sabátai Cevi messiásnak kiáltotta ki magát. Az európai zsidók, akiket a Bogdan Hmelnickij vezette kozák lázadás által gerjesztett gyilkosság-hullámok fenyegettek, tömegesen döntöttek a Palesztinába való visszatérés mellett.

1720

1720 körül Jisráelben Eliézer rabbi, akit Baál Sém Tovnak neveznek, megalapította a haszidizmust, a messianisztikus tartalmú vallási mozgalmat, amely fokozta a vágakozást az ígért földjére való visszatérésre. 1789-ben a francia forradalom semmissé nyilvánította az érvényben levő antiszemita törvénykezést, és állampolgárságot adott a zsidóknak.

1800-1920

ANTISZEMITIZMUS ÉS CIONIZMUS

1821-ben a görög ortodox pátriárka meggyilkolása után tömegessé vált a zsidók meghurcolása Oroszországban, Lengyelországban és Törökországban. 1881-ben II. Sándor cár halála után ismét gyakori a zsidógyilkosság Oroszországban. 1894-ben Franciaországban kirobbant a Dreyfus-ügy. 1896-ban Herzl Tivadar megírta *A Zsidó-Állam* című művét, mely lényegében a cionizmus alap-

jait fogalmazta meg. 1897-ben tartották az első cionista világkongresszust. 1903-ban a cár szigorította az antiszemita törvénykezést. Az 1903 és 1906 közötti antiszemita jelenségek Közép- és Kelet-Európában a kisinyovi pogromhoz vezettek. 1905-ben Oroszországban megjelent az antiszemita *Cion bölcséinek jegyzőkönyve*.

A BALFOUR-NYILATKOZAT

Anglia elvette a törököktől Palesztina ellenőrzésének jogát. A Balfour-nyilatkozat ígéretet tett egy zsidó nemzeti otthon megteremtésére Palesztinában. A Népszövetség Angliának ítélte a Palesztina feletti fennhatóságot.

1939-1945

A SOÁ

A második világháborúban a náci rendszer hatmillió zsidót ölt meg. Anglia igyekezett fékezni a túlélők Palesztinába irányuló emigrációját. 1941-ben Bagdadban (Irak) antiszemita zavargások törtek ki.

1948

IZRAEL ÁLLAM

1947-ben az ENSZ döntést hozott Palesztinának egy zsidó és egy palesztin államra való felosztásáról. Miután az arabok ezt nem fogadták el, 1948. május 14-én Izrael kikiáltotta függetlenségét.

❖ **A BOR MEGÁLDÁSA**
A SZOMBAT ÜNNEPLÉSE
A JUDAIZMUS EGYIK
KÖZPONTI PARANCSA, ÉS
AZ ÖRÖM JELEKÉNT A BOR
MEGÁLDÁSÁVAL KEZDŐDIK

KISLEXIKON

Ádár

A zsidó naptár hatodik hónapja, melynek 29 napja van. E hónap 14-én tartják a Purim ünnepét.

Afikomán

A pészah (húsvét) vacsoráján fogyasztott macesz utolsó darabja, amit elrejtene, hogy a játszó gyerekek megkeressék és meg-egyék.

Álef

A héber ábécé első betűje.

Álefbét

Héber ábécé.

Alija

Héber, jelentése 'felemelkedés, felmenetel'. Az Izraelbe irányuló zsidó emigrációt jelölik ezzel a fogalommal.

Ámén

Héber, jelentése 'hinni fogunk'. A zsidó egyetértés formulája, amely a magyar *úgy legyen* kifejezésnek felel meg.

Amida

Jeruzsálem irányában, állva elmondott ima.

Aron Hakodes

A zsinagóga szent ládája, amelyben a tóratekercset őrzik.

Aseret Hadibrot

A tízparancsolat héber elnevezése.

Askenázi

Közép- és kelet-európai zsidó.

Áv

A zsidó kalendárium tizenegyedik hónapja, amely harmincnapos.

Ávot

Héber, jelentése 'atyák'. Így nevezték a patriarchákat (Ábrahám, Izsák, Jákob).

Baal kore

A zsinagógában a Tóra olvasására alkalmas személy.

Bamidbár

A Tóra negyedik könyve; a szó jelentése 'a sivatagban'.

Bar micva

Ünnep: a tizenharmadik életévét betöltő zsidó fiú felnőttként csatlakozik a közösséghez.

Ben

Héber, jelentése 'fiú'. Arameus nyelven *bar*. A nevekben az apai ág jelölésére használják. Például Jehósua ben Nún, Mózes utódjának a neve így fordítható: Józsué, Nún fia.

Berésit

A Tóra első könyve, a Genezis.

Bét Hakneszet

Héber, jelentése 'a közösség háza'. Így nevezik a zsinagógát.

Bét Hamidrás

A ház, ahol vallási tanulmányokat folytatnak.

Bét Hamikdás

Héber, jelentése 'szent ház'. Ezzel az elnevezéssel illetik a jeruzsálemi Templomot, amely felé fordulva imádkozik valamennyi zsidó hívő.

Bikur holim

Vallási parancs, mely előírja a betegek ellátását.

Bima

Pulpitus vagy asztal, ahonnan a zsinagógai szertartást irányítják. Színházban a színpadot is jelentheti.

Brit mila

Körülmetélés: a fityma (orla) bőrének lemetzése. A nyolcadik napot betöltött fiúgyermeken végzik el.

Bróhe

Héber, jelentése 'áldás'.

Ción

Sion-hegy, mely Izrael földjét jelenti.

Cionizmus

A XIX. században kialakult nacionalista irányzat, mely Izrael állam létrejöttével teljesedett ki.

Davenen

Jiddis, jelentése 'imádkozás'.

Dávid-csillag

Héber, jelentése 'Dávid pajzsa'. A hatágú csillag a judaizmus egyik jelképe, amelyet, a hagyomány szerint, a legendás királynak, a zsoltárok szerzőjének címerére is ráfestettek. A Dávid-csillag Izrael állam lobogójára is rákerült.

Dekalog

A törvénytáblára írt tíz parancsolat összessége.

Derekh eret

Héber, jelentése 'a föld útja'; de lehet 'tisztelet' vagy 'tiszteletteljes elbánás' is.

Devárim

A Tóra ötödik könyve, a Deuteronomium.

Éc hajim

Héber, jelentése 'az élet fája'. Ezzel az elnevezéssel illetik azokat a farudakat, amelyekre a Tórát feltekerik.

Elul

A zsidó naptár tizenkettedik hónapja, amely 29 nappal áll.

Galut

Héber, jelentése 'hullámlás, hullámlás, egymást követő hullámok'. E kifejezéssel jelölik a Palesztina római megszállását követően kialakult zsidó diaszpórát.

Gemara

A Talmud II. és IV. század között írott része, amely érvelő értekezések, anekdoták és törvényi előírások gyűjteménye.

Gemilut haszedim

A parancsolat nemes lelkű cselekedeteket ír elő mások javára, amelyek felül állnak saját érdekeinken. A Talmud szerint ez a parancsolat, a Tóra és a munka mellett, a világ egyik alapkövét képezi.

Haftára

A prófétai felolvasás része, mely a hónaptól és a naptól függően változik.

Hag

Héber, jelentése 'ünnep'; valaminek a megünneplésére szánt nap.

Haggada

Héber, jelentése 'legenda' vagy 'történet'. A pészah (húsvét) ünnepén olvasott könyv, mely imádságokat és énekeket tartalmaz.

Hag száméah

Héber, jelentése 'vidám ünnep'; a jókívánságok kifejezésére is utal.

Hákhám

Héber, jelentése 'intelligens'. Általában a talmudista bölcseket illetik e szóval, de népnyelven azt jelenti, hogy 'huncut'.

Hakhnászat orhim

Héber, jelentése 'a vendégek fogadása'. A parancsolat előírja minden rászoruló – zsidó és nem zsidó – befogadását a saját otthonunkba.

Hala

Fonott kenyér; sábesz alkalmával és más ünnepnapokon fogyasztják.

Halákha

A zsidók által betartandó szabályok és parancsolatok gyűjteménye.

Háméc

Erjesztett vagy élesztővel készült étel, amelyet tilos fogyasztani vagy a házban tartani a pészah (húsvét) ünnepe idején.

Hanuka

A fény ünnepe, amely a zsidó naptár szerinti kiszlév hónap 25. napján kezdődik, és nyolc napig tart, s melynek során meggyújtják a hanuka nyolc gyertyáját. Ez az ünnep a Makkabeusok győzelmére (Kr. e. 168) emlékeztet, akik a Szeleukida-dinasztiához tartozó IV. Antiokhosz Epiphanész hellenizáló törekvéseit hiúsították meg.

Hanukia

Nyolcágú gyertyatartó, amellyel a hanukát ünneplik.

Hasém

Héber, jelentése 'a név'. A hétköznapi nyelvben így utalnak Istenre, akinek nevét nem vehetik a szájukra.

Haszid

Héber, jelentése 'könyörületes'. A vallásos embereket illetik e szóval, elsősorban a haszidizmus követőit, habár minden jószívű emberre vonatkozhat.

Haszidizmus

A Baál Sém Tov néven is ismert Jiszárael ben Eliézer rabbi által kezdeményezett szellemi megújulási mozgalom. Miszticizmusa és életörömmel teljes hite népszerűvé tette Európa elszegényedett zsidó tömegei körében, és szembeszállt az akadémikus képzettségű, tradicionalista rabbikkal.

Havdala

Héber, jelentése 'megkülönböztetés, elkülönítés'. Ezt az imádságot mondják el a sábesz vagy más ünnep végeztével, ami a különbséget jelzi a szent nap és a hétköznap között.

Hazán

Kántor, aki a zsinagógában az imákat irányítja.

Hesván

A zsidó naptár második hónapja.

Hét

Héber, jelentése 'bűn'. A vallás szabályrendszerének megsértése.

Humás

A héber *hámés* szóból származik, jelentése 'öt'. A Pentateuchus, a Tóra öt könyvének elnevezése.

Hüpe

Esküvői sátortető. A rabbi által celebrált rituális zsidó házasságkötés ceremóniáját tartják alatta. Ezt a fogalmat az egész esküvőre kiterjesztik.

Imáot

Héber, jelentése 'anyák'. A patriarchák feleségét, Sárát, Rebekát, Leát és Ráheldt illették e névvel.

Jizkor

Héber, jelentése 'emlékezve lesz'. Az az ima, amelyet az elhunytak emlékére mondanak el.

Jom Haacmáut

Izrael állam függetlenségének napja. 1948-ban kiáltották ki, s a zsidó naptár szerinti ijjár hónap 5. napján ünneplik.

Jom hasoa

A holokaust gyásznapja; a zsidó naptár szerinti niszán hónap 27. napján emlékeznek a nácik által meggyilkolt zsidókra.

Jom Hazikaron

Héber, jelentése 'az emlékezet napja'. Izrael függetlensége napjának előestéjén a héber állam felszabadulásáért vívott háborúban elesettekre emlékeznek.

Jom kippur

Héber, jelentése 'a megbocsátás napja'. A Tóra úgy rendelkezik, hogy a zsidó naptár tisri havának 10. napján a zsidó népnek böjtölnie és imádkoznia kell, hogy bűneiért megbocsátást nyerjen. Rós hasána (zsidó újév) után tíz nappal tartják.

Jom tov

Héber, jelentése 'jó nap'. Minden ünnepnapra vonatkozik.

Kabbálát sabbát

Héber, jelentése 'a szombat fogadása'. Péntek este, az első csillag megjelenése előtt tartják a ceremóniát. A szombatot nagy örömmel és ünnepi énekekkel fogadják, ahogyan egy menyasszonyt.

Kaddis

Az istenit dicsőítő gyászima, amely azon az elképzelésen alapul, hogy Isten adja az életet, így ő az egyetlen, aki azt el is veheti. A kaddis imája az elhunytakkal kapcsolatban hangzik el, akár családtagokról van szó, akár a zsidó nép halottairól általában.

Kádos

Héber, jelentése 'szent'. Elsősorban az Istenre vonatkoztatják, de vonatkozhat a Tóra könyvére, a Talmudra, az elhunytak sírjára és bármely más, áhítatra méltó helyre.

Kavána

Héber, jelentése 'szándék', 'apropó'. Érzelmi koncentráció az imádkozás során. A haszidizmus hatására a hit egyik alapvető feltétele.

Kávod

Az Istennek, az életnek, általában a másiknak kijáró tisztelet.

Kedusa

Héber, jelentése 'szentség'. A Jeruzsálem irányában (amida) áll-

va, halk, suttogó hangon elmondott imádságok legfontosabb pillanata.

Keter

Héber, jelentése 'korona'. Amikor Aran Hakodesből kiveszik a Tórát, hogy a zsinagógában körbehordozzák a hívek között, a tisztelet jeléül egy koronával fedik le. A kabbalista hagyomány szerint a keter Isten egyik emanációja a teremtéshez való közeledés pillanatában.

Kiddus

Héber, jelentése 'megszentelés'. Kabbálát sabbát és bármely más ünnep borának a megáldása. Az áldást általában előadás kíséri, amelyben elmagyarázzák a jelenlevőknek az ünnepség mibenlétét.

Kipa

Papi sapka, amellyel a férfiak befedik a fejüket valamilyen rituális tevékenység végzésekor. Használatát nem írja elő a Tóra parancsa.

Kiszlév

A zsidó naptár harmadik hónapja, 29 vagy 30 napos. Ekkor ünneplik a hanukát.

Kohén

Pap. A jeruzsálemi Templomban a szent rítust végezte.

Korbán

Héber, jelentése 'rituális áldozat'. Az ókorban, főleg a Templom idején végezték. Később az imádságok léptek a helyükbe.

Kóser

Héber, jelentése 'megengedett, engedélyezett'. Főleg azokat az élelmiszereket jelölik e szóval, amelyek a Tóra által előírt megmunkálás, feldolgozás és előkészítés szabályai szerint készülnek.

Kotel Hamaaravi

Héber, jelentése 'nyugati fal'. A jeruzsálemi Templom egyetlen maradványa. Siratófalként ismeretes, szent hely és az imádságok kiemelt helye az ortodox zsidók számára.

Lág Báomer

Az omerszámlálás harmincharmadik napján tartott ünnep, melyen a zsidók arra emlékeznek, hogy a rabbi Ákiva tanítványai között dúló járvány véget ért.

Láson hárá

Héber, jelentése 'a rossz nyelve'. Ezzel jelölik a rágalmat.

Leiluj nismat

Héber, jelentése 'a lélek felemelkedéséért'. Ima a lélek örök üdvéért. Kabbalisztikus fogalom, amely egy szinten közelít a lélekhez és az istenséghez.

Lévi

Izrael tizenkét törzsének egyike. E törzs tagjai segítettek a jeruzsálemi Templom papjainak. A léviták leszármazottai a zsinagógában a vallási szertartásnál segítkeznek.

Luhot Habrit

Héber, jelentése 'a szövetség kövei'. A bizonyosság táblái kőből voltak, és a tízparancsolatot tartalmazták, amelyek a judaizmus és az egyetemes kultúra etikai alapjául szolgálnak.

Macesz

Kovács nélküli kenyér, amelyet pészah (húsvét) idején esznek, és amely felidézi a zsidók nélkülözéseit az egyiptomi rabság idején.

Máror

Keserű füvek együttese; keserű fű például a torma. A pészah (húsvét) asztalán az Egyiptomban elszenvedett rabszolgaság keserűségére emlékeztet.

Megilla

Héber, jelentése 'tekercs'. A Tanakhban öt megilla található, amelyeket az év bizonyos időszakában el kell olvasni.

Menóra

Hétágú gyertyatartó, melyet a Templomban gyújtottak meg. A judaizmus egyik emblemikus jelképe, szerepel Izrael állam címerében.

Messiás

A héber mesiha jelentése 'felkenés'. A próféták jövődöleése szerint a Messiás a zsidók és az egész emberiség megváltására érkezik.

Mezuza

Kis tok, amelyben parancsolatot vagy imádságot tartalmazó pergament őriznek. Általában az utcai bejárat keretén helyezik el, emlékeztetendő a zsidó embert vallási kötelezettségeire.

Micva

Héber, jelentése 'szabály, parancsolat, parancs'. A Tórában 613 micva van, amelyek megszabják a zsidó ember életét.

Midrás

A Tóra tanulmányozása vagy értelmezése. A midrás irodalma a Kr. e. I. századtól a Kr. u. XIV. századig ismert. A szefárd zsidók számára a midrás egyúttal a halottakért mondott imádság.

Mikve

Kis rituális medence, amelyben az eső- vagy forrásvizet gyűjtötték a megtisztulás érdekében végzett fürdőzéshez.

Minján

Az imádkozáshoz, szertartások végzéséhez szükséges minimum tíz férfi közössége.

Misna

Rendelkezők együttese, mely a szájhagyomány által kialakított normákat gyűjti egybe. A Talmud egy részét a Kr. e. VI. század és a Kr. u. II. század között írták.

Nérot

A héber *nér* ('gyertya') szó többes száma. Szombatonként és más ünnepeken gyújtják meg.

Neviim

A héber *návi* szó többes száma, jelentése: 'próféta'. A Tanakh második részének címe is ugyanakkor.

Niszan

A zsidó naptár hetedik hónapja. E hónapban emlékeznek meg a pészahról és a jom hasoáról.

Olám Haba

Héber, jelentése 'eljövendő világ', amit a 'másvilágon' fogalommal egyenértékűként használnak. A judaizmus nem beszél a földön túli világról.

Olám Haze

Héber, jelentése 'ez a világ'. A földi élet valamennyi anyagi és szellemi aspektusára utal.

Párása

A Tóra nyilvános olvasásának heti része.

Párokhet

Függöny, mely az Aron Hakodest fedi. A vallási szertartásokon szétnyitják és összecukják, amikor kiveszik a Tórát.

Pászuk

Versszak a Tanakhban.

Perek

Fejezetek, amelyek a Tóra könyveit tagolják.

Pészah

A húsvét a judaizmus egyik legfontosabb ünnepe, az egyiptomi rabszolgaságra és a szabadulásra emlékeztet. A hagyomány szerint minden zsidó embernek úgy kell erre az eseményre emlékeznie, mintha ő maga is részese lett volna.

Purim

Ádár hónap 14. napján ünneplik. A zsidók a babiloni halálbüntetés alól való megszabadulásra emlékeznek. Ez az ünnep egyúttal a zsidó karnevál is.

Rav

Rabbi. A Tóra tanulmányozója és gyakorlója, aki megkapta a szmikhát, ravvá történő hagyományos beiktatását.

Rebe

Rav jiddis formája; az askenázi zsidók használják rabbijaik megnevezésére. A haszidizmusban minden rebe egy saját iskolát vagy irányzatot képviselt.

Rimonim

A héber *rimon* 'gránát' többes száma. A Tórára tett díszek összessége.

Rós hasána

Tisri hónap 1. és 2. napján ünnevelt újév. E nap és a jom kippur között, amelyet tíz nappal később tartanak, Isten mérlegeli minden egyes zsidó ember bűneit és érdemeit, így határozva sorsáról.

Rós hódes

A nap kezdete minden hónap első napja, újholdkor.

Sábesz

A zsidó naptár szerint a hét hetedik napja. A szombatnak felel meg, és megünneplése a legfontosabb parancsolatok közé tartozik. A Tóra kifejezett utasítására a zsidók a pihenésnek, a tanulásnak, a meditációnak szentelik a szombatot.

Saharit

A reggeli imák és imádságok rendje.

Salom

Héber, jelentése 'béke'. Bizonyos hagyományok szerint a salom Isten egyik lehetséges neve. E szót üdvözlésként használják.

Savuot

A héber seva 'hét' többes száma. Annak az ünnepnek a neve, amely a Tóra átadására emlékeztet. Sziván hónap hatodik és hetedik napján tartják.

Sehita

A marha és a baromfi levágásának és feldolgozásának rituális menete, a kasrút normái szerint.

Sekhina

A kabbalisztikus hagyományban Istennek a hétköznapi, földi síkjához legközelebbi szint. A szó a sakhanból származik, ami azt jelenti, hogy 'szomszéd'.

Sevát

A zsidó naptár ötödik hónapja, mely harminc napból áll.

Smini Áceret

A szukkot befejezését követő nappal egybeeső ünnep.

Smot

A Tóra második könyve, *Mózes második könyve*.

Sófár

Kos szarvából készülő hangszer, amelyet főleg rós hasána ünnepén szólaltatnak meg, szinte egész Elul hónapban. Szombaton tilos rajta játszani, mert ez erő kifejtést igényel.

Sulhán Árukh

Hálákhák (normák) gyűjteménye, amelyeket a zsidó embereknek be kell tartaniuk.

Széder

Héber, jelentése 'rend'. A pészah (húsvét) rituális vacsorája, amelyet meghatározott szabályok és hagyományok alapján kell elkészíteni.

Szefárd

A Szefáradból – Spanyolország héber elnevezése – tömegesen elűldözött közösségek zsidó leszármazottja. A szefárdiak megőrizték azt a kasztíliai nyelvet, amelyet kiűzetésük idején, a XV. században beszéltek.

Szevivón

Pörgő csiga vagy bűgőcsiga, amellyel a hanuka ünnepén játszanak.

Szidur

Hagyományos ima- vagy áhítatkönyv.

Szimhat Tora

Jelentése 'a Tóra öröme'. A szukkot végével egybeeső ünnepség, amikor is befejeződik és újramez-

dődik a Tóra olvasásának éves ciklusa.

Sziván

A zsidó naptár kilencedik hónapja, mely harminc napból áll.

Szuka

Héber, jelentése 'kunyhó'. Minden zsidó épít a házában egy kis kunyhót, azon törékeny sátrak emlékére, amelyek a sivatagban nyújtottak menedéket az egyiptomi szabadulást követően.

Szukkot

A szuka többes száma. A tabernákulumok vagy a kunyhók ünnepe, amely tisri hónap 15. napján kezdődik, és hét vagy nyolc napon át tart.

Tallit

A bar micva után használják a férfiak e takarót. Négy csúcsának kell lennie, amelyek rojtjait cicesznek nevezik.

Talmid hákhám

Héber, jelentése 'a bölcs tanítványa'. Arra utalnak vele, akit bölcsként tartanak számon. A zsidó felfogás szerint minden bölcs állandóan tanuló tanítvány.

Talmud

A zsidó törvényt és hagyományt felölelő könyv. Magában foglalja a Gemarát és a Misnát.

Tammuz

A zsidó naptár tizedik hónapja, amely 29 napból áll. E hónap 17. napja böjtöt ír elő.

Tanakh

A Tóra, a Neviim és a Ketuvim könyveinek összessége. A zsidók számára a Könyvek könyve.

Tefila

Könyörgések, imádságok. A Szidurban gyűjtötték össze, és több változatuk is létezik.

Tefillin

Imaszíjak, melyek egy kis, parancsolatot tartalmazó kockát fognak közre. A bal karra erősítik, utalva a szívre és az érzelmekre, valamint a fejre, az értelemre való célzásként.

Tehilim

A Tanakhban is szereplő *Zsoltárok könyve*, melynek szerzője Dávid király. Ez a könyv az áhítat állandó forrása.

Tesuva

Héber, jelentése 'megbánás'. Azokra a világi zsidókra értik, akik visszatérnek a vallásgyakorlathoz (baál tesuva).

Tisa Beáv

Áv hónap kilencedik napja, az egyik legszomorúbb dátum, mert a jeruzsálemi Templom lerombolására emlékeznek.

Tóra

Mózes öt könyvének összefoglaló elnevezése.

NAGY CIVILIZÁCIÓK

A ZSIDÓSÁG

1 ♦ Inkák és az andoki kultúrák

2 ♦ Ókori Egyiptom

3 ♦ Mezopotámia

4 ♦ Ókori görögök

5 ♦ Ókori Kína

6 ♦ Perzsák

7 ♦ Japán

8 ♦ **A zsidóság**

9 ♦ Ókori Róma

10 ♦ Aztékok

11 ♦ Iszlám

12 ♦ Maják

13 ♦ Kelták és vikingek

14 ♦ India

15 ♦ Bizánc

16 ♦ Frank Birodalom

metropol
könyvtár

1590 Ft

9 789630 960984

KOSSUTH KIADÓ
www.kossuth.hu